

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

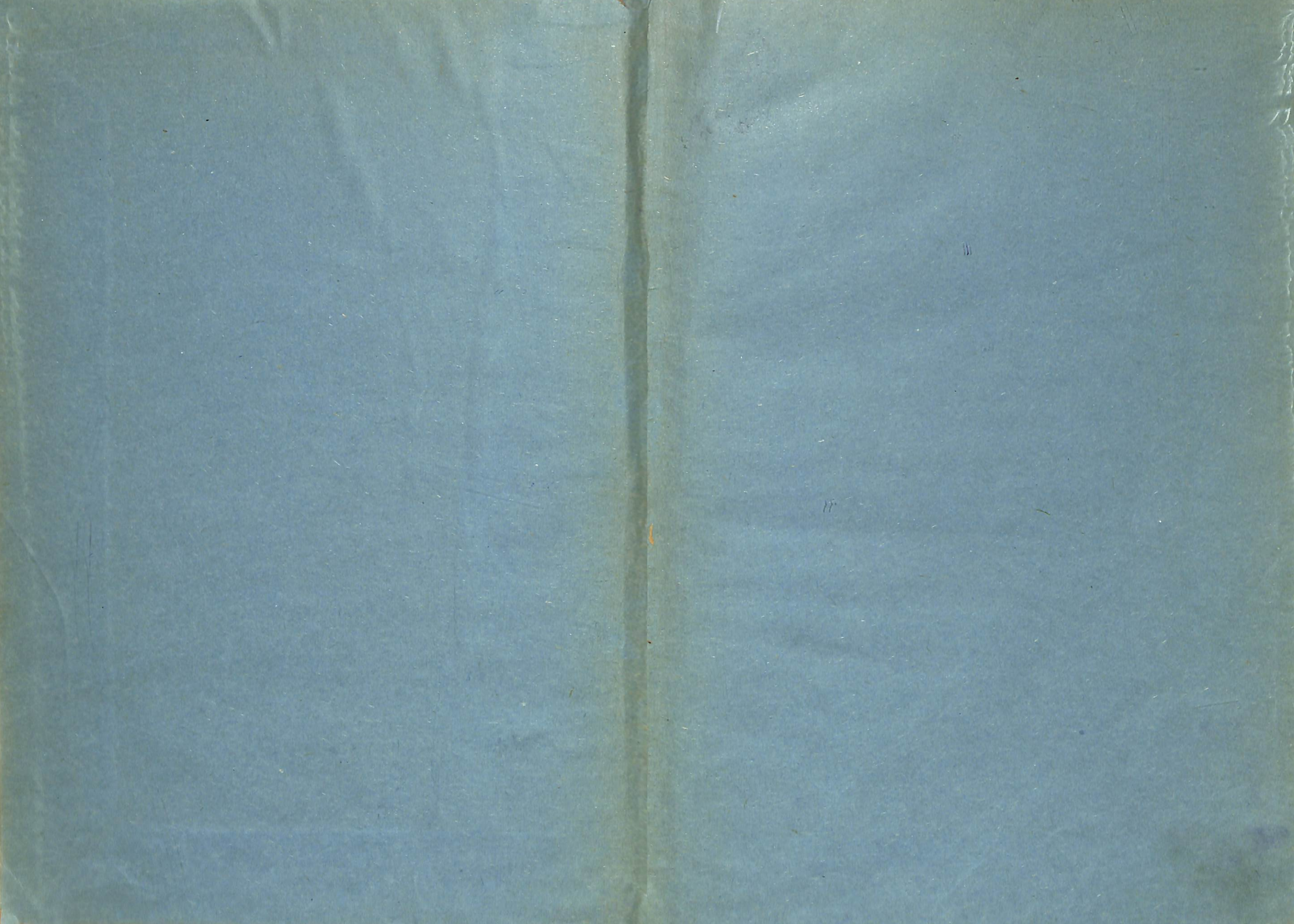
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

173

ՀՐԵՑ. ԱԶԳԵՂՐԱԿԱՆ-ՀՐԵՏԱՐԱՆՉԱԿԱՆ ԸՆԿ.

Ռ Ո Ս Տ Ա Մ Զ Ա Լ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԷՊ

(Մոկաց թարգմանով)

ԳՐԻ ԱՌԱՒ
ԳԱՐԵԳՐԸ ՎԱՐԻ. ՅՈՎԱԵՓԵԱՆ

ԱՐՏԱՏՊՈՒՄԵ
ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻՑ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի
Պաշկինեան փողոց տուն № 12
1905

398.5
Հ-87

06 APR 2010
-EPOS MUL 4 17

398.5

2-87

✓

ՀՐԱՑ. ԱԶԳԱՅԻՐԱԿԱՆ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԸՆԿ.

23

Ռ Ո Ս Տ Ա Մ Զ Ա Լ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԷՊ

(Մոկաց բարբառով)

ԳՐԻ ԱՌԱՒ
ԳԱՐԵԳՐԻՆ ՎԱՐԴ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

ԱՐՏԱՏՊՈՒԱԾ
ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻՑ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի
Գուշինեան փողոց տուն № 12
1905

պագնից. ասաց. — Իշայահ, տիւ խղմթէն պկեր կ'կեաս: Անցկուն ի, գնա հախտախանի մէջ, մէկ ձի քե խամա առ, պի: Էն էլ խարիր ձի մէկ եան ի կապած, խարիր մէկ եանի կապած: Էն էլ ձեռ վեար վուր ձիու քեամկին էտու, փուր առից գետըն: Իլաւ, տիւս իրի: Զալ ասաց. — Չի, եիս գքի ասի պեան քենէ չի կեաց, կինա տղէներու մէջ խա զո. մինք մնացինք եղսւրութեան մէջ չուր դիամաթին: Էն էլ ասաց. — Զալ, տիւ ձի խամար ձի չըս պախը. էշ իս պախի, մարդ գէշ խեծնի, էրթաց խղմթ: Ըսաց. — Որ անցկուն ի, ըսաց, ձի եօթ նախիր թողիր սարի մէջ, կինա մէջ նախիրն, մէկ քի խամա առ, պի:

Էն էլ կանգնաւ, զգամաքեարբանդ առից, կինաց, կինաց մէջ սարին տեսաւ նախիր, բիրադի գեոյ յանդեղն ի, Էն էլ մեանչ նախիրն կան էկաւ կան էկաւ տեսաւ մէկ բալաք ջըւան ի, մատ իւր մէր դեադրիր ի: Ըսաց, կընը չընը, էս ջըւան ընձը պէտք ըլնը: Իլաւ կինաց մօտ նախըրչին: Ըսաց. — նախըրչի, էլի էսա ջըւան ինձը խամա պունի: Նախըրչին ասաց. — Էս ջըւանին քիւն չի: Ըսաց. — Այ վիւր խամար ի: Ըսաց. — Ռոստամու խամար ի, Զալու տղէն ի: Ըսաց. — Տիւ գՌոստամ կ'ճանչնաս: Ըսաց. — Չիմ ճանչնաց: Ըսաց. — Ապա տիւ ինչ գիտիս էսա ջըւան էնու խամար ի: Ըսաց. — Եիս, տեսաց, ասաց. մէկ ձի ծովուց տիւս էկաւ: Էն ձին կինաց վեար էն մատակ ձիուն, տիր ըմ էլ մտաւ մեանչ ծովուն. մէկ ձէն մնէն իլաւ ծովուց, էսաց. «մէկ բալաք ջըւան ըմ կընը մօտէն, Զալու տղէն Ռոստամ չընը, թը մարդու չտէք»: Ըսաց. — Որ ընցկուն ի, ձեռ էտու ուր ջէք, մէ կուց ոսկի բեաշխիշ էտու, ասաց, գէ. իլի ինձի խամար պունի: Ըսաց. — Ընցկուն ի, տիւ Ռոստամն իս, կինա քիւ խամա պունի:

Ռոստամն էլ կինաց մօտխասացաւ, գքեամանդ եթալ պունից: Չին էլ էնքան փախաւ էնի գվուքիր գարկից գետըն, չիւր ծնկներին մրտաւ գետըն, խող քեակից ընցկուն ինչ գիւթան թալին խող ճղին, ընցկոն գխող կ'ճղի, չի կերի պունի: Մէ քեար կէր ճամբխի մէջ, ըզ ոքիր էտու քեարին, ասաց. — Են Աստուած, Ինչ ասաց, «են Աստուած», ձին դեադրաւ: Իլաւ գձին պունից, ձեռ էտու ձիու քեամկին, ըսաց. — Մհաց իմ ձին աղէկ ի, թի չի: Ան էլ ձին ջիւղկի աքուց ըմ էզարկ, կպաւ քեարին: Քեարի կտուրքիր կինաց:

Ռոստամ էլաւ, ըզձիու գլեոխ պագնից, գձին խեծաւ, իրի տուն: Մէկ ձիւր ըմ կէր, էկաւ խասաւ էն ձիւրի մէջ, մէ մարտ էնգէղէն կ'կեաց, տեսաւ ձիու նալիր, բըւիւնիր գեոյ խիտն ի: Ըսաց. — Տիւ ինչ մարդ իս: Ըսաց. — Եիս նալբանդ իմ, ձի կ'նալիմ: Ըսաց. — Էրթանք տուն, իմ ձին նալի: Ըսաց. — Տիւ պաչա էղի, եիս քիւ ձին նալիմ: Ըսաց. — Եիս իմ ձին գօ-

րով իմ պունի. էրթանք միր տուն, փալաւան կաչ, Ֆէրիզ կաչ, իմ ձին պունի, որ տաչ, տիւ նալիս: Ըսաց. — Ռոստամ, տիւ ձիուց իջի տակ, թի քիւ ձին փախաւ, եիս տամ: Ռոստամն էլ համաց ըռըկաւ, ձիուց թուաւ տակ: Էն էլ ինչ էրաւ. ձեռ էթալ ձիու չուրս վուտն էլ պըռնից, էպի գնալ ոսկի էզարկ, բըւքիր ալմաստ էզարկ: Ըսաց. — Գըլի քիւ ձին խեծի: Ռոստամն էլ էլաւ գձին խեծաւ: Գանչից էսաց. — Ռոստամ, ինչ կեախ քիւ ձիու նալիր ընկնի, էն կեախ քիւ մըղադար կը թընըմը: Ազ էլ զարձաւ, էսաց. — Նալբանդ, քիւ նալիր խան տար, էրթանք միր տուն. քիւ հախն էլ կ'տամ: Էն էլ ասաց. — Քիւ խօր վարիաթ ճախիս, իմ բըւրուի դին չի խանի: Ու տեսաւ, իրիշից, նալբանդ պըծաւ:

Իլաւ մարդէն էրաւ, ձին խեծաւ, էկաւ տուն:

Զալ էլաւ իրիշից, լաճ կ'կեաց, համաց, մարդէն էրուկ ի: Ըսաց. — Էդ ինչ եղիր քի, տիւ մարդէն էրիր իս: Ըսաց. — մէկ մարտ իմ ձին նալից. ասաց. — «Ինչ կեախ էս նալիր թափը, քիւ մըղադար կ'կեաց: Զալ էլաւ ձիու վուտ վիրուց, գնալ աչկից, ասաց. — Ռոստամ, էն մարտ չիւր ի: Ըսաց. — էն մարտ կուրսաւ զի վերաց: Ըսաց. — Որ անցկուն ի, ասաց, քիւ օմր էրկէն ի, տի չերեկնանաց, ասաց, էնիկ հրիշտակ ի քիւ ձին նալի, Լսի մարտի նալ չի:

Զալ ուրախացաւ. կինաց սանդուղ իպի, զգուռ ջաւահիր ալնունք կախից լաճու մօտէն, գրեխէն շապիկ խակիցուց, գճակիր կապից լաճու մէջքէն, գթուր կապից լաճու մէջքէն, գխանջար էզար լաճու մէջք, լաճ գարտարից շատ ուրախացաւ: Յրեողից կանչից գապխորիւուն, գձին տիւս քեշիցին, պիրին գձին թիմրիցին, գաղափը զին տրին մէջք, ըզ ալտուզնամաց ուրքեք կախից մօտէն:

Ռոստամ խեծաւ գձին, ձեռ էթալ գեախ զիւր գետրդ, վիրուց, զիւրդ քեառսուն խոնդ քեար ի, զիւրդ վիրուց խտիր չիւջիւ ուր, ըսաց. ըսաց. — Զալ, ըսաց, ձի ուր էրկիր տը չրեողկիս:

Ըսաց. — Մի թագաւուր փախիր ի, կեացիր ի սարի մէջ, մէկ տուն շինիր, մտիր մեանչ էն տան, տիւս շինի, էսա եօթ տարի կաչ, տիւս չիկի Տիւն էլ կինա յանդեղ գիմաց թագաւուրին գեադրի. թագաւուր քի կ'ըսը նստի: Ասա, «իմխէր ձը չասիր նստի»: Էն թագաւորն էլ կ'ասի, քիւ խէր քի ինչ ըսիր ի: Ասա իմ խէր ձի ասիր ի. — Թիւրանաց թագաւուր իկիր մե էրկիր բիրադի գաւթիր ի, կ'չրեողկի մատ իմ խէր, «էրի զի բեարի»: Իմ խէր չէրթաց թագաւուրի մօտ, իմ խէր տամահ քեար չի ուր մալին, կ'ըսը Աստուռ սագաղէն Զալու գլխուն, Ղարամանի գլխուն, Սամի գլխուն, Ղալթարանի գլխուն, ընցկուն խըղինաց գափինաց խուրած ի, չիւր Քրիստուս կեաց դեատաս-

տան մեզի խերիք ի: Կնիկ տամահութիւն չէնի իւր մալ չաբով էր-
թայ մօտ. Էնիկ իւր մօտէն կ'վախենայ, Էնու. զլեոխ զարկի, չիւրիշ-
մարտ տինի տեղ: Տըւերկու քեաղաք էլ մնացած իմ խօր ձեռք, չի
կեացիր թագաւորի մօտ: Եիս ասօր բալա քեզի կիրիմ մէկ կուշում
առնիմ, էրթամ Էնու կուիւ. մարտ մէկ պղինձ կաթ կթի, Էնու մէրան
չ'ընի մէջ, չ'ընը մաճուն. մկայ մինք անխովիւ օչխար ինք, որ տիւ
կեաս խասնիս էստեղ. եիս կարողութիւն ունիմ, էրթամ խատ Էն
մարտիւն կուիւ: Թի մինք կուտրուանք, տը կիրին վեար մէկ թուխտը,
ժամանակով մէկ մաշկուլ մարտու տը կասայ Էնին. թի մինք գա-
նունք մե տեղաց խանիցինք, Էն չխոյ քեան զըմէն աղէկ ի. Թի
կ'խարցնի, հրն ի մնացի քիւ խօր ձեռ. ասա, Զաբլ, Քաբլ, Սիսան,
Չէհրուզ, Նաւրուզ, Լահուր, Ղանդահար, Աւլա, Բաղդա, Էսկիազ քեա-
ղաք իմ խօր ձեռն ի:

Քեաղըբթ թագաւոր էրազ ըմ տեսաւ. տեսաւ մէկ մարտ զիշե-
րուան մէջ սինիմ լիք ոսկի ցրիւր էր, մէկ ակնունք էլ տրիւր ի վեար Էն
ոսկուն. իպի տի չիւջիւ թագաւորին:

Թագաւորն էլ էլաւ, ուր մարտիրուն կասայ էրաւ.— Ասօր մե
Զալի տնէն աղէկ խօսք ըմ տը կեաց մե խամար:

Էլան շատ ուրախացան. էլան ուրինց ձիանք տիւս քեշիցին,
խեծան, կեացին խամ կան կեալու:

Մնաց չուր կէսօրին:

Էնունց մէկ դուրուզի կայ, զգիւրբին տրիւր ի աչից, զճամբըխնիւր
թամաշայ կէնի, մարդ չ'կեաց:

Իրիշից տեսաւ, մէկ մարտ իրի:

Ասաց.— Թագաւոր, մէկ մարտ իրի, եիս չիմ գիտի, ինչ մարտ ի:

Ասաց.— Աղէկ թամաշայ էրա, թ'ինչ մարտ ի:

Ասաց.— Թագաւոր, էսաց, Էնու ճակիր ամեն Զալուն ի, Էնու
գիւրգն էլ Զալուն ի. Էնու զրեխէն շապիկն էլ Զալուն ի, ամա Էն
ձին, Էն փալիւան չի Զալուն:

Ասաց.— Որ անցկուն ի, ասաց Թիւրանայ թագաւոր զէնու
քեաղաքն էլ առիւր ի, Էնունց փալաւան ի, Զալու ճակիր, գեորդ,
զրեխէ շապիկ, զըմէն խակիր, իկիր ի խտեղ:

Թագաւոր էլաւ զձին խեծաւ, փախաւ:

Ռոստամն էլ լարից չիտիւ. չիւր Էնունք խասան ուրինց տուն:
Ռոստամն էլ խասաւ, տիւ ո չ'կեարցան փակի, մտաւ նիրս: Էնունք
չ'ին գիտը, թի Ռոստամն ի:

Թագաւոր ասաց.— Նստի:

Ասաց.— Իմ խէր ձի չ'ըսիր նստի:

Ասաց.— Ապա քի խէր ինչ ասիր ի:

Ասաց.— Իմ խէր ձի ասիր ի, Թիւրանայ թագաւոր իկիր մե
էրկիր բիրաղի զաւթիր ի... *)

Թագաւորն էլ էլաւ, ուր թագարիք տեսաւ. խինգ խարիւր մարդ
առից զնաց:

Թիւրանայ թագաւորն էլ չիմացաւ. թէ Զալին մէկ տղայ եղիր,
անուն էլ Ռոստամ ի, չրեողկիրի մօտ Էնու թագաւոր, կեաց խատ
Էնու կուիւ Էնի:

Էնու մէկ փալաւան կէր, անուն Ղէյուն. էլաւ տասերկու խա-
զար մարտ էտու, ասաց — Կինա, Էնու ճամբախ պունի. ինչ կ'կեան
զմարտիր բիրաղի սպանիս, զթագաւոր, զՌոստամ պունիս, պիրիս ձի
խամա, հմաց ինչ մարդ ի Ռոստամ:

Ռոստամ ուր թագաւորով կ'կեան կ'տեսնան Էնքան չադր ի
զարկած վեար ճամբխին, քանց աստղ չերկնուց

Ռոստամն էլ գնաց վեար չադրին ջուր խմաւ. էկաւ, տեսաւ
թագաւոր սիլախ կապիր ի վեար ուր, տ'երթայ: Ասաց.— Թագաւոր,
ասաց, եիս տըսիր իմ, մի՞՞ մարտ կուիւ տը չերթայ:

Թագաւոր, էսաց.— Կ'տեսնաս էսքիւրազ ասքեար վեար ճամբխին
նստիր ի:

Ռոստամ ասաց.— Թագաւոր, տիւ նստի էստեղ, ասաց, եիս
էրթամ Էնիւ կուիւ, թի տիւ տեսար իմ գեորդի ձէն անիւշ. էկաւ,
տիւ էլ իրի խասի ձի, գեարկինք, թի տիւ տեսար իմ զիւրդի ձէն
չ'էկաւ, տիւ էլ փախի. մ'ոի բիրդ ինի, չուր չաւորունից չաւրտեան:

Ռոստամն էլ կանգնաւ. կանգնաւ զիւր ճակիր կքից, Ռոստամ ընցկուն
լցուաւ, Էնուր մագիր զրեխէ շապիկն խուտ տիւս: Բեռուաց, կանչից:

Էնու փալիւան էկաւ չիւջիւ անուր. գեարկիցին զիւրդիր մէ մէկու.
Էնքան գեորդ կգեարկին մէ մէկու. մէկ ըսաց. ախշարք աւրաւ Էնունց
գիւրդը ձէնըրուց. մէկ ըսաց. չէ, էրկու փալէւան ընկեած մէջդան,
կուիւ կ'էնին»:

Չուր չիրկուն գեարկեցին չիրարու:

Ռոստամ ըռլկաւ. անուն Աստճու խուտ, ըսաց.— էս մէկ մարտ
ի, որ տա եիս չ'սպանիմ, եիս ինչըր էս կուշում տը ջեարտիմ. Էն
էլ գիւրդ մ' էզարկ, ձիուց իպի տակ. Խասաւ զչախուն էթալ վիզ
կարից:

Թագաւոր ուրախացաւ, սագիր ետու գեարկիլ. էրկու կուշում

*) Ռոստամը կրկնում է լւր հօր պատուէրը. տես եր. 5-6

խառնուան չիրուր, զիրար ջեարտիցն. իրիք օր իրիք զիշիր չիրար ջեարտիցին. մնաց թագաւոր, Ռոստամ իրիք մարդ: Երկու մարտ էլ էն մէկ էլ նանէն մնաց Ռոստամ իպի ինչ էրաւ. իպի գատամքիր քեաշից, էգար էնու ճակատ, ըսաց. - Կինա, քիւ թագաւորուն ասա, թըխ իւր թիգարիք տեսնաց, կեաց կուիւ:

Թիւրանաց թագաւոր իւր խզմամք քեարին ըսաց. -- Իլի, կինա իրի շի, ընչի մն մարտիր էէկան: Եկաւ իրիչից, գեոջ մարդ տիւռ դեադրիր ի: Կանչից, տարաւ տիւմաց թագաւորին: Ըսաց. -- Ետ ինչ լղիր քի: Ըսաց. -- Ռոստամ ընցկնաց էրաւ խա մեգի, ասաց, «քիւ թագաւորին ասա, թեադարիք տըսնաց, կեաց կուիւ»:

Ռոստամու թագաւորն էլ կինաց մա Զալ, Ելան կանգնան, ուրանց խիւաթ է շանգառի առին, էկան, տիւմաց զոշուենին էգարի. մընաց, իպի թուղթ ըմ էլ կիրից, չրեողկից Զաբլ, Քաբլ, Սիսան, Չէհ-րուզ, Նաւրուզ, Կահար, Ղանդահար, Աւլա, Բաղդա. Էնուեք էլ կանգնան. ուրինց զուշուամ առին էկան:

Ռոստամն էլ իր մարտիր, իր նաչիւրքիր չի ճիւկի չիրարուց: Մէկ թաբիւր էկաւ տէմաց, Ռոստամ էսաց. -- Զալ, էդ ինչ թաբիւր ի: Ըսաց. -- Միրաբ է Քաբլի:

Էն թաբիւր ընցաւ, մէկ էլ էկաւ. ասաց. -- Զալ, նա վիր թաբիւրն ի:

Ըսաց. -- Զանգ է Չահուր ի:

Էն ընցաւ մէկ էլ էկաւ, էսաց. -- Զալ, նա վիր թաբիւրն ի:

Ըսաց. -- Գուրգինի ի Գուշաց ի:

Էն թաբիւր ընցաւ, մէկ էլ էկաւ: Ըսաց. -- Զալ, նա վիր թաբիւրն ի:

Ըսաց. -- Տիւսէ Նազար ի:

Էն թաբիւր ընցաւ, մէկ էլ էկաւ: Ըսաց. -- Զալ, էս վիր թաբիւրն ի:

Ըսաց. -- Մելադի Սիսան ի:

Էն թաբիւր ընցաւ, մէկ էլ էկաւ: Ըսաց. -- Զալ էս վիր թաբիւրն ի:

Ըսաց. -- Աւլա ի, Բաղդա ի:

Էկան, ասքեար Ռոստամու չադրի մօտ տրին: Տըսեցրկու խէչվաթ զափուշքիր ի: Ռոստամու ասքեար ինչքան ի, էն մէկ էլ սիւ իզն ի: Ռոստամու ասքեար ճակատն ի:

Ըսաց. -- Զալ, ըսաց մինք ինչըս կուիւ տ'էնինք էնու խիտ:

Ըսաց. -- Մը վախենաց, ասաց, մէկ մէկ տի կուի էնին. եիս ումուզ ունիմ Աստուց, իմ մէկ մարտ էնու թաբիւրի բարաց ի:

Մնաց, ուրինց թադարիք տեսան, տեսան, ինչ կ'ըրիշին. մէկ մարտ էն եանէն էկաւ, ըսաց -- Է՛, թըխ Միրաբէ Քաբլի կեաց խատ զի կուի էնինք:

Միրաբէ Քաբլի կանգնաւ, ուր սիլախ կապից, զիւր գեորզ վերուց, զիւր ձին խեճաւ, քշից մէջընի մէջ:

Երկու գեարկեցին իրարու. ըսկուեն կ'գեարկին իրարու, էլ էնուեց դարբ չ'մնաց չընչիւ գեորզին, բիրադի կուտրուաւ, չ'մնաց: Էնուեց արուեն ձիու ոտաց խիտ գնաց:

Կուիւ էրին չուր չիրիկուն:

Միրաբէ Քաբլին կանգնաւ մէկ գեորզ էգար փալաւանին, փալաւան ձիուց իպի տակ. Խասաւ, զի՞ ուր քեշից, զգլեոխ կարից, առից էկաւ:

Զալ ըսաց. -- Զո՛ւ, մէ խալաթ ըմ պիրէք տուէք Միրաբէ Քաբլին, աղէկ փալաւան ի:

Մէկ խալաթ մ' տուին Միրաբէ Քաբլին:

Մնաց փալաւան մ' էկաւ մէջընի մէջ, բեոոաց, կանչից, ըսաց. -- Է՛ Գուրգինի Գուշաց խատ տը կիմ կուիւ:

Գուրգինի Գուշա կանգնաւ, ուր սիլախ առից գնաց մէջ մէջընին, երկուս զարկեցին չիրարու: Մէկ ասաց, «աշխարհ տ'աւրաց էնուեց ձէնից» -- մէկն էլ ասաց, «չէ երկու փալաւան ին, մաչ մէջընին կ'ըրիւին»:

Չուամ չըրկուն իրարու խիտ կուիւ էրին:

Գորգին կանգնաւ, մէ գեորզ էգար. էն փալաւան ձիուց իպի տակ, թուրն էթիլ զլեոխ կորից, առից խալի:

Կանչից Զալ. էսաց. -- Է՛, մէ խալաթ ըմ պիրէք Գորգինի խմար:

Ռոստամ ըսաց. Զալ, էսուեց մէկ մէկ կուիւ. մինք մնացինք մէջ չուր զըչամաթին:

Ըսաց. -- Ռոստամ, էնոնք տի մէկ մէկ կուուին:

Ռոստամ գ'ասի. -- Մարտ ձի չը ճանաչը. զի կանչը, էրթամ կուիւ:

Ըսաց. -- Քի էլ տը կանչին:

Մէկ էկաւ կանչից, «Զանգէ չէշաւուրի թըղ կեաց կուիւ»:

Զանգի չէշաւուրի կանգընաւ, ուր թէգարէք տեսաւ, ուր սիլախ առից, ուր գեորզ առից, կինաց կուիւ:

Երկուս կուուան չում կէսօրին:

Եգար: Զանգէ չէշաւուրի զլեոխ կարիցին, տարան:

Ռոստամ էլ կազնաւ զիւր սիլախ առից, կանչից սաչխին, զիւր

ձին տիւս էլսան՝ գրուելոյն բայաբ: Թիմար էտու ձիուն. էլաւ զսա-
 դափէ զին իտի քեամակ, էլաւ զիւր թուր կապից ուր մէջք, էլաւ
 ձեռն էթալ դեալս գեորգն, էնու գերող էլ իրիք խարիր խոնդքեար էր:
 էլաւ զձին խեծաւ, ըսաց. — Զայ, Թիւրանայ թագաւոր որ ի
 ըսաց. — քեառասուն թաբուր ասքեարի մէջ նստուկ ի, տիւ
 չրս ճանչնայ:

Զայ ըսաց. «վալախ իմ տղէն վախացաւ»:

Գնաց մօտ էնունց թագաւոր: Զայ էլ չիտիւ կինաց, Իրանայ
 Քեաւորթ թագաւոր էլ չիտիւ կինաց, էնունց փալաւաննիր բիրադի
 կանգնան, կինացին:

էնունց Թիւրանայ թագաւոր մտովէն կէն էրկրպագութիւն
 էնին: Ռոստամ էլ մօտացաւ, մէկ գեորգ մ' էգար:

Սագիր զարկըցին, թրիր քեշըցին, էրկու թագաւոր առան չի-
 րուր, էնքան մարտ չիրարուց ջեարտիցին, էրուն էղաւ գիտ զջան-
 դաքտիր տարաւ՝ իրիք օր իրիք գիշիր գիրարու գեարկըցին: Թիւրա-
 նայ թագաւոր կուտրաւ, փախաւ, կինաց խասաւ իւր սընոր, իւր
 քաղքընէք: ձիւր ըմ կայ մէջ. Աւա-Չահգաւութ կ'ըսին, էնտէ գէն
 ձիւր ընցաւ:

Ռոստամ էլ չիտ դարձաւ, էկաւ տուն. նստաւ, կերաւ, ուր
 մրազ խասաւ:

Բ.

Ռոստամ էլաւ ուր խօր մօտէն ըուրկաւ, կինաց չիւրուշ աշխարհ
 մտաւ, կինաց մէկ մարտու տեռու դեադրաւ, տեսաւ մէկ մարտ էլաւ
 տիւս ուր տնէն: էլաւ չիրիշքից, ինչ տեսաւ. տեսաւ մէկ մարդ վեար
 մէկ սարի գեադրիր ի:

էլաւ կանչից, ուր խօր. ասաց — էլի մէկ մարդ կայ էստեղ:
 իրիշկի նա ինչ մարտ ի:

էլաւ խէր էկաւ իրիշկից, տեսաւ էն մարտ խեծուկ ի, սար չի,
 էնքան կանչից, էնու պատասխան չ'էտու. լեզուն փակուիր էր, էնու
 վուտքիր էնքան պաղիր էր, զանգիւց տիւս չէր ի կեայ: էն էլ էկաւ,
 պղինձ ըմ տաք ձիւր իլից վեար զանգիւն, վուքիր տիւս էկան
 ԶՌոստամ տարաւ կոնադ:

Քանի մ' օր մնաց էնու տուն: Իրիշկից տեսաւ, Ռոստամ էնքան
 կոչադ մարտ ի ուր ախչիկ էտու էնու (չին գիտը, թէ Ռոստամն ի:
 թէ չէ կ'սպանին):

Մէկ ժամանակ ըմ անցաւ, չիմացան որ Ռոստամն ի:

Մէկ օր Ռոստամ միտք էրաւ. ըսաց. — էիս Զալու տղէն ըլիմ,

Իրանայ երկիր իմ ձեռն ի, էիս ասօր թողիր իմ, իկիր իմ մէկ կնիկ յարեճի:
 էլաւ ուր կնկան ըսաց. — էիս պտի էրթամ իմ խօր աշխարք.
 իմ խօր անուն Զալ ի էիս լէ Ռոստամն իմ, առ իմ բաղբանդ քըզի,
 թը զի մէկ լաճ էլաւ, էս բաղբանդ կապիս էնու թիւրն, ըսիս. «տիւ
 Ռոստամու տղէն իս, Ռոստամն էլ Զալու տղէն ի», թորկիս կեայ միր
 երկիր:

էլաւ Ռոստամ էկաւ ուր խօր մօտ:

Լաճ էղաւ մօտէն. լաճ միճացաւ: Լաճն էլ ինչ կէնի. կերթաց
 հեղ կխաղայ, որ ունչ կ'գրեակի, էնու թիւ կ'կուտրու, վիզ կ'թուցի:
 էլան կինացին վըրայ կեանգեատ: Տղայ անունն էլ Զորաք ի: էլաւ
 թագաւոր պունից տարաւ. պունից տարաւ, տեսաւ շատ տեսակով տղայ
 էր, տղին պեան չ'էրաւ, էրաւ ուր խզմաթքեար:

Մնաց մէ ժամանակ մա թագաւոր, թագաւոր իպի կարքից, է-
 նիկ Զորաք շատ զօրբայ փալաւան էլաւ: Թագաւոր ըսաց. — Կինա
 զՌոստամու քեաղքընիր աւրէ: Իպի քսան խազար ասքեար խտու:
 էղ էլ էկաւ ուր տուն, որ կնկանըմէն իզին ուզի, էրթաց դուշուն.
 Կնիկ էսաց. — բա մե հալ ինչ տ'եղնի, տիւ կ'երթաս:

Արձկից զբաղբանդ էտու, ըսաց. — էիս տ'երթամ իմ խօր երկիր.
 ալ էիս չիմ տեսունայ, ըսաց, թէ քի մէկ ախչիկ էլաւ, էս բաղ-
 մեանդ ծախի, կի, թէ լաճ մ' էլաւ, էս բաղբանդ կապի էնու թիւրն,
 թըզ կեայ Իրանայ երկիր:

Զորաք առից ուր կուշուճ կինաց, էգար Իրանայ քեաղքընիր
 աւրից: Քըհաք տարան Ռոստամու խամար. «տիւ իմանաս Թիւրանայ
 մէ փալաւան էկիր ի, մե երկիր քեանդից, տարաւ»:

Ռոստամ էլաւ զիւր թեաղքրիք տեսաւ. զիւր սիլահ կապից, է-
 լաւ զրեխէ շապիկ խակեաւ, կանչից, սաչիսքիր էկան, զձին տիւս քեա-
 շիցին, սաղափէ զին տրին քեամակ, էլաւ աղուզլամայ ուրքեք կախից
 մօտէն. էլաւ զձին խեծաւ, ձեռն եգար զգեորդ վիրուց, քէշից, ըսաց.
 «եա Աստուած, էրթալ իմ ձեռն ի, կեալ քիւ ձեռն ի»:

Կինաց կանգնից տէմաց Զորաքին, չէշունց էտու, էսաց. — Տիւ
 իմացիր իս էիս մեռիր իմ, տիւ կեաս Իրանայ թալան քի խամար տանիս:
 Զորաք ըսաց. — Տիւ մեռուկ իս, պա ինչ իս, ըսաց:

Ռոստամն էլ ըուրկաւ, էնկեախէն գեորդ մ'էգար: Զորաք զիւր
 մարտալ էտու չէուջիւ գեորդին: Զորաքն էլ էն կեախէն մէ գեորդ
 էգար Ռոստամուն: Ռոստամ էլ մարտալ էտու չիւջիւ. զՌոստամու
 մարտալ կուտրից:

Ռոստամ էսաց. — Միւք գեորդով կուլինք, էս մարտ զի տ'սպանը:

Ելան պայա էլան, գիւլաշ կպան. Զորաբ զՌոստամ վիրուց, էզար գետըն.

Ռոստամ ըսաց.—Նսօր տիւ չելա էրիւ. խիսունն եիս տիւ տը գիւլաշ կպնինք:

Խիսունն էկան գիւլաշ կպան, էլի զՌոստամ էտը գիտըն. իրիք հեղ զՌոստամ կոխից: Ռոստամ էլ վուտ էտու, գէնու շուռ էտու, խանջալ էթալ, զփուր ճղից:

Ըսաց.—Յէ, ըսաց, տիւ զը սպանըցիր, տիւ իմ խօր ձեռէն գիւր պըծնիս:

Ըսաց.—Եանի քիւ խէր ո՞վ է, եիս քիւ խօր մօտէն վեախանամ:

Ըսաց.—Իմ խէր Ռոստամն է, Զալու տղէն է:

Ասաց.—Յը, ըսաց, չե՞րի քեո բազբանդ, Ըսաց.—Իմ բազբանդ տուիր իմ իմ կնկան.

Մեռաւ. Խէրն էլ զտղան ետը վեար իր զըլխունն, իրիք տարը աշխար պտըտից. մարտ չ կ'ըլսշը ըսը. «պի, տղէդ խուրի», ինչ մարտ ասը, կ'զեարկը, կ'սպանը:

Կ'մնաց, մէ պառաւ կ'ըլնի. պառաւ կ'երթաց Զալուն կ'ասի. «Ինչ տաս ձի, որ Ռոստամ ուր տղէն խուրի»:

Կ'ասի.—Պառաւ, տիւ քեանի փարայ կ'ուզիս, տը տամ քըզի:

Էն էլ կ'երթաց մէ կոնէ կտուր կ'առնը, մէ գլեոխ սապուռն, կ'երթաց կ'նստը ճիւրու պերան. սապուռն կ'տայ մեանչ ճրիւն, զկոն կ'վլայ: Ռոստամ էն եանէն կ'կեաց, կ'երիշի, տեսնը մէ պառաւ զկոն կտուր կ'վլայ: Ըսաց.—Պառաւ ագ վլաս, ինչ էնիս էդ կոնու կտուր:

Ըսաց.—Եիս ընիմ լաչիկ, քէշիմ վեար իմ գլխունն.

Ըսաց.—Ընչո՞ւ, տիւք ծուռ էք, կոնը կտուր կ'ըլը՞ լաչիկ.

Ըսաց.—Որ անցկունի, մեռել կ'թրի՞, որ տիւ տրիր իս քեո գլխունն, կան կ'կեաս աշխարք.

Ռոստամն էլ էդ խաբրով իպի տղէն իտի գետըն, խուրից: Չիւր էն չախ Ռոստամ ծուռ էր, էն չախից եիտ խելօքցաւ: Կինաց տունն, ուրախացաւ:

Զորաբին էլ մէ տղայ մ'էլաւ, անուն տրին Բրգոց: Բրգոց էլ մի-ճացաւ, էլաւ ուր խամար ցանք, վեար կ'էնի, ուր ապրուստ կ'էնի:

Թիւրանայ թագաւուր Ալիասիա-Ջաբա Ֆիշա կ'ըսին, զիւր վէզիր կանչից, զիւր փալաւան բտիր կ'անչից, տ'երթաց ուր սէչրանջի խմար սէչը էնիլիւ: Ելան, կենացին. տաս խազար ասքեար առից կինաց. տեսաւ Բրգոց էլ ուր խամար արտ ցանիլ է, ուր խամար ճիւր կ'էնի: Էնու փալաւան բտիր խասան մեանչ էն արտին մէչ վէր կ'երթան:

Բրգոն կանչից ըսաց.—Ընչո՞ւ. կ'տաս մեայ իմ արտին կ'երթաս: Ըսաց.—Ասօր թագաւուր տ'երթայ սէչրանջի, ըսաց, մէկ խաշք վեար օտաց չըն թորկի:

Ըսաց.—Վալահ ինչ մարտ մեայ իմ արտին կեայ, տը գեարկիմ, սպանիմ:

Մէ փալաւան քշից մեանչ արտին: Էն էլ էնգեխէն խասաւ, մէ պեախ եզար, զփալաւան շուռ էտու: Չըմ կինայ յերկնացըցի, խինդ փալաւան պեախով սպանից: Եդուք էլ էկան մօտըցան, թօփ էլան պիւլիւր, զԲրգօ պոնիցին, առին, տարան տէմաց թագաւուրին:

Թագաւուր ըսաց.—Յըման, էս մարտու խիտ տ'ինչ էնինք:

Ասաց.—Պի սպանինք, Զալու ճեռն է, էն վեար միճացաւ, մեզնէ շատ մարտ տը ջեարտը:

Թագաւուր էնու խօսքին չ'իրիշից: Թագաւուր ըսաւ.—Փիրան, ինչ էնինք խըտ աս մարտուն:

Ըսաց.—Չը տը խարցում չ'էնէր զինի, օր տա գէնի խարցումս էրիր, պի տասերկու խազար ասքեար տու էն մարտուն, էն մարտ յրեողկինք էնու խօր աշխարք, թէ էնիկ էն եան սպանուաւ, էնունք ուրանց տղէն կ'սպանին, ուրինց քէֆն է, մըզի վնաս չ'առնը, թէ քեաղաք մ'երկու մըզի գաւթից, շատ բաւական է մի խամար:

Ասաց.—Է՛, մէ խալաղաթ ըմ պիրէք Փիրանի խամար, լաւ խիւքեով վեզիր է:

Եպի սիլախ էտու, խակէստ խակիցուց, էպի մէ ձի էտու, իպի մէ գեորդ էնու խամար ետու շինել, իրիք խարիր խոնդքեար է, իպի զԲրգոց տասերկու խազար կուշում թասլիմ էրաւ: Բրգոց էլ առից զկուշում, առից զընաց Իրանայ տեղ. էլաւ գիրանայ տեղ թալնից, մալ էպի, ոչխար էպի:

Ջուաբ Ռոստամու խամար կինաց.—Տիւ իմանաս, մէ փալաւան Թիւրանայ երկրէն էկիր է, Իրանայ երկիր աւրից:

Ռոստամ էլ կանգնաւ, զիւր ասքեար առից, կինաց. կինաց տէմաց էնու նստաւ:

Ռոստամ զիւր ձին խեճաւ, էզաւ դարաւիւ, կ'պտրտայ. Բրգոց էլ կաչաղ էլաւ, էկաւ դարաւիւ ուստ էկաւ: Երկուս կուռան, զեարկիցին յիրարու. ինչ Բրգոց զիւրդ մ'էզար, զՌոստամու մարտալ կուտրից:

Ըսաց.—Մէ Զորաբ իմ մարտալ կուտրից, մէկ էլ իսա իմ մարտալ կուտրից, կաչ չ'կաչ էսի մըզի ազգ է:

Երիշից տեսաւ, ինչ տեսաւ, տեսաւ. Զորաբու շիքիլաթն է, Զորաբու աչքն է, Զորաբու բոցն է, էնու սերտ էնու վերայ եռաց. էլ էնու թիւ չ'վերցաւ սպանիլու դարբ գեարկէր: Բրգոց էլ մէ գեորդ

մ'էզար, էնու թիւ կուտրից, էն էլ փախաւ: Բրգոյ կանչից, ըսաց.— Յասօր կինա, խլիսուն արի, քիւ խոկին անկիրող տ'առնիմ:

Ռոստամ կինաց ուր տուն եարալու նստաւ. կանչից Ֆէրամագ, իպի: Ասաց.— Ըլի, ըսաց, իմ սիլախ առ, իմ ձին խեծի, իմ գետրոգ առ, կինա փալաւանը խիտ կռիւ. էն ինչ իմ աչք ընկաւ էն փալաւան տեսաւ, իմ սերտ վերայ զղջաց, իմ էրուն եռաց. էնու շէքիլ, էնու աչքիւր, էնու բեաժ կ'նմանէր Զորաբ, էն տէմով եխ ասը զան մարտ պունիմ. մէ գետրոգ մ'էզար, զիմ թիւ կուտրից, զը եարալու էրաւ: Ելի կինա խիտ էն մարտուն կռիւ, քեանի կիրիս էն մարտ պունիս, ձը խամար պերիս, թէ չկարցար, մէ դարբ ըմ գ'ւր, սպանը, վով կ'լը, թըլս ըլլ:

Եկաւ զխօր շուրիւր խակեաւ, զխօր սիլախ կապից, զխօր ձին խեծաւ, զխօր գետրոգն առից, էլաւ, էկաւ խա Բրգօն կռիւ:

Բրգօն իրիշից, ըսաց.— Քա՛ֆր, ըսաց, չերըկը շուրիւրն ի, չերըկը սիլախն ի, չերըկը ձին ի, չերըկը գիւրգն ի, փալաւան չերեկրն չի: Ըսաց.— Յիս եկիր իմ քիւ խոկին անկիրող տ'առնիմ, եխ չերըկը մարտն իմ, ամայ տիւ զըս չըս ճանչայ:

Երկուսն էլ մէկ շիքիլ ին. էլ մայտ իրարուց չ'ճանչցաւ, թէ որ խօթապէրն ի, որ տղէն էր, որ կուռան: Զեարկին իրարու, էնունց գետրոգը ձէն ինկաւ աշխարք. մարտ կէր կ'ըսէր. «աշխարք աւրաւ», մարտ կէր կ'ըսէր «ամպլուց ձէն Լղաւ», մարտ կէր «մը վախընաք, էրկու փալաւան ին, մէջընը մէջ կ'կուռին»:

Բրգօն Ֆարամագ չի ճանչնան, կ'գեարկին չիրարու: Զատ անախուն գեարկիցին իրարու. Բրգօն վեար ուր գեանգիւն կանգնաւ, մէկ գիւրգ էզարկ Ֆէրամագին: Ֆերամագ զմարտալ քէշից, ետու չէռջիւ էնուր գիւրգին, զմարտալ կ'ուտրից, ասաց.— վալայ, էսաց, Լս փալաւան ձի տը սպանը:

Էն էլ էնու քեամկը եանէն զըվրից, զամաքեարբանդ եթալ, պունից. փալաւանքոյիւր խասան, պունիցին, առին պիրին. ասքեարն էլ էթող փախաւ կինաց, ասաւ. «կ'սպանին ուրինց քէֆն ի, կ'թորկին ուրինց քէֆն ի»:

Առից իպի, տարաւ մօ Ռոստամ:

Ռոստամ ասաց.— Չ'պիրէք տիմաց իմ աչիչ, ես ըլնիմ, էնու խոկին անկիրող տ'առնիմ, տարէք թալըցէք զնդան վէ, ասաց, չուր իմ թիւ ժրի, եխ Լըթամ, էն ինչ մարտ ի:

Ջհաբ կինաց մօր.— Քիւ լաճ պունաճ ի:

Էնու մէր Թիւրանայ էրկրէն կ'կեայ մա լաճ, կ'իրիշի, կ'ըլսը, մէկ կնիկ էնու լաճին կերակուլ կ'տանը:

Անկան ասաց.— Իմ լաճ թըղնիա, տ'լ ինչ ուզիս, եխ գի տամ:

Ասաց.— Թի քիւ լաճ ըզձիկ ուր խամար կ'տանը, եխ քիւ լաճ կ'թորկիմ, չխոյ կինա դէն վի մեռնի:

Ասաց.— Յիս իմ լաճուն խարցնիմ:

Ելաւ կինաց Բրգօն, ասաց.— Բրգոյ, եխ զարավաշին կ'ա սիմ իմ լաճ թորկի, կ'ասի քիւ լաճ ըզձը ուր խամար կ'տանը, եխ կ'թորկիմ, չխոյ կինա զնդան վէ, չուր մեռնի:

Ըսաց.— Մարէ, կինա ասա, էնիկ ըզձը թորկը, էնի փրթիճիւ շիրիկ ի չիւր ի զիամաթին:

Կինաց. իպի զԲրգօ էթող. Ձին Բրգօն խեծաւ ու Բրգոյ՝ մէր, զարավաշ խեծան, փախան:

Էն օրն էլ Ռոստամու թիւ ժրիւր ի. Ռոստամ տ'երթաց պունաւուր տ'ըլսը, ինչ մարտ ի: Էնիկ էս եանէն կ'երթէր, էնիկ էն եանէն կ'դէր, ճամբը մէջ մէ մըկը ուստ էկան:

Ռոստամ կանչից.— Յայդի քեա՛ֆր, տիւ կ'փախիս, քեո խոկին կ'պրծուցիս, շատ աղէկ պեան ի, տիւ իմ կարավաշ վրէ՛ կ'տանիս. տիւ եղսիր Իրանայ տեղաց տանիս:

Երկուս առին չիրար, կուռան. զամաքեարբանդ թըլցին, զիրար պունըցին. ընցիւն գետրոգ կ'գեարկին մէ մէկու գլխու վերայ, ընցիւն ինչ տարբին զսամախօր էխան էտի վեար սնդանին, էնու աշակերտքիւր կ'տան չէռջիւ կուռնի, էն կրակ ինչըս կ'թլի, ըսկուն կրակ էնունց գլխից կ'թլի: Ձիւմ չիրկուն մնացին մէ մէկուց կախ. ինչ Ռոստամն էր, ուր տանն էր շախուի, ինչ Բրգօն էր, մեանչ զընդանին էր շախուի:

Ռոստամ գետրոգ ըմ էզար զԲրգօ ձիուց իպի տակ, զթուր քեշից . զվից տը կտրէր:

Բրգօ մէր կանչից.— Ռոստամ, տիւ մէկ սպանիր իս, չ'էնիս էրկու:

Ըսաց.— Մա՛ֆրանդ, վրէ, վով ի, տիւ աղանց կ'ասիս:

Ըսաց.— Տիւ զխէր սպանիցիր, զլաճն էլ կ'սպանիս:

Համա Բրգօ կանգնաւ, խանջար քեաշից, կինաց դեախ ուր մէր, ուր մէր տ'սպանէր:

Ըսաց.— Տիւ ընչո՛ւ շիւտ չ'ասըր, եխ զիմ պապիկ կեախ էր, տ'սպանէր:

Ասաց.— Քիւ պապիկ ինչ քիւ խէր սպանիր էր, եխ էն արով քի չ'ասը, որ տիւ գքիւ պապիկ սպանէր, քիւ խուր փուխ կ'խանէր. եխ տեսաց քիւ պապիկ գքի տ'սպանէր, չ'թորկիցի:

Ռոստամ էնքան ուրախացաւ. ձեռ էթալ զԲրգօ կիրկից, զգլխիս պաղնից, էնքան ճխտից, էնուր մօր կաթ մատքիւր վէ իտու տիւս:

Առից, կինաց ուր տուն, կինաց Ալվանէ Զաբըլ:

Վաթսուն փալաւան կեացին պեարիւ Տիւսը տնէն, վաթսուն փալաւան էլ Գողարգու տնէն կեացին, թող զբաշխուզուդ Թագաւոր չիմացաւ, թի Ռոստամ զԲըրգո ճանչցիր է, պիւրիւր է, ըն էլ կինաց մէկ բազբանդ խրկից էնու հաղիաց:

Ռոստամ ասաց. — Ըստինա իրիք ամիս կ'նստիք իմ տուն, ուտէք, խմէք, ձե քէֆ անէք, զմէկ փալաւան քեան Բրգո գնդաց, ինչկիտա խիւնդար կաց, զըմէն իմ խամ ըլնը:

Ջհաբ կերթաց Թիւրանաց թագաւորին — Տիւ չիմանաս, Բրգո չի սպանած, վաթսուն փալաւան Տիւսը տնէն կինացած էնու պեարիւ, վաթսուն էլ Գողարգի տնէն կինացած, թող զբաղիբոզուխ. էնու թագաւորն էլ մէկ բազբանդ էնու հաղիաց է չրեողկի: Ռոստամն էլ ասիր է, ըստընաց իրիք ամիս էլ տը նստէք, ուտէք, խմէք, ձե քէֆ անէք, եիս մէկ փալաւան քան Բրգո գնդաց, ինչկիտա խիւնդար կաց, զըմէն իմ խամ ըլնը:

Թագաւոր մարդէն կ'էնի. մէկ կնիկ կաց, էնու խամուա ին է, էկաւ տէմաց էնու: Խիտ չիտուսաւ: Յիտ դարձաւ:

Տիր ըմ էլ էկաւ, ասաց. — Թագաւոր, վրէ խատ ձը չըս խուսը, ասաց, մէ քեան Ղարաման Ղաթի սպանիցին, եիս էկի տիմաց քեզի, խատ զի խուսացիր, մէ քեան Փրիւզէ Ջիւան սպանիցին, եիս էկի տիմաց քի, տիւ խուսացիր:

Ըսաց. — Ինչ Ղարաման սպանիցին, չման անիւշ կ'ենաց էնու տեղ, զՓրիւզէ Ջիւան սպանիցին, Փիրան անիւշ կ'ենաց էնու տեղ, չասոր իմ զիւշման քան ձի կուչաղ է, ես Բնչըխ տը խոսիմ խատ քի:

Պառաւ ասաց. — չիմաց վեար ձի ըլնը, քի կըպը, պընիմ պիրիմ էստեղ, քի կըպը, կ'սպանիմ:

Ըսաց. — Որ տիւ էն պեան ընիս, եիս քի տ'էնիմ իմ օրթախ, քեանի տիւ ժիր իս:

Ըսաց. — Իէ չրեողկի Փիլասըմ ձի խամար առ պի Չիւնմաչինաց: Էն էլ էրկու խարիր ոսկը ամսական էտու Փիլասըմըն:

Ասաց. — Յրեողկի, ըսաց, մէ սազ ձի խամա պի, որ ձեռ տամ ինէ, խազար ձէն մօտէն ըլնը, մէ չադը էլ ձի խամար պի:

Թագաւոր ի պի: Սիւսիւն — Ջհաղիւ առից, կինաց, կինաց Իրանաց երկիր. կինաց մէկ չօլի մէջ չադը էզար, սէհրի էրաւ. սէհրի վեար Տիւսուն հասար էրաւ:

Ասաց. — Գողեարգ, չասոր Իրանաց տեղ խաց ըմ կ'ուտին, իմ սաչիցն է,

Ասաց, տիւ Տիւսն իս, վաթսուն փալաւան քիւ տնէն կ'ըլնը, Իրանցին խաց ըմ կուտը, քիւ սաչից ը, ապա վիր սաչից չտըլնը:

64 38

Տիր ըմ էլ ասաց. — Գողեարգ, չասոր Իրանաց տեղ խաց ըմ կ'ուտին, իմ սաչիցն է:

Ըսաց. — Տիւ Տիւս իս, կոնդ ու քիւս իս, ըսաց, չասոր Իրանցին խաց ըմ կ'ուտի, Աստու սաչից Ռոստամու զըլխուն:

Յիտիւու խանջար քեաշից էլաւ դեախ Գողեարգ, էլաւ դեախ Գողեարգ, չողիւց տիւս ինգեաւ Գողեարգը լաձ, Գիւ կասին, Գիւ ասաց. — Գողեարգ, Տիւս էն մարտիրուց չի, տիւ խաբար վեար էնուր տեարձիւցիս, կինա կանչի, թըխ կեաց նիրս:

Ըսաց. — Իիս էն խաբարով չիմ պըգտկանաց, տիւս կոնդ է, եիս կ'վեախենամ իմ խաբար չ'էնի, եիս զիւր մարտիր կ'գեարկիմ, սպանիմ:

Գիւն էլ կինաց չիտիւ, մարտ ըմ էլ կինաց Տիւսու տնէն: Բահրամ (Գողարգու լաձն է) կինաց, չըմ կերի շատ չերկնացըցի, վաթսուն փալաւան Տիւսու տնէն կեացին, վաթսուն փալաւան Գողարգը տնէն կինացին թող զբաշխուզուխ:

Գիւնով մարդ Բնչ չէշիդ է, էն փալաւանքտիր քիրադի ըսկուն չին, խուլք չ'ունին: Աեացին էն չադը տակ: Սիւսիւն — Ջհաղուն գրին կ'ուաց, Ֆէլասըն կըլնը ձեռքի կ'կապի, թի չադրի տակ:

Ֆէրամազ էկաւ, մարտ չ'կաց չեողէն չինի. զիւր ձին խեճաւ, խուլ կինաց. ասաց. — Եիս տ'երթամ խասնիմ, էնունք իրարուց մարտ չ'սպանին: Կինաց խասաւ, Բնչ կ'իրիշի. մէկ չադը գեոյ զարկած չանդեղ. կ'իրիշի, կ'տըսնը մէկ կնիկ նստի, չադրի չառաջ, սազ կ'գեարկի: Կինաց տիմաց տեատրաւ:

Կնիկ ըսաց. — Տիւ գիտիս, եիս Բնչ կնիկ իմ:

Ըսաց. — Եիս չեմ գիտը տիւ վով իս, էն փալաւանքտիր էկան էստեղ, չիւր է կինացած:

Ասաց. — Եիս չիմ գիտի: Ինչ ասկուն ասաց, մէ կամչի էզար. Ինի էլաց. ինչ էլաց. Ֆիլասըն չադը տակէն տիւս էկաւ, կանչից Ֆէրամազին, ըսաց. — Գի Բնչ կաց, կ'գեարկիս էդ կնկան:

Երկուս առին չիրար, կուռան. Երկինք, գետինք խառնուաւ. էնքան թող էղաւ գետնուց. Երկնուց իրիս պունից. էնունց զիւրզի ձէն ընկաւ ախշարք: Ֆիլասըն գօրն Ֆէրամազից առից, էլ Ֆէրամազ չ'կերի դարք գեարկի, հըմա օր բարաւան կ'էնի: Ջալ էկաւ չեողէն, մարտ չ'կաց. էկաւ կ'իրիշի, Բնչ կ'իրիշի, Ֆէրամազ, Ֆէլասըն իրարու կ'գեարկին. Կանչից, ըսաց. Ֆէրամազ, Աստուած քինէ առեր է, տիւ խատ Ֆէլասընին կուր կ'էնիս:

Ելաւ, ըսաց. — Ֆիլասըն, ըսաց, քիւ քէֆ լաւ է, քիւ թագաւորի քէֆ լաւ է:

Ֆէրամազ Ֆէլասընի ձեռաց տակէն էլաւ տիւս, ասաց. — Կինա Ռոստամուն ասա շուտ կեաց, խասնի:

Ռոստամ էկաւ խասաւ, բեռուաց վեար Ֆէլասըմին: Երկուս առին չիրար, էնքան գեորդ կ'գեարկին չիրարու, որ դա աշխարք էնոնց զիւրզու ձէնէն խլացան: Իրիք օր իրիք գիշեր գեարկիցին չիրարու: Ռոստամ մէկ զիւրզ ըմ էզար Ֆէլասըմին, գՖէլասըմ էցկից ձիուց, էցկից տակ, զթուր էզար, վիզ կուից, զվլեոխ առից, տարաւ թագաւուրին: Ելաւ կինաց չադր էպի, էզար էնու չադրի մըղաբը, ըսաց. — Բրգօ, ըսաց գնա դարաւիւլ քեաշի, Թուրանայ թագաւոր չ'կեայ միր երկիր գաւթի:

Բրգօ կինաց:

Ռոստամու խելք էկաւ գլեոխ. խելք էկաւ գլեոխ, կանչից ըսաց. — Գեորդին, չէլի կինա, խասի Բրգօն, Բրգօ տղայ է, տը քընը: Գեորդին կինաց, խասաւ Բրգօն, կերիշկի Բրգօն զգեորդ տրի գլխուն, քնիր է Մնաց քիչ ըմ, տեսաւ լիւսցաւ, արիւ առից. էնքեան ասկեար Թիւրանայ թագաւոր առից էկաւ, քեանց ասող չերկնուց, ասողին հաշիւ կայ, էնու ասքեարին հաշիւ չ'կայ: Կնուց թող էզաւ էրկնուց չիրիս պունից, էզաւ մութ զիշիր:

Գորդէն կանչից, ըսաց. — Բրգօ, չըլի վէ, ասաց, չուր էիս կուր ըմ չ'էնիմ, ջոհաք չ'ըմ տանի Ռոստամու:

Բրգօ զգեորդ պունի ձեւ, մէկ մէկ կ'ջեարտի ասքեարից:

Թիւրանայ թագաւոր ըսաց. — Ինչ էզաւ, ըսաց, իմ ասքեար տեստրաւ, ըսաց, ոլահ, ըսաց Բրգօ չիւջիւ ասքեար պունիր է, չ'թողի մարտ էրթայ:

Ըսաց, էիս քի ասի գիրգօ սպանի, տիւ չ'սպանիցիր, տիւ Փիրանի խօսք էրիր, թըղ Փիրան վըր պեանիմ կապի:

Փիրան կանգնաւ, քշից կինաց, մա Բրգօ, ըսաց. — Բրգօ, ըսաց, տիւ Բնչու խը քեո թագաւորին կուր կ'էնիս. Իրանայ թագաւոր գքի խափիր է, Ռոստամ քի կ'ասի. տիւ Զորաբու տղէն էս:

Ըսաց. — Գեորդին, տիւ կաց պեարով, ես տ'երթամ մըտ Թուրանայ թագաւոր:

Գեորդին չ'էթող մարտ ընցնէր:

Բրգօ գնաց, տ'երթէր թագաւորի ձեւ պագնէր. զթախտն ինչ կապած է, ձեւ էթալ զթագաւորի թախտ քեաշից, զթախտ առից, փախաւ: Ընցկուն գեորդ կ'կեայ վըր Բրգօ գլխուն, ընցկուն կարկուտ կեայ էրկնուց: Կնու թախտ առից, տարաւ չիւր թագաւորի խամար. թագաւոր էլաւ Բրգօ գլեոխ պագնից, շատ իբրամ Բրգօ խամար էրաւ:

Թիւրանայ թագաւորի օրդում եկաւ տիմաց Իրանայ թագաւորին եզար:

Թիւրանայ թագաւոր խըտ Իրանայ թագաւորին կանուկով խիտ խուսաւ, ըսաց. Եիս տիւ տը կուրինք, ախշար ընչոն տանք ջեարտիլ, խլիսուն էիս տիւ գիւլաշ պունինք. թը տիւ գձի կոխըցիր, Իրան քիւն է, Թիւրան էլ խասնի քեզի, թը էիս քի կուխիցի, Թուրան իմ է, Իրան էլ խասնի ձիկ:

Ինչ Թիւրանայ թագաւորն է, աղէկ կտրիճ փահլեան է, ինչ Իրանին է, բէտոջ է:

Բրգոյ ըսաց. — Թագաւոր, չ'է տիւ ըսիր էս, Բրգոյ իմ տղէն է:

— Խա, ըսաց, էիս մկայ էլ կ'ըսիմ, Բրգոյ իմ տղէն է:

Ըսաց. — Որ էիս քեո տղէն իմ, էիս իմ խօր թիրէն տ'երթամ կուր:

Բրգոյ զիւր ձին խեճաւ, զիւր սիլախ կապից, զիւր գեորդ առից, կինաց կուր խը Թիւրանայ թագաւորին:

Ին գեխէն Թիւրանայ վզիր կանչից. ըսաց. — Թագաւոր, ըսաց, Իրանայ թագաւոր չ'իկիր, ըսաց, Բրգոյ իկիր է, թըղ կեայ Բրգոյ իմ ձեռաց տակ, իմ կազաքքիր արիր է էրուն:

Ռոստամ ըսաց. — Բրգոյ գնաց, էիս ինչ իմ մնացիր էստեղ:

Ինչ Ռոստամ կինաց, սազիր գեարկիցին, երկու օրդուն կանան, խասան չիւրուր. էնքան մարտ չիրարուց կ'ջեարտին, ընցկուն քեամին գեարկի ծառիրու թաւիր շուռ տայ գետըն: Կրուն էզաւ զջանգաքտիր կ'տանը:

Ֆէրամայ քշից, գնաց խասաւ չադրի տուան մուտ, գՄիւսուն ջադուն խպի, ձղից, իրարուց տապկից. զվաթտուն փալըւան տիւս էխան, վաթտուն փալըւան Գեողարգուն թորկից: Եկան էկան խասան կուուն, իրիք օր, իրիք գիշիր գեարկիցին իրարու իրար ջեարտիցին: Թուրանայ թագաւոր փախաւ. Աւաշահ-գաուդ Թուրանայ կուշում ընցաւ: Իրանայ թագաւոր, Ռոստամ չիտ տեարձան, որ սպանուաւ, տիւ ողջ մնէք, ւր սաղ մնաց, խասաւ չիւր տուն: Կնի խասաւ չիւր մրազին, տիւ խասնիք ձիր մրազին:

Գ.

Գեարին է, տաս օր Եիսան կինացիր է, քսան մնացիր:

Ռոստամ ուր մարտիր ժողովից, ասաց կուրուղչուն. — Կինա սահրանդէն, տըսի չայիրքիր շինուիր, թի չէ, ծաղկտիր եղիր է, թի չէ, մհինք ախպուրքիր եղիր է, մհա վիրու օջիսար կնց մէչ, խաղալ կնց ինի, մինք տ'երթաք սէհրանգէն սէհր անիլիւ,

Ըլաւ զԹխտիր կերից, յրեողկից քաղքնէք. Միրաբէ Քաբլին իւր կուշուճով իրի, Տիււէ նազարի ուր կուշուճով իրի, Գուրգինի ուր կուշուճով իրի, յրեողկից զԳողարգ ուր կուշուճով իւրի. յրեողկից Զանգէ Չահուրի իւրի, յրեողկից Գիւ իւրի. փալաւանքտիր բերաղի բարաւից. Էլան ուրինց չադրքեր առին, կեացին, սէհրանգի մէջ գեարկիցին զետըն, Էլան զկանաչ կարմիր թալիցին չադրի վերայ, քեամին կ'գեարկի, կ'վիրուցի:

Ռոստամ Էլաւ զհրգոց Ֆէրամագ յրեողկից ճամբսի վերայ դարաւիւ. զԳիւ յրեողկից կարմնջի վերայ դարաւիւ, ուր կուշուճին իզին ետու, ասաց. — Սահրանգի մէջ ուրախութիւն ըրէք ձեզի խամա. զվերու օչխար սպանըցէք, զչաչիրքեր արըճացէք, զպիւլիւր ճաղկտիր կոխընըցէք:

Յախազուրնիր բերաղի աւերիցին. Ռոստամն Էլ Էնքան խմիր ի, սարխոշ ի, ախա չ'ունի. Սահրանգէն աւերիցին, թող էտու վերայ: Ռոստամ կանչից փալաւանքտիր իւրի, ըսաց. — Եիս խլիսուն տ'երթամ Երֆասիան Ջաբա — Փիշանի սէհրանգի մէջ նստիմ:

Ել ըմ խիւք զլսուց կիւաց. Մնաց լիւսցաւ: Էնու փալաւանքտիր ասըցին — Մինք չինք կերի էրթանք Էնտեղ (իրարու կ'ասին):

Ռոստամ խլիսուն ախա էկու վերայ, նստաւ. կանչից փալաւանքտիրուն, ասաց. — Եիս չիրկուն ինչ ըմ ասի:

Ասին — Մինք չինք գիտը. Ուրացան:

Կանչից Գիւ իւրի, ըսաց. — Գիւ, եիս չիրկուն ինչ իմ ասի. Ըսաց. — Տիւ չիրկուն ասիր իս, մինք տ'երթանք Ալֆասիա — Ջաբա — Փիշանի սէհրանգի մէջ նստինք, զէնու չաչիրքեր բերաղի տ'արըճանք, Էնու ճաղկտիր բերաղի տը կեոխինք, զէնու չաղպըքեր բերաղի տ'աւրինք, տեաւնանք, կեանք, էթանք միր տուն, նստինք:

Էլան զչադր խիւաթ վիրուցին, Էլան կեացին Ալֆասիայ սէհրանգի մէջ նստան: Ռոստամ չադր էգար Ալֆասիայ՝ չադրի տեղ, չադր ըմ էգար չըմանի չադրի տեղ, չադր մ'էգար Փիրանի չադրի տեղ, Գիւու չադր էգար Ղարամանի չադր տեղ. չադր մ'էգար Ֆիլասըմի չադրի տեղ, փալաւանքտիրու չադր էգար Թիւրանայ փալաւանքտիրու չադր տեղ. Էլաւ զհրգոց Ֆարամագ յրեողկից դարաւիւ, Գիւ Գողարգ յրեողկից կարմնջի վերան դարաւիւ, իզին ետու կուշուճին, զղուշում բրախից, ասաց. — Ընկըցէք սէհրանգի մէջ, ձե խամար նէճիր արէք:

Չչաչիրքեր բերաղի արըճացին, զճաղկտներ պիւլիւր կոխըցին, զչաղպըքեր բերաղի աւերիցին. թող մառախուն էտու վեար սէհրանգին:

Թիւրանայ թագաւուր նստաւ վեար ուր թախտին. պիւլիւր կանչից իւր վզիր, փալաւանքտիր, բերաղի ժողվից, Էսաց. — Ղուրուղչի, ըսաց. կինա իրիշի մի սահրէնգին բացուիր ի, ձիւն վերէն կինացիր ի, մե չաչիրքեր եղիր ի, վերու օչխար կնչ ինի, թի չի, մինք տ'երթանք սէհրանգէ ուրախութիւն Էնինք մե խամա:

Կուրուղչին առից զղիւրբին, կ'նաց, սէհրանգէն իր շից, տաս ւերկու խէւաթ գեարկած սահրանգի մէջ, իրիշից վիտաթ քիր իրարուց ճիւկից, դեարձաւ յիտ էկաւ, զղիւրբին եթ ըլ չիոջիւ թաղաւուրին, հիւու տեստրաւ:

Թագաւուր ըսաց. — Եղ ինչ էղիր քեզի:

Ըսաց. — Տասւերկու խէւաթ մեաչ քիւ սէհրանգին տրած ի, ըսաց, խէւաթ ըմ քիւ խէւաթի տեղն ի գարկած, խէւաթ ըմ Ղարամանը խէւաթը տեղն ի գարկած, խէւաթ ըմ չըմանը խէւաթի տեղն գարկած, խէւաթ ըմ Էլ Փիրանի խէւաթի տեղն ի գարկած. փալաւանքտիրու տեղ բերաղի խէւաթքեր գարկած ի, ըսաց, չաչիրքեր էրըճացած ի, զճաղկտիր կոխած ի, զվերու օչխար սպանած ի, զչաղպըքեր բերաղի աւրած ի. սէհրանգիւն ըսիուն էրած, թող ու մառախուն, ալ տէր չճանչնայ:

Ասաց. — Այ չաղըրնիր ի, տիւ չիս ճանաչի, վիր չաղըրնիր ի:

Էսաց. — Չադր ըմ նահրնգեայ, խէւաթ ըմ պլինգի ա, խէւաթ ըմ շիքիլի ոռթիա, խէւաթ ըմ շիքիլի շալիա, խէւաթա քի ասմանիա, խէւաթա քի շանգառիա ձիւմ Էլ խէւաթի տիւու կապուկ ի. Էնու ախաչքեր էրկնուց խիտ, մէկ փալաւան Էնտեղ քնիր ի, եաման Էնու գեորգ:

Թագաւուր ըսաց. — Փիրան, վզրին ըսաց, Էն վնով ուր խուկիւց կշտացիր ի, եկիր ի իմ սէհրանգի մէջ նստիր ի:

Էսաց. — Թագաւուր, Ռոստամէ Ջալ չ'ըլնը, ախիւրի վերայ մարտ չ'կաց կեայ քիւ սէհրանգի մէջ, չասոր իկիր ի. վաղ տ'երթաց, ընցկուն Էնինք վեար մեզի չ'ակախած:

Բհար էտու գեախ մէկ Էլ վզիր, ասաց. — չըման, Էն վնով ի խուկիւց կշտացի, իկի իմ սէհրանգի մէջ, շատ կլազ ի վըր ուր ումրի:

Ըսաց. — Տիւ տը գճը չ'խարցնէր:

Յրեողկից զբաթըպ պիւ. — մէկ կիր կերի, կանչինք պիւլիւր ախաչաբ ժողվինք, էրթանք Էնունց չուրս պիւլիւր պունիւք, խաբրապիր Էնունց մնէն չ'պըրճնի:

Ըսաց. — Ե՛, ըսաց, մէ խալաթ պիրէք չըմանի խամար, ըսաց, չըման աղէկ փալաւան ի:

Էլան կանգնան, տըսերկու խաղար մարտ սարը եանէ յրեողկիցն, կ'նաց. թագաւուր ուր թախտումով ճամբսի խիտ կեացին:

կեացին խասան տէմաց կարմնջին. Գիւ գկարմունջ պունիւր ի, չ'թոր-
կի մարտ ընցնը: Կնքան գետրգ կ'գեարկին Գիւուն, ըսկուն ինչ տար-
պին կուանքտր կ'գեարկի: Գիւ գկարմունջ չի թորկի, ճամբախ չի
տայ:

Կանչից թագաւուր ուր վզրի վրայ, ըսաց. — Էս ինչ մարտ ի, էս
կարմունջ պունիւր ի:

Ըսաց. — Գիւն ի, ըսաց, էն մարտն ի, ինչ եօթ տարի չոյի մէջն
ի կացիր, էն ինչ գփրընգիս Քեանգըհու քեաղքէն փախցըցուց,
էն ինչ խատ չիւտնահիւթուն կուիւ էրի:

Թագաւուր մօտխասացաւ, կանչից, ըսաց. — Գիւ, ըսաց, խեո ձի
տիւ իմ փալաւան ընիւր, եիս քի աղէկ քեայիր ձի տը տէր, գքի
աղէկ սիլախ տը տէր, եիս քի միճ քաղքընիւր բեախշիշ տը տէր:

Ըսաց. — Է, քիւ աչքիր չիտ պեաց. եիս իմ մէջլ չիմ իտայ մէկ
պեռ կուրիկ (էն'իլաս քեան պեռըմ կուրիկ չ'հաշլուից):

Զաւարէն կանչից, ըսաց — Ռոստամ, քինուց վիր իլի, գ'Գիւ
սպանըցին:

Ռոստամ նստաւ, կ'իրիշի կ'ըլսի Գիւու ձէն կ'երթայ երկինք,
ընցկուն կուիւ կ'էնին:

Ըսաց. — Է, ըսաց, մէկ թաս գինի տուէք ձի, Գիւու ձէն անիւշ
կ'կեայ կըուու մէջ, քեանի Գիւ սաղ ի, ախշար մաղի փարէմ չ'էնի:
Ռոստամ էտու քընու:

Թիւրանայ թագաւուր վեար Գիւուն կանչից, ըսաց. — Գիւ, ըսաց,
էրանի ան մարտուն, ինչ տիւն խզմաթ կ'էնիս, ըսաց Գիւ, էրանիք
էն մարտուն, ինչ տիւն էնու փալաւան իս:

Թիւրանայ վզրին մէկ ախպէր կէր, անուն էլ Ֆիլասըմ, չան-
կեախ էկաւ, խասաւ, կըուուն:

Չըման ըսաց. — Թագաւուր, ինչ տիւ կ'ըսէր աղէկ ձին տուէք
Ֆիլասըմին, ըսաց, կեոյ քիւ Ֆիլասըմ էկաւ, տի ինչ էնի:

Թագաւուր կանչից Ֆիլասըմին, ըսաց. — Ֆիլասըմ քենէ գիտիմ:

Ֆիլասըմ Գիւուն մօտխասացաւ, գետրգ ըմ էգարկ Գիւուն, գ'Գիւ
կարմնջից էթալ, էտու վեար Գիւու փուրուն, ընցաւ Տաս փալաւան
խատ էնու երկու վզրին ընցան սէհրանգըհի մէջ Գիւ էլ ըմ կանգ-
նաւ, էն եանէն էթըլ, էս եանին էթըլ, էլ ըմ էկաւ, վեար կարմն-
ջին նստաւ:

Զաւարէն Ռոստամուն կանչից, ասաց, — Ռոստամ իլի, Գիւ սպա
նիցին, գկարմունջ առին, չիւրս պիւլիւր էղաւ կուիւ:

Ռոստամ էլ էլըմ նստաւ, կիրիշի Գիւու ձէն կ'կեայ, գլեոխ
էտի գետին քինաւ:

Մեհրաբէ Քաբլի գետրգ վիրուց, էկաւ գեախ Ֆիլասըմ. գետրգ ըմ
էկար Ֆիլասըմին. Ֆիլասըմ մարտալ ետու չիռջիւ: Ֆիլասըմ գետրգ ըմ
էգարկ Միրաբէ Քաբլին, էտու վեար էնուր սրտին, ձիուց իւլի տակ, ընցաւ:
Զանգէ Չահուրի գետրգ վիրուց էկաւ գեախ Ֆիլասըմ. գետրգ ըմ
էգարկ Ֆիլասըմին. Ֆիլասըմ մարտալ էտու չիռջիւ: Ֆիլասըմ գետրգ ըմ
էգար Զանգէ Չահուրին, ձիուց իւլի տակ:

Չըման գթուր քեշից, կ'ինաց վեար Ռոստամու չաղքը տրան,
տը գ'Ռոստամու վիզ կտրի, իրիշից, պառաւ ըմ կեոյ չանգեղ. կանչից
ըսաց. — Չըման, տիւ ինչ էկիր իս ըստեղ, կըխիս էսա կտաւ, էսա
սապուն, էսա պղինձ ձիւր, տը գքի վլամ, քիւ պատանք կարիմ (հրիշ
տակ էր, շանք էտու):

Չըման փախաւ. Զաւարէն զգետրգն առից, կ'ինաց գեախ Ֆիլա-
սըմ. գետրգ ըմ էգարկ Ֆիլասըմին. Ֆիլասըմ մարտալ էտու չիռջիւ
գետրգին, գմարտալ կուտրից:

Ըսաց — Էս մարտ Ռոստամն ի, Ռոստամ չ'ըլնը, մարտ իմ մար-
տալ չըր կուտրի:

Մէ գետրգ էգար Զաւարին. Զաւարէն ձիուց իւլի տակ. գթուր քեշից
վիզ տը կտրի, Բեոուց Զաւարէն: Ռոստամ լսաւ էնու ձէն. որ լսաւ,
նըստաւ. կ'իրիշի մարտ ըմ Զաւարէն տիրի գետին, թուր քեաշիր,
վիզ տը կտրի: Կանչից վերէն, ըսաց. — Եիս էն կ'սիրիմ, ինչ գերկինք
գետինք ստեղծիր ի, տիւ թուր տնիս, էնու վիզ կտրիս, եիս տ'ըլնիմ
մէկ զիւրգ գեարկիմ քի, եօթ տապաղէն գետնու տակ մտնիս:

Ըսաց. — Գըղը քեափր, ըսաց, իմ խիալ էն տիւ իր:

Զաւարէն էթող, կ'ինաց գեախ Ռոստամ:

Ռոստամ կանգնաւ, լաճ ուր թուր կապից, նիրիզ խանջար է-
գար մէջք, էնու պիւռ գթիւ ընցաւ, գտիրկեաւան կախից, գքեամար
կապից, զգրեխէ շապիկ խակաւ, գքիւրք էթըլ վըր թիւին. աչքեր
շուռ առից, հըմէն մէ քեան չինու կթխէ. էնու բեղիւր օլիւրից, գա-
կանջ ընցաւ, էնու մագիր կանգնան, գրեխէ շապիկ տիւս էտու:
Կանչից սաչիսքիրուն, գձին թիւրիցին, սաղափէ զին իտի քեամակ,
ալտուղամայ աըքքե կախից, ձեռ էթըլ զգետրգ վիրուց, իրիք խարիր
բաթման, տիր ըմ կանչից վերան, էրկու առին չիրուր: Ընցկուն գետրգ
կ'գեարկին չիրարու, անցկուն ինչ կարկուտ կեայ:

Քեախիսիր իբըն Բարաք ախախաւ, թի Ռոստամ կ'ինացիր Թիւ-
րանայ թագաւուրու սահրանգի, առից ուր զուշուռ կ'ինաց, ասաց —
Եիս չ'երթամ գ'Ռոստամ տ'սպանին զուշուռով: Էկաւ տեսաւ Ռոստամ

կանցնի կռիւ: Գիւ զկարմունջ էթող, Թիւրանայ թագաւոր լցուաւ մեանց սէհրանգէին: Չատ մարտ ասաց. «ախշարք աւրաւ»: Թող էղիր- ի, էրկնուց իրիս ի պունի:

Ռոստամ գետրգ ըմ էզարկ, զՖիլասըմ սպանից: Սազիր գետրկի- ցին: Իրանայ թագաւոր, Թիւրանայ թագաւոր, էրկու կուշում առից չիւր: Էնքան իրար ջեարտիցին, էրուն էղաւ գիտ, զճարգաքտիր կը- տանը: Տիր ըմ թրըխուց ընգեաւ Թիւրանայ թագաւորու ասքեար: Թիւրանայ ասքեար փախաւ: Իրանայ թագաւոր ինգեաւ չիտիւ, Աւաշահագաւիւն ընցաւ: Իրանայ թագաւոր չիտ տեարձաւ: որ ըս- պանուաւ, տիւ ողջ մնաք, որ մնաց, կինաց ուր տուն, խասաւ ուր մրաղին: Տիւ խասնէք ձի մրաղին:

Դ.

Իրան Թիւրան կէր աշխարք: Իրանայ թագաւորու անուն քեաղիր ի: Էնուր էրկու վղիր կայ, մէկի անուն Գիւ ի, Գողարպ կըսին, մէկն էլ Տիւսէ Նագարի կըսին:

Տիւս ըսաց.— Գիւ, չիլի էրթանք ճովու պերան սէհր էնիլիւ: Էրկուս խրտիրաց կեացին: Ինչ Գիւն ի, աժղըհարն ի, ինչ Տիւս թիթըլ ի: Կինացին ճովու պերան կամըլ կէր: Ինչ Գիւ ճիւլ էր, չէր կէրի քէլի մէջ վէ, ինչ Տիւս պրգ- տիկ էր, հմայ մտաւ մէջ վէ ընցաւ: Կինաց խասաւ ճովու պերան, կ'երիշի կ'ըսը մէկ աժղահար ըմ գլեոխ տրիր մաշիրիսի կիւք, քի- նիր ի: Աչքեր էպաց, կեոչ Տիւս մօտ տեատրիր ի: Էն էլ ձեռ էթըլ զՏիւս պունից: Իպի գլեոխ իտի մեաչ իւր էրկու ոտ, վուտքիր կքից չիւրիւր, էլ ըմ քինաւ: Տիւս բեռուաց, չ'կերի փախը, համայ կ'բեռուաց: Գիւ լաւ: Գեւ էլ ինչ էրաւ: Էրմայ զթուր քեաշից, զկամիշ կտրից, իլաւ ճամբախ ուր խամար, կինայ, խասաւ մա Տիւս: Կ'երիշի կ'ըսը Տիւսու գլեոխ կեոչ մեաչ աժղահարու էրկու ոտնիր: Տիւս չ'կէրի մօ- տէն Տիւս կեայ: Ան էլ ձեռ էտու զմաշիրուսի գլխուց վիրուց, գետրգ ըմ տի'ց վեար գլխուն, գաժղահար սպանից, իլաւ առից զմաշուրիսի, էկին:

Գիւ զմաշիրիսի առից, տարաւ իւր տուն: Տիւս կինաց թագա- ւորու գիւան, ըսաց.— Թագաւոր, ըսաց, ախշար ընցկնայ պեան կ'ըլնի:

Ըսաց.— Վրի, ինչ էղի:

Ըսաց.— Վով գեախմ էլնը, ինչ ըպը ուր խամար կ'ըսըլի:

Ըսաց.— Վով ի խլի:

Ըսաց.— Եիս կեացի ճովու կրաղ, մէկ աժղահար ըմ սպա- նըց, մէկ մաշիրիսի ընձի խամար պիւրը: Գիւ քան ձի

գեախմ էր, էզար, ձենէ խից, տարաւ: Յրեողկին չիտիւ Գե- ւուն, Գեւ իպի: Գեւ ըսաց, — 2է, եիսն իմ սպանիը, Տիւս բէքախ- տութին կէնի:

Ըսաց.— Որ ացկունի, ըսաց, առէք տարէք մեաչ մէջընին գան մաշիրիսի, էրկուս որ կերի, ուր խամար թըղ տանի:

Թագաւոր իպի թուխտ ըմ կիրից, Ռոստամու խամար չրեողկից ըսաց, — Ռոստամ գլեոխ թացիր իս, կեաս ըստայ գնդիս:

Ռոստամն էլ կանգնաւ, ինչ պեան ըլնէր, ուր խօր մօտէն խարցմունս կ'ընէր, էն օր խարցմունս չ'էրաւ, համայ ուր ձին խեճաւ, կինաց, կինաց տեսաւ, կ'ըսը Գողարգու թախում ուրինց չադը խէչվաթ էս եանի զարկած, Տիւս զիւր մէկ էլ եան ի գեարկած. փալաւանքտիր էկած մեաչ մէջընին, կեախ, գեարկին չիարու:

Ռոստամ խասաւ մօտքիր — 3է ինչը կ'կուռէք:

Ըսաց.— Վեար նա կնկան կ'կուռինք:

Ռոստամ էլ, խասաւ, վիրուց էթըլ իւր ձիու քեամակ, ըսաց, — 2ի մարտ կ'ըպը, կեայ ձենէ առնը: Առից, կինաց, էնունք էլ չիրա- րուց ցըլըւան, ըսաց, — Մինք չուր մկայ օլուշաղ չաբով կ'կուռինք. մկայ վեար ինչը կ'ուռինք:

Իրարուց ցըլըւան: Ռոստամ զօղլուշախ տարաւ, չրեողկից թագաւորու չեողէն, կինաց տէմայ թագաւորին տեատրաւ:

Թագաւոր ըսաց, — Ռոստամ, գլխիս, եիս ինչ աբով չրեողկիր իմ չիտիւ քի:

Ըսաց, — 2է, որայ, չիմ գիտը:

Ըսաց, — Էն չաբով չրեողկիցի չիտիւ քի, մէկ օլուշաղ չաբով Տիւսու տուն Գողարգուն կ'կուռին:

Ըսաց, — Ան նայ բաբաթ ի Տիւսուն, մէջ Գողարգուն, էն բաբաթի թագաւորին:

Թագաւորն էլ շատ ուրախացաւ: Իլան, պիրին թագաւորի խարսնիք արին:

Թագաւորին մէկ տղայ կէր. տղի անուն էլ Սիաուշ էր: Ռոս- տամ ասաց, — Թագաւոր քիւ տղէն տը տաս տանիմ, պախիմ, չմնայ մօր մօտ, մէր մուրու ի:

Էլաւ, առից զթագաւորու տղէն, տարաւ. մնաց թագաւորու տղէն մէկ օր ձի խեճաւ, էկաւ խօր քեաղաք, խիտ էնունց տէղտներուն հեոլ կ'խաղայ, մէկ չիուշիւ չըմնաց, կ'տանը, գիւլաշ կպունը մէկ չին կէրի վերան: Էն մէկ օր Թագաւորի կնիկ կնստի չերգիս, թամաշայ կէնի: Թագաւոր էկաւ տուն:

Ըսաց — Թախառուր, ըսաց, մէկ ազէք մ'իմ տըսիր ըսաւ, մէկ տղայ է, սիւ շիւրիւր խակիր է, մէկ ձի խեծիր է, կկեայ էստեղ խա մի տղէներուն հեղ կ'խաղայ, մէկ չին կերի խիտ խաղայ, գիւլաշ կը պոնի, մէկ չին կերի վերան:

Ըսաց.— Զէ, էնիկ իմ տղէն ի:

Ըսաց.— Էն քիւ տղէն է, չիւր եիս չիմ տըսի:

Ըսաց.— Ան օր ինչ քի պէրիր իմ, ան օր վէ Ռոստամ տարի, կ'շախի:

Ըսաց.— Իիտիր, բէբախտ թագաւուր, տիւ բէբախտ իս. վեաղ տըսին մուրու մէր է, զիւր տղէն չի շախի, էն աբով տարած յանդեղ կը շախին:

Թագաւուր էլաւ չրեղկից իպի, զիւր տղէն, շախից. շատ անախուն հազ ունէր մօտէն:

Ժամանակ ըմ ընցաւ. մէկ ըսաց.— Սիւվուշ, ըսաց. էրթանք սիւ տար քիւ խօր սէհրանդիւն:

Իլաւ չիրիկուն ուր խօր ասաց.— Մի հող ընինք, վեաղ էրթանք սէհրանդի նէճիր:

Ըսաց.— Էնու պէրան կուտրէր, ինչ քի շանք է տուի. էսա ութ տաըր կայ, եիս յանդեղ նէճիր չիմ կեացի. ինչ, կեախ կեացիր իմ, շատ զարար իմ քեաշիր:

Իլաւ կանչից, զիւր փալաւանքտիր ժողվից, ուրինց թըղարիք տեսան, ուրինց սիլախ առին, տասերկու խազար փալաւան ետու չիւրիւր, էլան քեաղքէն կեացին. իրիք սհաթուան ճամբախ քեաղքէն զատնացան:

Թագաւուր իրիշից.— Ըհա, իմ բազբանդ մուռցիր իմ:

Սիւվուշ ըսաց.— Թագաւուր. եիս տ'երթամ քիւ բազբանդ պի ըիմ, եիս չ'երթամ, մարտ չ'կերի էրթաչ, պիրի:

Ան էլաւ կինաց, ձին կապից տիււ, կինաց զբազբանդ առից, տը տեաունէր: Մէր կանգնաւ մէկ շեարբաթ ըմ շինից, ետու լաճը ձեռ. լաճ զշեարբաթ խմաւ, տիւս տ'ինդնէր. ձեռ էթըլ զլաճ կիք պոնից:

Ըսաց.— Մարէ. էտ ինչ տէնիս:

Ըսաց.— Նեայ քեանի տարի կալ, եիս քի յաբով իմ նստիր ըստեղ, քիւ խէր մէկ խալիւր մարտ մ'ի:

Լաճու ճարէն կտրաւ, եախէն փակից: Աղ էլ մէկ բուրնցքի մ էզար, ատամբիր կուտրից: Էլաւ, էկաւ զձին խեծաւ, կինաց խասաւ խուր, խէր էն կեախէն իրիշից.— Սիւվուշ, աղ ինչ էղիր քի, աղ կուն քիւ ռեանդ կեացիր է, տեալ մինք իրիք սհաթ ինք Աստարխու քեաղքէն զատնացիր ինք, տալ մինք նիւր տ'երթանք մեանչ Յիւտնայիւտ, տալ մինք նիւր տ'երթանք Իիւսրտան:

Ըսաց.— Կակոչ, եիս չիմ վեախացիր, իմ ատամբիր կ'ցաւը, իմ ռեանդ չիւշիւ կեացիր է:

Ըսաց.— Իլի տեաունանք, կեանք տուն:

Լաճ ըսաց.— Զէ, տ'երթանք, չ'ինք տեաունայ:

Իլան կեացին սէհրանդի մէջ, ուրինց ուրախութիւն էրին, ուրինց նէճիր էրին. Սիւվուշ ուր ձին խեծիր, էղիր զարավիւլ էնկիւս ասքեարին:

Տաս օր մնացին մէջ սէհրանդին, տաս օր թըմըմաւ, ըլան տեարձան, եկին տուն, խասան տէմաց քեաղքին:

Թագաւուր զիւրբին իտի աչից, իրիշից էնու օթախ բիրադի սիւցիր է, ըսաց.— Տը, չասի, եիս վնաս տը քեշիմ:

Ինչ թագաւուր, կինաց օթախ ինչ լաճն էր, կինաց զիււանխանէն: Թագաւուր կինաց իրիշից, կ'ըլսը ուր կնիկ նստի վեար տեղաց, նմուշ արանթըթախ է, ըսաց.— Էդ ինչ էղիր քի:

Ըսաց.— Տիւ զը խափիցիր, ռոսպի'մ պիրիւ իս, կ'շախիս, կ'ըսիս իմ լաճն է:

Աղ էլ կանչից զԳիւ, Գուրգին առից իպի, ըսաց.— Կ'երթէք իմ լաճու վիղ կորէք, էնու արուն պիրէք, եիս խմիմ, չխոչ զձի մալբաթ բիրադի տը կտրիմ:

Ըլան տեարձան, կինացին, կանչիցին, Սիւվուշ խանիցին տիւս. ըսաց.— Սիւվուշ, քիւ խէր կ'ըսի փլան քեաղաք կռիւ է, կեացէք. մը թորկէք:

Էդ իրեքն էլ խեճան, կեացին: Գիւ, Գուրգին խատ իրարու ուրինց շիւրը ըրին.— Մինք ինչըլս էնինք, պիրինք սպանինք, կ'ըլնինք թագաւուրին խունդար, չ'սպանինք, թագաւուրի ջհաք չինք կէրի տայ:

Սիւվուշ ըսաց.— Գեւ, ատ ինչ զեաղտիկ խատ իրարու կ'խուսէք:

Ըսաց.— Վալայ, էս պեան յաբով է:

Ըսաց.— Քիւ պերան կուտէր, տիւ ան օր ձը տուն տ'ըսէր, եիս էն թագաւուրը վիղ տը զեարկէր, թեախտ նստէր:

Ըսաց.— Պի պեամ էրա:

Ըսաց.— Ինչ էնիմ:— Պի ահգ էրա, քեանի քիւ խէր ժիր է, տիւ Իրանայ խող չմնաս, գքի չիմ սպանը:

Էլաւ աղ էլ գեաստ ըմ շուր խակըցուց Սիւվուշին, Սիւվուշի շիւրիւր մօտէն էլսան, խե լսողաց ճամբխին էզար մէկ շուն սպանից, շուրիւր թաթխից մեաչ էրընին, առից իտու թագաւուրին.—

— Առէք քիւ լաճու խալաւբիր, գքիւ լաճ սպանիցի, անու խալաւբիր պիրի:

Սիւսիւնըն էլ կինաց Թիրան, Քեանդահու քաղաք տիւս ինգեաւ. կինաց Թագաւուրի դիւանխանէն նստաւ. չիբիկուն ընունց խաց պիրին, նստան խաց կերան.

Թագաւուր իրիշից, Սիւսիւն տեսաւ, վզրին կանչից.— Փիրան, էս մարտ տար քիւ կոնաղ, եիս կ'իրիշիմ էն մարտի նստիլ կանգնիլ, էս մարտիւ խաց ուտիլ, էն մարտ մարդու մարտու տղայ ի, չ'կենաց էստեղ, չիւր կ'խարցնիւք մհա ինչ մարտ ի:

Փիրան տարաւ ուր տուն. էլաւ մօտէն խարցնից. «տիւ հրտեղաց իս»:

Ըսաց.— Եիս Իրանաց Թագաւուրու տղէն իմ, Սիւսիւնըն իմ:

Էլաւ ձեռ էտի սրտին, տիմաց տեսարաւ: Փիրանի կնիկն էլ էնունց կերակուլ, ձիւր կ'պիրի:

Իրիք օր մնաց: Թագաւուր չրեողկից զՓիրան տարաւ, ըսաց.— Փիրան, թի տիւ վողըթընից դայիլ չիս, իմ մհուր տու, ընձի խամար վզիւր ըմ խանիմ:

Ըսաց.— Թագաւուր, եիս մէկ մարտու վզրիւն կ'էնիմ, եիս չիմ կերի երկու Թագաւուրու. վզրըթին էնի:

Ըսաց.— Վրէ, վնվ ի:

— Իրանաց Թագաւուրի տղէն, գեոյ իմ տուն ի:

Էսաց.— Կանչըցէք կեայ դիւան:

Թագաւուրու լայրդով պիրին. ասքեար կինաց չիւջիւ էնու սամարը պունիցին, առին պիրին, տարան Թագաւուրի դիւան, պատիւ պունըցին:

Փամանակ ըմ վերէն ընցաւ: Իլաւ Փիրան ըսաց.— Թագաւուր, քիւ աղջիկ տաս անոր:

Ըսաց.— Սղէկ, եիս իմ ախչիկ կ'տամ մէկ մարտու, հմայ Թագաւուրի տղէն ի. եիս կ'տամ անուր:

Մնաց չըման ախաւ. չըման ուր խամար կ'ուզի: Չըման ըսաց.— Թագաւուր, չէ տիւ զՓիրան աւրիցիւր, պի թըլս ահգ էնի, չընջիւ Թիրանաց մարտու ձեռ չ'վիրուցի. քիւ ախչիկ տու անու:

Իպի ցանգեղ ահգ էրաւ, ըսաց.— Քեանի եիս ժիր իմ, Թիրանաց մարտու չընջիւ ձեռ չ'վերուցիմ:

Մէկ քիւշկ ու սարէմ էնու խամա շիկից, իպի փսակից, տարաւ իտի չինի, Փիրան էլ ուր ախչիկ էտու անու:

Չըման մէկ օր իպի նամամիւթին էրաւ. իպի թուխտ ըմ կիրից, Սիւսիւնըն մհուր առից, էզար վերաց. «Չատ պեարիւ իմ խօր խամար, շատ պեարիւ Ռոստամուն, շատ պեարիւ Գողարգուն, շատ պեարիւ Տիւսուն, Իրանաց փալաւանքտիրուն. տաս խազար փալաւան կեան գի

խասին, որ տը եիս Թիրանաց Թագաւուրի թեախտ առնիմ, նստիմ»: Մէկ եանէն էլ մարտ չրեողկից, գան մարտ թախից, առից իպի, զթուխտ տարաւ էթալ Թագաւուրի դիւան, էսաց.— Գիտէք ինչըն էրէք, առէք կեացէք չնէճիր խլիտուն, գեարկիցէք, սպանըցէք:

Էլան կեացին նէճիր: Պարը մէչ տեսաւ, մէկ գեորգ ըմ տուին քեամկին. նաչից, փալաւանքտիր բարաւան վերաց, տըլին չեռջիւ գիւրգի. Ան էլ տեսարձաւ վերէնքտիր, մէկին ձեռ կուտրից, մէկ վուտ կուտրից, մէկին էզար աչք էլան (ահգ էրիւ, մարտ չ'սպանը, չիւոյ զըմէն տ'սպանէր), Էլան տեսարձան, ընցիուն սեախկաթ էկին տուն:

Չըման առից, տարաւ մօտ Թագաւուր գատունք. ըսաց.— Թագաւուր, մա քիւ Սիւսիւնըն ինչ էրի իս փալաւանքտիրուն:

Սիւսիւնըն էլ կինաց ուր տուն: Յիրիկուն Թագաւուր էտու կանչիլ, զփալաւանքտիր բիրաղի ժողվից, էնքան չազր ինչկաթ էզար Սիւսիւնըն տան պիւլիւր, չուրս պիւլիւր պունից:

Սիւսիւնըն կնիկ խլիտուն քինուց վիր էլաւ, իրիշից, ինչ կ'ըլըր, չազր ինչկաթ էնու տան պիւլիւր փաթըթիր ի: Իրի, էսաց.— Սիւսիւնըն միր չուրս պիւլիւր պունած ի:

Էսաց.— Կինա իրիշի, թի քիւ խօր ասքեարն ի, էրի զը ըսա, թի իմ խօր ասքեարն ի, էլ ըմ ըսա:

Կինաց իրիշից. խօր չազր մէչ ճանչըցաւ: Իրի, էսաց. Սիւսիւնըն, իմ խօր չազր գեոյ մէչն ի:

Էսաց.— Դէ իրի քե փոսեաթ ըմ էնիմ. եիս ահգ իմ էրի, չիւոյ եիս անունց չաղկէն կ'կէր տիւս, ըսաց. ձը լաճ ըմ կ'ըլըր. արձ կը կեայ, կէլ կ'կեայ. մարտ կ'կեայ, ինչ կեայ իմ լաճ տաս տանը, մէկ մարտ տը կեայ արձիւ չէշիլ ի, իմ լաճ տաս տանը, չ'վեախանաս: Մէկ տեաշտ էլ պի էստեղ. իմ էրուն չ'թըղնիս ընկի գետուն, զըմէն էրթալ մեանչ էն տեաշտին, վիրուցիս, լցիս մէկ աման վէ, պերան կուպղիս, տաս ան մարտ տանը:

Փիրանի ախչկան էլ ըսաց.— Առ իմ բազբանդ, թի քի լաճ ըմ էղաւ, կապիս վեար էնու թիւին, թորկիս էրթալ Իրանաց էրկիր, թի քի ախչիկ մ'էղաւ. ճախէք, ուտէք, իմ փոսեաթն էլ նա էր ձի:

Թագաւուր վզիրքերով էկան, տան մէչ նստան. Սիւսիւնըն զվից կուտրից, վից կուտրիցին. էգ էրուն բիրաղի կնիկ ժողվից, իլից մէկ փարչ վէ, պերան կուպղից:

Էնու լաճ էղաւ էրկու տարեկան. չեար կ'երթաց պապկի մօտ, չման կասի.— Տուէք էնու էրուն իմիմ:

Էն մէկ օր, Գիւ ի Գողարդ ուր տուն քինիր ի, մեանչ քինուն կըլը, մէկ ձիաւուր վեար էնու սրտին տեատրիր ի ըսաց.— Գիւ, իլի կինա, զան տա՛խալ էն քեա՛րքիրու ձեռնէն պրծը, առ պի:

Գիւ վի կ'թունը մեանչ ուր տեղաց, կ'երիշը մարտ չ'կայ: Իրիք տիր անցկուն մեանչ էրաղին կ'ըլը: Ալ չ'խարցնը ճրտեղն ի, որտեղ չի, բեռուլց մնէն կ'երթայ: Փանջարու ջամիր բիրաղի էնու ձէնէն կուտրան, էրեխով կնքտիր գերեխէք թըլցին. էլաւ ճռանակ ինգեաւ տիւս, կինաց: Տիրկավան առից տարաւ, էլ պեան չտարաւ: Ըցկուն կինաց եօթ տարի խրաբըջը կան իրի, ինչ եօթ տարին լմացաւ, Քեանգահու քեաղաք տիւս ինգեաւ. շուր, պեան վերաց չ'մնացիր, էլիր չիլախ, էնու մաղիրն ի զան ծածկիր ի: Ան օրն էլ քեաղքի տղէք բիրաղի ժողված ին, կեացած մէկ բեախչի մէջ հեոլ կ'խաղան: Գիւ զինք տուիր ի չըռչիւ բեախչի պատին. ինչ կ'նստը զլեոխ կ'երեւայ, ինչ կ'կուրը, զլեոխ չերեւայ, քեամակ կերեւայ: Էդա տղէնիր տեսան, զմէն փախան. Սիւսուշը տղէն էլաւ հմայ ձեռ ետու ուր դեագոկ, կինաց, գ'Գիւ կ'տայ չըռչիւ դեարբի:

Ըսաց.— չայ տղայ, ըսաց, գ'քեան քի ձիւչ կէն չինի, փախան, քեան պատիկ կէր, փախան. զըմէն փախան, տիւ ինչու իկիր իս զձը կ'ծիծիս. չըս վեախանայ:

Ըսաց.— Իմ խէր վի՛ր մնէ վեախացիր, եիս քեանէ վեախանամ:

Ըսաց.— Քիւ խէր վի՛րն ի:

Ըսաց.— Իմ խէր Սիւսուշն ի:

Ըսաց.— Գէ, գէ կինա քիւ մօր ըսա, կեայ ըստայ: Կանչ'ց ըսաց.— Արձ էր զձը պունից թը ուտէր, եիս փախայ: Եկաւ ըսաց.— Մարէ, էն արձ ինչ տիւ կ'ըսէր, տը կեայ գ'քի տանը, գեոյ բեախչի չըռչիւ նստիր ի:

Մէրն էլ էլաւ էրկու սըւտակ չարշաւ առից, կինաց մէկ քեշից վեար Գիւու գլխուն, մէկ ուր գլխուն, գ'Գիւ առից, իպի տուն: Յրեող կից գբեարբար իպի, զանու գլեոխ թամիզ ըմ գնդից: Գիւ էլաւ գբեարբեարի գլեոխ կտրից, խուրից մեանչ տան, որ տա չ'երթէր, կասայ էնէր: Գիւ անցկուն մնացիր էր անօթը, էնու փուլի փունթիր եօթ ճալ կ'տնւր վըր վրայ, զչաւուշ կապիր էր վերայ: Ատ էլ գ'Գիւ քսան օր շախից գեաղտուկ. Գիւ էլ ըմ էլաւ չսուաջ կայդին:

Ըսաց.— Սիւսուշի ձին չիւր ի:

Ըսաց.— Սիւսուշ սպանած, ձին թորկիր իմ, կեացիր սարձվէ:

Էլաւ առից զՍիւսուշի տղէն, կինաց գեախ ձին: Առից գողէն, կինաց մօտխասցաւ, գձին պունիցին, առին պիրին: Յրեողկից զնալբանդ իպի, գձին նալին, գձին նալից պրծաւ, էլաւ զնալբանդու գելոխն էլ կտրից, իտի մա բեարբեար:

Չրման էսաց.— Թագաւուր, տը կեան զՍիւսուշի տղէն առնին, տանին, պի սպանինք:

Փիրան էսաց — Ահ գ' ընը, ինչ տանին, եիս ձի ախխցըցիմ:

Մնաց, չիրկուն Գիւ էլաւ գձին խեծաւ. գողէն իտի իւր կիւք:

Սիւսուշի կնիկ էսաց.— Եիս էլ տը կեամ խատ իմ տղէն:

Ագ էլ էթըլ ուր քեամակ, առից, փախաւ.

Փիրան կինաց, կանչից — Թագաւուր, վայայ, զՍիւսուշի տղէն տարան, քիւ ախչիկ էլ խիտ:

Ասքեար առին ինգեան չիտիւքիր. ինչ Փիրան էր խինգ խարիր փալաւան առից, ինգեաւ չիտիւ անու, մէկ էլ ճաշուն խասաւ: Էլաւ գողէն, մէր իտի գետըն, տեարծաւ վրէնքտիր, էրաւ կուլ. էնու զրգու ձէն կինաց էրկինք. էնքան ջեարտից, էդ խինգ խարիր փալաւանց մէկ չ'էթուր պրծնէր: Մնաց Փիրան. էն, Փիրան առին չիրիւր. մարտ կէր ըսաց. «աշխար աւրաւ», մարտ կէր կըսէր. «էրկնուց ձէն կ'ըլնը, ինչ զգիւրգիր կգեարկին մէ մըկը»: Գիւրդ մ'էզար գ'Փիրան ից կից գետըն. խասաւ վիզ տը կտրէր, տեսաւ Սիւսուշի կնիկ, զէնու մէջք կիք պունից, ըսաց.— Ինչ քիւ բեախտ, զան մը սպանի, էնի իմ տղէն պրծուցիր:

Ըսաց.— Եիս անգ իմ էրի, ինչ մարտ չիտիւ ձի կեայ, եիս անէրուն չիմ թըղնը պրծնը:

Էսաց.— Էնու ախանջքիր էնքան ձիւչ ի, պի էնու մէկ ախանջ ծակի, էսաց, իրիք մարտու բարայ էրուն տ'երթայ, էլ քիւ անգ կ'կեայ տեղ:

Էլաւ գձեռ թիր կապից, մտուց ախանջու ծակ ինի, ըսաց.— Գէ անգ էրա, չուր քիւ կնիկ քիւ ձեռքիր չարձըկի, մարտ չ'արձըկի:

Ու իթող, կինաց, Գիւ էլ ըմ առից, փախաւ:

Փիրան կինաց, տեսաւ Չրման խաղար փալաւան, առի, չիտիւ կը կեայ. ըսաց.— Չրման, տեարձի, մ'երթայ. մէկ ձեռնէ չ'թըղնը պրծնէք, զըմէն տը սպանի:

Ինչըս էրաւ, էնու խաբար չէրաւ. Չրման ինգեաւ չիտիւքիր, չուր էկաւ խասաւ, Գիւ ըզ Ավաշաւաւուր ընցաւ Իրանայ կնար:

Չրման կանչից վերայ.— Գիւրի, գեաղտիկ պրծար իմ ձեռնէն:

Գիւ տեարծաւ, տ'երթ էր չինի, Սիւսուշի կնիկ ձեռ էթըլ, պրանից, չ'էթուր, էսաց.— Իմ ախպիրքիր գեոյ մէջն ի, չըս ճանչնայ, կ'ըսպանիս:

Գեւ գողէն առից, իպի Աստարխու քեաղաք: Սիւսուշի խէրն էլ մեռաւ, գողէն տրին պապկի տեղ թագաւուրութին. անուն չտրին Քեախսը իբըն Բարաք: Կերան խման. էնունք խասան ուրինց մրազ, տիւ էլ խասնիս քիւ մրազ:

Քեանի Սիւսուշի էրուն կ'եռայ, Իրան Թիւրան տը կոււին:

Ե.

Իրանայ թագաւոր մեռաւ. լաճ նստաւ տեղ: Զխօր վզիր կանչեց, գփալաւանքտիր կանչեց ասաց. — Յասօր եիս ինչ մարտ պուսիմ, ինչ մարտ խելստիմ, մարտ կանչ, իմ խաբրեց տիւս ընը:

Ասին. — Զէ:

Միրաբէ Քաբլի էն կեախէն խուսաւ, ըսաց. — Խա ըսաց, տիւ թագաւոր իս, ինչ էնիս, կէնիս, որ տա Ռոստամ Զալու տղէն քիւ դիւան չի, տիւ ձեռ թլիս դեախ նհախ պեան, Ռոստամ Զալու տղէն կարու չ'էնի, որ Ռոստամ Զալու տղէն քիւ մօտ ըլնէր, տիւ ինչ ընէր քիւ խօսքն էր:

Իպի ուր խօր վզիր պուսից, վզրայ անուն էլ Տիւս ի

Ջհաբ կինաց Ռոստամու խամար. ասաց. — Ռոստամ, տիւ չիմանաս ինչ էղիր ի, մի թագաւոր մեռի, էնու տղէն նստի տեղ, վզր վիր կանչիր, գփալաւանքտիր կանչիր, պիրիր ի, գՏիւս պուսիր ի:

Կինաց ուր խօր ասաց. — Զալ, ըսաց. մի թագաւոր մեռիր ի, էնու լաճ տեղն ի նստի. պիրիր ի գվգիր, գփալաւանքտիր կանչիր ի, գՏիւս պուսիր ի, տիւ ինչ կ'ըսիս, եիս էրթամ էնու հիւին էնիմ, թի չ'երթամ:

Ըսաց. — Ինչ մարտ էնունք պուսած ի, ըսաց, մինք հիւի կինացիր ինք, մի հիւին մօտ ընցիր ի, էսա տալ տղայ ի, կ'վեախենամ հիւին մօտ չ'ընց'ը. քեանի'մ օր թըլս կենաց, նիւր չրեողկինք, հիւի ընինք: Ռոստամ իպի գՊուրգին չրեողկինց: Գուրգին էկաւ, տիւմաց թագաւորին տեստրաւ:

Ըսաց. — Ինչ իկիր իս:

Ըսաց. — Ռոստամ ըսիր ի, կինա թագաւորի ձեռ պագնը, մեղնէ չի կեաց մինք էնու մօտէն հիւի էնինք, մինք հիւի էնու տունէն կ'ինինք. Տիւս պուսելու մարտ չի, Իրանայ թագաւորի բայրաղդարն ի, վաթսուն փալաւան էնու տնէն կ'ընը:

Ըսաց. — Միրաբէ Քալլի ըսաց, եիս էնու խուսք չ'երը, ըսաց, Ռոստամ գճիկ չ'ընդունի, էնու չաբով չրեողկիրի հիւի:

Էն էլ իպի, էնու ուրկուն գեղեց, էթըլ գնդան վէ:

Գուրգին կինաց Ռոստամու մօտ:

Ըսաց. — Գուրգին, ինչը'իս էրիր:

Ըսաց. — Քիւ ուրկուն գեղեց, էթըլ գնդան վէ:

Ըսաց. — Որ ացկուն ի, քեանի Տիւս մեանչ գնդանին ի, նայ իմ աչք էնու կ'ինկնաց, նայ եիս էնու տիւու կ'երթամ:

Իպի թուխտ ըմ կիրեց, չրեողկինց տասերկու քեաղաք, չրեողկինց Զաբըլ, Քաբլ, Միսան, Աէհրուզ, Նաւրուզ, Ղանդահար, Բաղդա, չիմ կինա չրկնացըցի, տասերկու քեաղաք էտու ախխցըցի: Մեանչ Իրանայ էղաւ կուլ, իրարու մալ կ'տանին, մարտ կ'սպանին իրարուց:

Մէկ փալաւան կաց, անուն Թաջաւ ի: Իլաւ կանդնաւ, կինաց, կինաց Թիւրանայ մէչ, կինաց Քեանգահու քեաղաք, կինաց մատ թագաւորուն:

Թագաւոր խալցնից մօտէն, ըսաց. — Թագաւորու տղէն նստիր ի վեար խօր թախտուն (թը չի էնու ախչկան տղէն էր, էն չաբով կ'խարցնէր):

Ըսաց. — Նստիր ի, գՏիւս պուսիր ի, Ռոստամ չրեողկինց մօտ հիւի, Ռոստամու հիւին մօտ չ'ընցաւ Ռոստամն էլ մօտէն ուրկաւ, չրեողկինց, տըսերկու քեաղաք էնու ձեռաց տակն էր, էտու ախխցըցուց, մեանչ էնունց էղաւ կուլ, իրարու մալ կ'տանին, իրարու մարտ կը սպանին, Ռոստամն էլ չրտըցիր ի, քեանի Տիւս պուսուկ ի, նայ իմ աչք թագաւորու աչք կ'ինկնաց, նայ եիս անիւր տիւու կ'երթամ:

Թագաւոր գվգիր կանչեց, ըսաց. — Փիրան, տիւ ինչ կըսիս, ինչը'իս էնինք նեաց պեանին:

Ասաց. — Թագաւոր, քի պեան չիւնիս խատ էն կասին, էնունք իրարու մարտ ին:

Թագաւոր բհար էնու մօտէն կանից, կանչեց մէկ էլ վզրին, ըսաց. — Զը'ման, մեանչ Իրանայ կուլ ի, տիւ ինչ կըսիս:

Ասաց. — Թագաւոր, տիւ իմ խօսք տ'էնիս:

Ասաց. — Ըսա, քիւ խօսք մհաց ինչ խօսք ի:

Ըսաց. — Տը չրեողկինք գՂաղոյի ձինի Չինմաչինաց պիրինք միգի չեող, մինք էլ մի ասկեար առնինք էրթանք գԻրանայ թագաւորու թեախտ առնինք, յասօրն ի մինք գԻրան աւրինք, գԹիւրան շինինք:

Թագաւոր ըսաց. — Է, մէ խալաթ պիրէք վզրի խամար:

Խալաթ պիրին վզրին:

Ըսաց. — Իմ վզիր աղէկ փալաւան ի:

Էլան թուխտ կիրիցին, չրեողկըցին գեախ Ղազայի ձինի: Սաքսան թաբէր ասքեար ետու չրուր, առից էկաւ, ամիսն էլ տըսերկու խղինաց դըռջափահար ամսական ըսաց էնու: Թիւրանայ թագաւոր կանչեց ուր քեաթըբ իպի, թխտիր կիրեց, չրեողկինց ուր ախուր, ասքեար ժողվից, խարիր թաբէր ասքեար ետու ժողվիլ, չըմէն թաբէր տաս խաղար:

Ջհաբ էկաւ Քեաւղսիրին.—Թիւրանայ թագաւուր էկաւ վեար քեզի կռիւ:

Ելաւ կանչից ուր փալաւանքտիր, ուր վզիր, բերաղի ժողվից, ըսաց, էկէք, տը բաչդաղ վերցէք, էրթանք կռիւ:

Մարտ չ'վիրուց:

Ըսին Ռէդակա վիրուցի (Խրօխպէրն ի թագաւուրու):

Ըսաց.—Յիս չիմ վիրուցի:

Ըսաց.—Վրէ չըս վիրուցի:

Ըսաց.—Տիւ քիւ մէր կ'տաս ձիկ, կ'վիրուցիմ. չըս իտաց, չիմ վիրուցի:

—Յիս իմ մօր խարցնիմ, իմ մէր ինչ կըսի:

Աինաց մօր խարցնից, ըսաց.—Յիս իմ ալաղդար պունի իմ, եիս իմ խրօխպօր կ'ըսիմ. էրի զբաչդաղ վիրի, էրթանք կռիւ, էն կ'ասի. քիւ մէր տաս ձիկ, կ'վիրուցիմ, չ'տաս չիմ վիրուցի:

Սսաց.—Տիւ ինչ ասիր:

Ըսաց.—Յիս ասի. «իմ մօր խարցնիմ, ինչ կ'ասի»:

Ըսաց.—Քիւ խոսմաթ Ռէդակով չի շինւր, որ Ռոստամ չը կեաց քիւ չիւզ, զՏիւս չ'թորկիս. խոսմաթ գլեօխ չի պունը:

Սսաց.—Յիս քի ասիմ տու, տիւ ըսիս, իմ մէր կ'պի իրիկ էնի. եիս քի ըսիմ, մի տա, տիւ տ'ասիս իմ մօր կ'պայ էնու խէր կեաց իմ քեաղաք աւրի:

Ըսաց.—Որ անցկուն ի, քի տըւիր իմ մի խրօխպօր:

Պնաց, էսաց.—Ռէդակ, բոչդաղ առ, էրթանք կռիւ:

Ըսաց.—Չէ, չիւր իմ խարսնիս չ'էնիս. եիս չիմ էրթաց կռիւ:

Իպի էնու խարսնիք էրաւ, զմէր փսակից վերաց, նուր էպի գթուխտ կիրից, չրեողկից գասքեար ժողվից, զփալաւանքտիր ժողվից, երկու խարիր թաքիւր ասքեար ետու չիրուր, աստղին հաշիւ կայ, էնու ասքեարին չ'կայ:

Երկու ուրդում տիմաց իմ մէկու տրին, սագիր գեարկեցին, էրկուս խաւնուան չիրուր, ընցկուն մարտ կ'ջեարտին, ինչ կարկուտ չերկնուց կեաց: Ռէդակա բաչդաղ առից, փախաւ. կնիկ ընգեաւ միտ. Գողարգու փալաւանքտիր մնացին մեանչ կուուան, ինուանց չորս պիւլիւր պունիցին, փալաւան ձիուց կ'պիրին տակ, ձիանք կ'մնան մշմուր:

Թիւրանայ թագաւուր կանչից, ըսաց.—Յիս կ'իրիշիմ, ըսաց, Իրանայ ալաղդար փախիր ի, էն վիզ ի, խատ մի ասքեարին կռիւ կ'էնի:

Ըսաց.—Գողարգն ի:

Ըսաց.—Չէ, մէկ մալբաթ ի, ոչ տիւ ըլնէք, ոչ ձե անուն, իմ ասքեար բիրաղի չիտ տըւէք, Աաղաջի ձին ասքեարն էլ չիտ տըւէք,

ըզ ձմանի մալբաթ ու Գողարգուն թըղէք չիւրիւր, մա ո՞ր չիւջիւ վուրու տը փախը:

Սագիր գեարկիցին, էրկու մալբաթ առին չիւրիւր, էնքան մարտ իրարուց ջեարտիցին, բէհաշիւ:

Չըման կանչից վեար Գողարգուն, ըսաւ.—Տիւ կուրցիր իս, քիւ տուն վէրան ըլնը, չիւջիւ ձի փախի, տիւ կռիւ վիր խամար կ'էնիս: Գողարգ ըսաց.—Քեանի սաղ իմ, քեանի ձիւր իմ աչքիր կայ, քեանի մարտ իմ տուն կայ, եիս չըջիւ քի չիմ փախը:

Պիւ (Գողարգը տղէն ի) Ռէժամուն (Պիւի տղէն ի) ըսաց — Աինա, ըսաց, Իրանայ բաչդաղ առ, իրի, որ Իրանայ բաչդաղ էկաւ, Չըման տը փախը:

Ռէժան կինաց խասաւ մա Ռէդակա, ըսաց.— Իլի բաչդաղ առ, էրթանք, ըսաց, ձման չը փախը, իմ պապիկ ըւրկիր ի, չի կանգը, մե փալաւանքտիր բերաղի ջեարտըւան, վըր Իրանայ բաչդաղ էրթաց, Չըման տը փախը:

Ելաւ չ'իրի: Ան էլ զբաչդաղ առից, կինաց, կինաց խասաւ տէմաց կըուուան: Չըմանի աչք ինգաւ զբաչդաղ, Չըման չիւջիւ փախաւ:

Գողարգ առից ուր մարտիր, տեարձաւ, ուր չաղըր տակ նըստաւ, Իրիշից Բահրամ (Գողարգու լաճն ի) էն կեախէն էկաւ, ըսաց.— Բահրամ, զիւր կ'երթաս:

Եսաց.— Իմ կամչի կուրսիր իմ, տ'երթամ, պիրիմ:

Ըսաց.— Երթանք մէկ վոսկը կամչը քե խամար տամ շինիլ:

Ըսաց.— Յիս իմ կամչըկի խամ չիմ, եիս իմ անուն վեար իմ կամչին կիրիր իմ, չ'ըն ըսի Բահրամ կուրսիրի, կ'ասին Բահրամ թըլիր, փախիր ի:

Ելաւ կինաց, կինաց տեսաւ մէկ խեճիւց ըմ կ'կեաց:

Ըսաց.— Տիւ վիզ իս:

Ըսաց.— Յիս քիւ ախպէրն, իմ:

Անուն չ'չի:

— Չէժիր:

Աինաց տեսաւ մէկ բիրինդեար գեոչ մեանչ ճամբսին:

Ըսաց.— Տիւ վոզ իս:

Ըսաց.— Յիս քիւ ախպէրն իմ:

Աինաց տեսաւ, ինչ կ'իրիշի գկամչին գեարկած վեար մէկ ջամդաքի, մնացիր անտեղ:

Եսաց.— Եջնիմ առնիմ, վեախենամ ըլին իմ փողպատ, զձը սպանին, չ'էջնիմ առնիմ, կ'ըսին Բահրամ վեախացաւ, ուր կամչիկ չ'տարաւ: Ձիուց էջաւ տակ, գկամչիկ առից:

Զ.

Մէկ Իրան կ'ընը, մէկ Թիւրան կ'ընը: Իրանաց թագաւոր չիր-
կուն ուր դիւան նստաւ, զմարտիր բարաւից: Թագաւորը լաճ էն գեա-
խէն մէկ նեաթեարգ խօսք մ'էտու:

Թագաւորը էսաց. — Վնվ նեա խօսքն էտու, եիս զան տը մլլւմ
տիւս, էրթաց:

Դիւան մնջաւ:

Էն կեախէն ըսաց. — Ի՞նչու չըք խուսը:

Լաճ ըսաց. — Ի՞նչ տը խուսին, էն խաբար եիսն էր տըւը:

Ըսաց. — Վալայ, հմաց տիւ ընիս, իմ տնէն էրթաս:

Ըլաւ լաճ եթող, կինաց Թիւրանաց երկիր տիւս ինգեաւ, կինաց
Թիւրանաց թագաւորը մօտ. տեսաւ չիրկուն դիւան էկան, փալաւանք-
տիր էկան, նստան, հոհուուց ընկիր փալաւանքտիր, մարտ չ'կերի գը-
լեոխ մտուցի դիւան ինի:

Իրանաց թագաւորը տղը պերնէն խօսք տիւս չինգեաւ: Աերակուլ
պիրին, ուրինց կերակուլ կերան, ուրինց կերակուլ կերան, կըլսին մէկ
թուխտ էկաւ: Թուխտ տըւին թագաւորը ձեռ:

Քեանքիւս թագաւոր կաց, գեւորու թագաւորն ի, թուխտ էն ի
չրեողի. — Քիւ հեող քեար էրա, մինք տը կըուկինք:

Իրանաց թագաւորը տղէն տէմ վի նստաւ վեար քեոչիրուն,
ըսաց. — Աինա, քիւ թագաւորն ըսա, զի քենէ մնաթ չ'կաց, չեք կը-
կեաս, էրի կուի:

Թագաւորը էնգեախէն ըսաց. — Է՛, տիւ մէհվան իս, տիւ ինչու
կխուսիս:

Ըսաց. — Վալայ, տիւ նոբաթ չ'տէք, եիս էրթամ էնուց, եիս
ձե քեաղաք տակ տիրիւ տ'էնիմ:

Թագաւորը էսաց. — Եիս նոբաթ տըւիր իմ էնու, թըլս էրթաց
կուի:

Խլիսուն էլան, տեսան էնքան չադրի գեարկաճ էգ քեաղքի
պիւլիւր, քեանց աստղ էրկնուց:

Իրանաց թագաւորը տղէն կանչից. ըսաց. — Սնչիս, ձին տիւս
քեշի:

Ելաւ խակեաւ քըմ գրեխ, խակեաւ գրեխէ շապիկ, կապից զթուր,
զսիւհն առից վեար ուր, էնու մագիր ընցկուն զէժ էղան բէղիր զա-
կանջքիր ընցան, աչքիր շուռ առից, էլաւ զձին խեճաւ, ձեռ էթըլ
զգիւրդ վիրուց, ճապ էթըլ աջ պունից, անցկուն ինչ խաու ձիւ. տիր

ըմ բեռուիւց մնէն կինաց, ձէն ընգեաւ քեաղաք, շիւշաբանդիր բիրադի
կուտրան էնու ձէնից, էչաւ մա մէչղընին:

Դեու թագաւորը էսաց. — Նեա ասքեար էր էկաւ, նեա ինչ
էկաւ, ընցկնաց ձէն կ'կեաց:

Ըսըցին. — Վալայ մէկ մարտ էկիր մեանչ մէչղընին, էնու ձէն ի,
կ'կեաց:

Ըսաց. — Խասըցէք, պունըցէք, զվիզ տըւէք տիւս:

Ատ էլ զմարտալ ետու սրաին, ինգեաւ մէչքիր, ընցկուն էրաւ,
էրուն զլէշքիր կ'տանը. չիրկուն էկաւ ուր տեղ:

Խլիսուն էլ ըմ կինաց ուր կուի:

Իրանաց թագաւորը ուր դիւան նստաւ. փալաւանքտիր բիրադի
ժողվան:

Գեւ ուր խօր ըսաց. — Գո՞ղարդ, ըսաց, մարտիւ պեա՛մ կուրը
չիտիւ կան կ'կեան, թի չի կեաց:

Ըսաց. — Վալայ, մարտու խաւ ըմ էլ կուրսը, չիտիւ կան կ'կեաց:

Ըսաց. — Սպա մի թագաւորը տղէն կուրսիր ի, վրէ մինք չիտիւ
կան չինք իկեաց:

Ըսաց. — Աան կ'կէք, ինչու կան չէք իկեաց:

Ինք տէմ վի կայնաւ. Մէհրաբէ Քաբլի էլ կայնաւ, Բէժամն էլ
կայնաւ. իրիք ուրինց ձիանք խեճան, ինգեան ախշարք: Ելան կեա-
ցին, շատ քչիկ Սստուած գիտը, կեացին Քեանգահու քեաղքի տէ-
մաց տիւս ինգեան: Ի՞նչ կ'երիշին, էնքան ասքեար տեմաց քեաղ-
քին տրիր ի, քեանց աստղ էրկնուց:

Ադ էլ ուր չադր էգար, նստաւ չանդեղ:

Թագաւորը տղէն իրիշից, տեսաւ չադր ըմ գեարկաճ ճամբիւր
պերան. ասաց. — Աաց չիւց անուց հընդադ էկաւ, էս դարավիւլն ի
չադր էգար, եիս տերթամ զգարավիւլ սպանիմ, չիւր անիւնց հաւար
կեաց: Ընչան էկաւ, Գեւն էլ կինաց. էն, Գեւ առին չիրիւր: Գեւ զան
վիրուց վեար քեամկին, էգար գետըն:

Իրիշից, ըսաց. — Գեւ, տիւ ինչ տ'էնիս:

Գեւ ըսաց. — Եիս քի ջեարբըցը, տիւ ինչ մարտ էր:

Գեւն էլ էլաւ, զանիկ վիրիւց իտի վեար գլխուն. էրկու սնա-
թուան ճամբախ տարաւ չուր մատ ուր չադր:

Ըլան թամանաց էրին. — Մինք իկիր ինք չիտիւ քի, գքի առ-
նինք, էրթանք:

Ըսաց.—Չէ, չիւր եիս Թիւրանայ թագաւորը մօտէն հրաման չառնիմ, չիմ իկեաց:

Ասաց.—Մենք կեանք, տիւ խա մի տը կեան:

Ասաց.—Խա, եիս կ'կեամ:

Ըլան խրտրաց կեացին Թիւրանայ թագաւորի քեաղաք. կիւնացին տիմաց թագաւորին տեատրան: Թագաւոր տեղ շանք էտու, նստան: Առից իբրամ էնիւ. Տեսաւ մէկ կիր էկաւ. դեերու ճւլջ թուխտ խրկից. «կ'կեաս կուի, էրի, չըս իկեաց, մինք գքիւ քեաղաք կ'աւրինք, կերթանք. մինք տղայ չինք, տիւ մէկ մարտ կ'չըեողկիս կեաց մեզի կուի:

Գնն էլ կանգնաւ. խասաւ ըզ ախանջ կտրից, տիւս էլխան թուխտ պերողին, ասաց.—Կինաց քիւ թագաւորուն ասա, թըղ ուր թագաւորէք տըսնը, խլիսուն եիս էկը կուի:

Հըման էնգեախէն ասաց.—Տիւ մէկվան իս, խլիսուն մինք տ'երթանք կուի»:

Գն կայնաւ վեար հըմանին կանչից, ըսաց.—Խլիսուն եիս կուի չերթամ, տ'ընիմ ձի քեաղաք տակ տիրիւ էնիմ, իմ խաբրին տէմ տեանը ըլնիս:

Գնն, էլ խլիսուն կայնաւ, զիւր սիլահ կապից, գրեխէ շապիկ կապեաւ, ոստորճաւ գբագբանգ կապից, էլաւ գձին տիւս քեշից, ըզ ոտ իտի ըռքբեք, Վձին խեծաւ, ձեռ էթըլ գգեորգ վիրուց, ճապ ձեռնով կ'թըլի, աջնով ձեռ կ'տայ չըռչիւ, կ'պունի: Տիր ըմ էլ կանչից վեար ասքեարին, ըսաց.—Շալլա, էրթալ իմ ձեռ, կեալ Աստըճուն: Անցկուն ինչ սըմոր խաւք դաւ էնի դեախ ճընճըղկըտիր, անցկուն դաւ էրաւ. մեանչ դեւիրուն: Մէհրաբը Քաբըլին էլ կինաց, Ռէժան էլ կինաց. թագաւորը տղէն էլ: Թիւրանայ մարտ տիւս չ'ինգեաւ, էն չուրս մէնակ կինացին, էլաւ կուի, գեարկիցին իրարու, էնքան մարտ կ'չարտին, անցկուն ինչ քեամին տայ ճառը թաւիր շուռ տայ գետըն:

Իրանայ թագաւոր նստաւ ուր գիւան:

Ռոստամ ուր խօր ըսաց.—Չալ, մարտիւ սլեա'մ կուրսու մարտ չիտիւ կերթայ, թը չի. ըսաց, չիւր ի Մէրաբը Քաբըլի, Գեւ, Ռէժան:

Ասաց.—Վալայ, թագաւորը տղէն կուրսիր ի, կեացին չիտիւ կան կեալիւ:

Ռեռուից Ռոստամու մօտէն կինաց. շուշէք բիրաղի կուտրան էնու ձէնից, ըզ իւր ձին խեծաւ, եօթ աւուր կոնախ, շէնլիք չմտաւ, կինաց Քեանգահու քեաղաք տիւս ինգեաւ: Կ'իրիշի կ'ըլսը էնքան

դե ի լցուած էդ քեաղքի չուրս պիւլիւր, քեանց աստղ էրկնուց. չուրս փալաւան գեոյ մէչքիր կուի կ'էնին: Ըսաց.—Վալայ, եիս տը կանչիմ վրէնքտիր, մհը իրարուց տը շամրին, թը տը կըռւին:

Ռոստամ տիր ըմ կանչից: Ռէժան ըսաց.—Գեւ իմ քեռու ձէն էր էկաւ

Ու տիր ըմ էլ Ռէժան դաստ էրաւ չինի:

Ռոստամ ասաց.—Վալայ, մէկ գեորգ տը գարկիմ էսա մարտիւն, եօթ դապաղայ մտնը գետըն վէ. ինչ եիս կանչիցի, ան իրի դեախ զի կուր:

Իրի, տեսաւ, կ'ըլսը Ռէժան ի, գլեոխ պագնից, խնդացաւ: Գնն էլ էկաւ, Մէհրաբը Քաբըլը էլ. թագաւորը տղէն էլ կեացին Ռոստամու ձեռ, Զըռոստամ առին, կեացին Թիւրանայ թագաւորը մօտ: Թիւրանայ թագաւոր չըռչիւ Ռոստամուն կայնաւ, ըլաւ իբրամ էրաւ:

Մնաց խլիսուն Ռոստամ կայնաւ, ուր թըղարիք տեսաւ, սիլահ կապից, գրեխէ շապիկ խակեաւ, քըմ գրեխ իտի գլեոխ, ըզ խանջար էգար մէչք, ալմաս թուր կախից, բաբը բայեանը քիւրք էթըլ թիւքիր, բէղիւր ուլուրից ականջքիր ընցաւ, աչքիր շուռ առին, ձեռ էթըլ գգիւրգ, գիւրգ իրեք խարիր վաթսունը վից խոնգքեար ի. Ասաց. «Շա Աստուած», գձին խեծաւ:

Ըսաց.—Անիւնց թագաւոր ինչը'իս ի:

Ըսաց.—Է, ըսաց, Քեանքիւս թագաւորն ի, ըսաց, կ'ըլսըս, նհան կապուտ չադր, ինչ մուխ կ'ըլնը մօտէն, անիկ էնու պերնի հէլն ի, ըսաց, մուխ չի, տիւ ինչ կէրիս էնու մօտխասնաս:

Ռոստամն էլ ըռըկաւ, գիւրգ մ'էգար, ինչ գիւրգ էգար, էգա ասքեար էլաւ փողան չեռչիւ, չախիւ պեացուաւ: Քեշից, կինաց վեար չադրը տուան տեատրաւ:

Գեերու թագաւոր կ'իրիշի, կըլսը, Ռոստամ խեծուկ չադրը տեռու տեատրիր ի: Ձեռ էթըլ մէկ գեորգ էգեար Ռոստամուն, որ տա Ռոստամու ձին չըր փախիր, զը Ռոստամ էլ, գձին էլ կ'տանէր գեանու տակ:

Ռոստամ չիտ տեարձաւ, էկաւ. խատ ուր կեալուն գիւրգ ըմ տփից մեանչ գլխուն, չուր մէչք ինի մտաւ գետըն վէ, գլթուր քեշից էգար, վիգ կտրից:

Գեերու ասքեար փախաւ. Ռոստամ, Մէրաբը Քաբըլի, Գիւ, Ռէժան, թագաւորու տղէն ինգեան չիտիւքիր, էնքան մարտ սպանիցին, արուն էլաւ զջամգաբտ'ր կտանը: Թիւրանայ սնոր'ց խանըցին. իրիք քեաղաք էլ ուրինց թըղին, փախան:

Ռոստամ չիտ տեարձաւ, ըսաց.— Վնլայ, տ'երթամ զԹիւրանայ քեաղաքն էլ աւրիմ, թորկիմ, էրթամ իմ տուն, էնիւնք զի հնդաղ չ'էկան:

Թագաւորի տղէն ասաց.— Եիս քինէ մէկ հէվի կ'էնիմ. եիս անիւնց խաց կիրիւր իմ, մ'էնի բէքախտութիւն:

Ըսաց.— Տիւ գիտիս, տըւիր իմ քեզի խաթր:

Թագաւոր կայնաւ. կինաց չըռչիւքիր, զը Ռոստամ իսկ տարաւ, ուր թեախտ իտի:

Ըսաց.— Զէ, թեախտ քիւն ի, թագաւոր տիւ իս, եիս քիւ թեախտ չըմ նստի:

Ըսաց.— Տիւ նեա կաս աղիկութիւն խա զի էրիւր, եիս քիւ աղէ- կիթիւնից ինչըն տիւս տի կեամ:

Տաս'երկու օր իզին չ'էտու անիւնց, պախից:

Սգ էլ թուխտ ըմ կիրից, խրկից. չրեողկից Ռեալկին, Ռխարին Թիւրանայ քաղքընիր, ըսաց.— Ինչ Ռոստամ իկեայ, ճամբախ պըռ- նէք, զեարկէք, սպանէք:

Ռոստամ, չուրսով էլան, կեացին. կեացին մէկ աւուր ճամբախ քեաղքէն գատնացան, տեսան էնքան չադր զարկած, քեանց աստղ էրկնուց:

Ռոստամ թագաւոր տղէն էսաց.— Տեսար, ինչ էրաւ, մինք ա- նուր սպանիր էնք, քեան զըմէն աղէկ էր:

Սլ չ'կերցան փախին, էրթան. պընիցին չուրս պիւլիւր, զեար- կիցին:

Ռոստամ էսաց.— Ռէժամ, էրի ստաց քեզի պեա'մ ըսիմ: Թուխտ ըմ կիրից էտու Ռէժամուն, էսաց.— Էս թուխտ տար տու իմ խօր ձեռ, տանը տայ թագաւորը ձեռ, մի հինդաղ կեայ:

Ըսաց.— Ճամբախ չ'կայ եիս էրթամ, եիս գիւր վէ էրթամ:

Ըսաց.— Յիտ տեարձի, կինա զըվրվի, չիւրիշ ճամբխով կինաց, կի- նաց խասաւ Իրանայ քեաղաք. տեսաւ Իրանայ թագաւոր նստիր ի,

ինչկիաս փալաւան մարտիր կայ, բիրաղի ժողուած էնու մօտ: Էլաւ զթուխտ իտու Ջալը ձեռ, Ջալ կարտաց, իտու թագաւորը ձեռ: Ջալ էլեաց, ուր աթուղի վեար էկաւ:

Թագաւոր էսաց.— Ջալ ինչ տ'էնիս:

Էսաց.— Տ'երթամ Ռոստամուն հընդաղ:

Թագաւորն էլ չրեողկից մէկ չադր էնու խամար իսկ, քեառ- տուն ու չուրս տուն էզար չադրի տակ, էնքան ճիւղ ի. էրկու լեակ սաքեար կանգնաւ խատ էնու:

Տիւսի Նագարին կինաց թագաւորը ձեռ, էլաւ թագաւոր մէկ չադր էլ էտու անու. էրկու լեակ սաքեար էլ էն ժողուից, տարաւ:

Գողարգ կինաց թագաւորը ձեռ պագնից, ըսաց.— Ջի իզին տաս, եիսն էլ էրթամ կուիւ: Էրկու լեակ սաքեար էլ Գողարգ ժողուից, աւից կինաց:

Ռահրամէ Ջաբալին կինաց թագաւորի ձեռ պագնից. էլաւ մէկ ոսկէ քեռլախ իսկ իտի էնու գլեռիս (էնու չրախ էրաւ, գատնու էր լկիր):

Էլան չուրս կուշոււ չըմէն մէկ եանէն կեացին. անցկուն ինչ գեարնան ամպիր կ'գրգրան, ձէն երկնուց կ'ըլնի, էնունց նոնուց գետնուց կ'ըլնը:

Ջալ մէկ եանէն էզար. էնքան մարտ մէ մէկից ջեարտիցին, է- րուն էլաւ լէշիր կ'տանը. Մէկ լեակ սաքեար Ջալուց սպանուաւ. Ջալ խասաւ մա Ռոստամ: Տիւս Նագարին մէկ էլ եանէն էզար, մէկ լեակ սաքեար Տիւսուց սպանուաւ, նուր խասաւ մա Ռոստամ: Կիրի- շին, կ'ըլնին էրկինք գետինք խառնուաւ. տիւ չըս ըսի, Գողարգ մէկ էլ եանէն կ'գեարկը, մէկ լեակ սաքեար էնու եանէն սպանուաւ, անջախ խասաւ մա Ռոստամ:

Անունք ըսցին.— Էլ մեզի հնդաղ չ'կայ, իսկսուն կուի տ'է- նինք: Խլիսուն կ'ըլնին ինչ կ'իրիշին, կ'իրիշ ն էրկինք, գետինք խառ- նուիր ի. Ռահրամ է Ջաբալին էզար վեար Թիւրանայ զոշոււնի. կէս լեակ սպանուաւ, կէսաւուր մէջ խասաւ մա Ռոստամ Իրանայ զուշոււմ բիրաղի քեարհաւան մէկ տեղ, ուրինց չադրքիր գեարկիցին: Ռոստամ ուր կսէն էնունց խամար էրաւ: Էլան պիրին սօգիր գեարկիցին, է- կու կուշոււ աւից չիւրիւր, ախշարք էլաւ թուգ. թուգ էլաւ էրկնուց իրիս պըռնից. իրիք օր իրիք գիշ'ը իրարու գեարկիցըն, անախոււմ իրարուց ջեարտիցին:

Թիւրանայ թագաւոր Ռոստամուն ռաստ էկաւ. Ռոստամն էլ ացկուն ըրիկաւ, մէկ գիւրդ մ'էզար, զթագաւոր սպանից:

Ջալ էն գեախէն էկաւ, Ռոստամուն էսաց. Հաջդի հէթըմ, մարտ թագաւոր չըր սպանը, տիւ ինչը թագաւոր սպանիցիր:

— Եիս էն աբով թագաւոր սպանիցը, անյի վեար զի էրաւ բէ- բախտութիւն:

Ըսաց.— Թիւրանայ թրղիր բէ թագաւոր. չըման կ'նստի թա- գաւորութիւն. մի օլուղ չըջուղ եզտիր կ'տանը:

Ռոստամ էլ խասաւ էնու թաջ իտի ուր գլիւխ, ըսաց.— Եիս պտի ըլնիմ էնունց թագաւոր:

Կինաց եօթ տարի Թիւրանայ երկիր նստաւ, թագաւորութիւն էրաւ: Թիւրանայ թագաւորի լաճն էզաւ տըս'էրկու տարեկան. Ռոս- տամ չրեողկից իսկ, վիսօր թագ իտի լաճու գլիւխ, ըսաց.— Եիս քիւ խէր սպանիր իմ, էլ ըմ թագաւորութիւն տըւի քի, վեաղ չ'ըսին Ռոստամ բէքախտ էր:

Ռոստամ աւից ուր կուշոււ, քէշուաւ, էկաւ կինաց ուր էրկիր, նստաւ, նուր չանդեղ կերան խման, ուրախացան. էնունք խասան ուրինց մրազին, տիւ էլ խասնիս քիւ մրազին:

Կ'ասին ինն խարիր տարի Ռոստամ ումը էրիր:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ա.
 Աբով - պատճառով.
 Ազանց, առանց - աչգւպէս.
 Ածղանաւ - հսկայ, վիշապագուն.
 Այդուզլամայ, արտուզլամայ - ոսկեջրած.
 Ախշար - աշխարհ.
 - Ախշար մօզի փարէմ չէնի. - ոչ մի բանից չեմ վախենում, հոգս չէ.
 Ակախիլ - հասկանալ, ուշքի դալ, դարթնիլ.
 Ակախ - ուշք, միտք.
 Ակնունք - ակներ.
 Անդ կնեյ - ուխտել, երգուել.
 Աղէկ - լաւ, բարի.
 Անախուն - անհաշիւ, անհամար.
 Անեղ - աղեղ, լար.
 - Նիտ անեղ - նետ ու աղեղ.
 Անիւշ - անոջ, քաղցր.
 Անցկուն - անցպէս.
 Աչիչ - սեռ. աչք բառի, աչից.
 Աչիից - նայեց. տեսաւ.
 - Քիւ աչքիւր չիտ պէաց - լաւ նայիր, լաւ հասկացիր. աչքերդ բաց
 Ապ' - ապա.
 Ապրուտ էնեյ - աշխատանք անել, գործի լինել.
 Ասկուն - աչապէս.
 Ասմանի - երկնային, կապուտ.
 Ասեար - գօրք.
 Արանթըթ ախ - արիւնաթաթաւ, արիւնոտ.

Արուն, էրուն - արիւն.
Ացկուն - աչգւպէս.
Աւայ - բնակութիւն.
Աւրաւ - աւերուեց, քանդուեց.
Աքուց, աքիւց - աքացի:

Բ.
 Բաբար - վայել, պատշաճ.
 Բագբանդ - ուսկալ. թեւակալ, բազպան.
 Բաքման - լիտր, մօտ 18 գրվ
 Բալաւ - գեղեցիկ, խաժակն
 Բարաւել, բարհաւել - ժողովել.
 Բաւիբոզուխ, բաշիբոզուկ - անկանոն գօրք.
 Բարայ - չափ, հաւասար.
 Բեադան - թիկունք, իրան պարիսպ.
 Բեաժ - հասակ.
 Բեաւիիւ - պարզեւ.
 Բեարբեար - վարսաւիր.
 Բեռուիւց - աղաղակ, ձայն.
 Բեռուալ - գոռալ, աղաղակել.
 Բեքախսուքին - անբաղդութիւն, անազնուութիւն.
 Բիրադի - բոլորը, ամենը
 Բիրդ - բերդ, ամրոց.
 Բհար - երես, դէմք.
 Բհար կտու գեախ - երեսը դարձրեց գէպի.
 Բոկ - վիզ, պարանոց.
 Բոյ - հասակ.
 Բրախիլ - արձակել.

Գ.
 Գեաղտիկ - գաղտնի.
 Գեախ - կողմ.
 - Էն գեախէն - այն կողմից.
 Գեոյ - ահա.
 Գեորդ, տ գիւրդ - գուրդ. (պատե-րազմական գէնք գնդաձև.)
 Գիտ - գետ.
 Գիւթան - գութան.
 Գիւլաւ կպան, կ'պունը - գոտեմարտել.
 Գիւրդ - գուրդ.
 Գիւտիս, գիւլիս գլուխ.
 - գլուխ թացիր իս, կեաս ըստ գնդիս
 Գնդել - մագերը ածլիւլ, մանաւանդ գլխի.
Գ.
 Գակդար - ոյժ. զօրութիւն
 Գարբ - հարուած.
 Գարիինայ - հարստութիւն, գանձ.
 Գեախ - գէպի.
 Գեակոզ - դազանակ, մեծ ձեռափայտ.
 Գեաս ըմ շուր - մի ձեռք հագուստ
 Գիւանխանե - գիւանատուն.
 Գիւււան - թշնամի.
 Գիւր - հար
 Գիւրբին - հեռադիտակ.
 Գոււ ջաւանիր - թանգաղին քար, գոհարեղէն.
Ե.
 Եան - կողմ.
 Եարալու - վիրաւոր.
 Եթալ - ձգեց.
 Եխ - ես.
 Եիտ - չետ, չետոյ.
 Եղսիր - գերի.

Եղսիրուքին գերութիւն.
Ետու տ. էտու - տուեց
Զ.
 Զախար - գօրեղ.
 Զանգիւ - ասպանդակ.
 Զատնանալ - հեռանալ.
 Զարար - վնաս.
 Զաւթել - չափշտակել, զրաւել.
 Զը - զիս, ինձ (հայց).
 Զըվրից - պըտըտեց.
 Զի - ինձ.
 - կեայ խատ զի կուլ էնինք. - զայ ինձ հետ կուլ անենք.
 Զին - թամբ.
 Զնդան - բանդ.
 - Թալըցին զնդէ վէ - բանդը ձգեցին.
 Զրեխէն - զրահ.
 Զօրբայ - հգօր, հսկայ.
Ը.
 Էթլ, էթիլ, տ. էթալ - թող արաւ, ձգեց.
 Էխան տ. խանից - հանեց.
 Էնու - նորա.
 Էնիկ - նա.
 Էնունք - նոքա
 Էնդեխէն - այն կողմից.
 Էնկեախէն - այն կողմից.
 Էսա - այս.
 Էսկիազ } այսքան
 Էսքիազ }
 Էտու տ. էտու, տ. իտու - տուեց (տալ)
 Էրկէն - երկայն.
 Էրուն - արիւն.
 - Էրուն եռաց - սիրտը բորբոքուեց
 Էրըձալ - արածել.
 Էրի, իրի - եկ. եկաւ.

—էրի զի պեարի—եկ ինձ բա-
րև տալու, ողջունելու.
Եցկից — ձգեց.
Ը.
Ըլսը—տես.
Տըլսը { կ'տեսնէ,
Եըլսը {
Ընունց—նոցա.
Ըզը—ինձ.
Ընցկուն — աչնպէս.
Ըպը—կըպը—պէտք է.
Ըռըկաւ—խոռովեց, բարկացաւ
Ըսկուն—ինչպէս, աչնպէս
Ըստինա—աչստեղ.
Թ.
Թաբխար—գունդ.
Թաղարիք—պատրաստութիւն
Թախում—խումբ, իւրաչինք.
Թալան—չափշտակութիւն, կողո
պուտ.
Թալան տանել—լափշտակել.
Թամանայ էնել—ողջոյնի նշան
անել, ձեռքը նախ դէպի գետինը,
ապա դէպի բերանը և ապա
ճակատը տանել:
Թամաւայ ենել—նայել, պննել.
Թամիզ—մաքուր,
Թաչ — թագ.
Թասլիմ—խրատ, պատուէր,
չանձնարարութիւն.
Թասլիմ էրաւ—պատուիրեց,
չանձնեց.
Թաւ — տերև.
Թը—թէ, էթէ,
Թը—ուրիշ, այլ.
Թըլս,—թող.
Թըմըմաւ—լրացաւ.
Թըղ տ. թըլս—թող.
Թի—թէ, էթէ, տես թը.

Թիղարիք—տես թաղարիք.
Թիմարիցին—ձին մաքրել, թի-
մարել.
Թիմար էտու—թիմարեց.
Թիւ—թև.
Թորկել—թողնել, թոչ տալ.
Թող ըզ.—բացի.
- թող զբաշխեցուիս—բացի անկա-
նոն զօրքից.
Թոփ էլան պիւլիւր—խմբուեցան
շուրջը.
Թ.
Թիր—կենդանի, առողջ.
Թրիլ — առողջանալ, ապաքինուիլ.
Թրիր ի — առողջացել է.
Ի.
Իզ—զի՞՞. հետք.
Իզին—իրաւունք, արտօնութիւն.
Իլաւ տ. էլաւ — ելաւ, դուրս եկաւ
Ինչըի — ինչպէս.
Ինի — մէջ. մէջը.
Ինչկիւս — որքան.
Ինէ—ի նա, նորան.
—Ձեռ տամ ինէ խաղար ձէն
մօտէն ըլնը—ձեռ տամ նո-
րան, հոգար ձայն տայ,
դուրս գայ.
Իշլաւ — Աստուծով.
Իշլընալ — համարձակուել.
—Սարտ չ'կըլսըը — մարդ չի հա-
մարձակում.
Իստեղ—աչստեղ.
Իտու — տուեց.
Իտու տիւս — դուրս տուեց.
Իրար առնել—միմեանց կպչել,
բռնել.
— էրկուս առին իրար, չիրար — եր-
կուսը միմեանց կպան,
Իրի — եկաւ, եկ (հրամ.)

—Լրի տիւս — դուրս եկաւ, դուրս եկ
Իրիշկեց — նայեց, տեսաւ.
Իցկից — ձգեց.
— Ձիուց իցկից տակ—ձիուց իպի
տակ—ձիուց ցած բերեց,
ֆրամ էնել—հիւրասիրել, պատուել.
Լ.
Լաչակ { կանանց գլխի շորը.
Լաչիկ {
Լաճ — տղայ, արու գաւակ.
Լայըլ — վայել, պատշաճ.
Լարից չիտիւ-չետե ից վագել, ընկնել.
Լս.
Լաբար — լուր, համբաւ.
—իմ խաբրին տէ՛մ տեարձ ըլնիս
—դու ինձ հակառակէս.
Լաբրապիր — լրաբեր.
Լազալ — վաչրի աչձ.
Լալաբ — պարզև, ընծայ,
Լալաղաբ տ. խալաթ — ընծայ.
Լալիւր — ալեոր, Տերունի.
Լակէտ — հագուստ.
Լակիցուց — հագցրեց.
Լամ-մարգագետին, չհերկած դաշտ
— կեացին խամ կան կեալու — գնա-
ցին մարգագետիններ զբօս-
նելու.
— Զրմէն իմ խամ ըլնը. — բոլոր
ինձ համար լինի, ես պահեմ
Լամա — համար, վասն.
— քե խամա — քեզ համար.
Լանջար — դաշոյն.
Լաշք — հասկ, ցողուն.
— խաշք վեար օտաց չըն թորիլ
— հասկ կամ ցողուն կանդուն չեն
թողնի, կ'տրորեն.
Լասաւ — հասաւ.
Լատ — հետ, միասին.
Է արիւր — հարիւր.

Խարցում, խարցումս — հարց, հար-
ցում.
Խարցմունք — հարց, հարցմունք.
Խարցմունք էրաւ — հարցրեց
Խարամիր իմ — կեղտոտել եմ, պըղ-
ճուել եմ.
Խարսնիք — հարսանիք.
Խալ — հաւ.
Խեճաւ — հեճաւ.
Խեճուկ — հեճեալ.
Խերիք — հերիք.
Խզմաթեար — ծառայ.
Խզմթեն պկեր կկեաս — ծառայու-
թեան պէտք, հարկաւոր
կլինիս.
Խէլվաթ — վրան.
Խէր — հաչր, հէր.
Խըզինայ դափինայ — գանձ.
Խըտիրաց, խըտրաց — միմեանց հետ,
միասին.
Խիալ — միտք, հասկացողութիւն,
կարծիք.
Խինգ — հինգ.
Խիտ — հետ, միասին.
Խիւաթ — վրան.
Խիւնդար — հիւանդ.
Խիսուն — վաղ առաւօտեան, լու-
սածագին.
Խմար, տ. խամար, խամա — համար
Խոկի — հոգի.
— Քիւ խոկին անկրող տ'առնիմ —
առանց գրողի հոգիդ պէտք է
առնեմ.
Խոզմար — ծառայութիւն.
Խող — հող.
Խունդար — արունարբու, վրէժ-
խնդիր?
Խուսաւ — խօսեց
Խուր — հօր, սեռ. «խէր»-ի.

Խուրել — հորել, թաղել.
 Խրկից — ուղարկեց
 Խրոխպէր — հորեղբայր.
 Տ.
 Ծաղկտիր — ծաղիկներ.
 Ծուռ — չիմար, խենթ.
 Ծռանակ — խենթի նման.
 Կ.
 Կակոչ — որդին աչղպէս է կոչում հօրը.
 Կամբռ — եղէգն.
 Կանաւ — կանգնեց.
 Կամչի — մորակ.
 Կան էկաւ — պտըտեց ման եկաւ.
 Կան կեալ — ման գալ.
 Կաչաղ — լրտես? փախստակ.
 Կասաչ — պատմութիւն, գէպէ հէքիաթ գրուց.
 — կասաչ էնիլ — պատմել,
 Կարավաշ — աղախին.
 Կարքից — ամուսնացրեց.
 Կեախ — ժամանակ, հէնց.
 Կեանդատ — զանդատ.
 Կեարցան — կարողացան.
 Կեացին — գնացին.
 Կերակուլ — կերակուր.
 Կեոխել — կոխել.
 Կըպը — պէտք է.
 Կիւք — գոգ, գիրկ.
 Կոնաղ — հիւր.
 Կոնդ ու քիւս — կոնդ (անդամալոյճ) ու քոսոտ?
 Կոն — սե վրան քրդական.
 Կոչախ — քաջ.
 Կոռեց — խոնարհեցրեց, ծռեց.
 Կուռոււ — գօրք.
 Կուչախ } քաջ.
 Կոչաղ }

Կուպղից — կողպեց.
 Կուրիկ — կորեկ.
 Կուրուղչի — պահապան.
 Կուտրուաւ — չաղթ ուեց.
 Կուրսաւ — կորաւ.
 Կուց — բուռն, ափ.
 Կուան — մեծ մուրճ.
 — Կ'տայ չէ ոչիւ կուանի — կուանի մուրճով ծեծել.
 Կտուր, կտուրքիր — կտորներ.
 Կքել — լարել, պինդ քաշել.
 Կքից ճակիր — լարեց գէնքերը, աղեղի լարումն.
 Զ.
 Հաղիալ — ընծայ.
 Հազ — սէր.
 — հազ ունէր մօտէն — սիրում էր նորան.
 Հալ — վիճակ, դրուժիւն.
 Հսիս — վարձ.
 Հախսախանայ — ախուատուն.
 Հախիկ հաղի — տես հախ.
 — Եխ էնունց հաղիէն կիկր տիւս. ես կ'իմանայի, թէ ինչ կանէի. վրէժխնդիր կլինէի.
 Համայ — հէնց, իսկուցն, բաց.
 Հազար էրաւ վեար — (պարիսպ քաշեց) կախարդեց.
 Հեղ — անգամ.
 Հեղ — գնդակ.
 Հեղ քեար էրաւ — պտրաստուեց.
 Հմայ ինչ մարտ ի Ռոստամ — տես նեմ...
 Հնդաղ — օգնութիւն.
 Զ.
 Զինէ — ինձանից.
 Զիւր — ձոր.
 Զը — ինձ.
 Զե — ձեր.

Զէն — ձայն.
 — խաղար ձէն մօտէն ըլիւր — հազար ձայն հանէ, տայ.
 Զէն մնէն լլաւ, — ձայն տուեց.
 Զի } ինձ
 Զիկ }
 Զիւ — ձու.
 Խաւու ձիւ հաւի ձու.
 Զ.
 Ղամախարբանդ — պարան (գերիներ) բռնելու.
 Ղարաւաւ — աղախին.
 Ղարաւիւլ — պահապան.
 Ղախուճիւր ի խեչվար — վրան գարկել, լարել.
 Ղիւմար դատաստան.
 Ղոռուն — գօրք.
 Ղուրուղչի — պահապան անդերի և մարդաղետիներին.
 Ը.
 Ըակ, իր — գէնք, եր.
 Ըամբախ — ճանապարհ.
 Ըամբելի խիտ էրթալ — ճանապարհով գնալ —
 Ըապ — ձախ,
 — ճապ ձեռնով կթլի, աջնով ձեռ կ'տայ չի ոչիւ. ձախով կձգէ, աջով կբռնէ.
 Ըեռ — սերունդ, մնացորդ.
 Ըիթ — երեխայ, մանչ.
 — խատ ճթիւուն — երեխաների հետ.
 Ըիւկ — առանձին, ձով.
 Ըիւչ — մեծ.
 Ըիւր — ջուր.
 Ըիւր էնել — ջրել, ուռել.
 Ըխտից — սեղմեց, ճգմեց.
 Մ.
 Մա — մօտ.

Մալ — ապրանք.
 Մալբար — ընտանիք, ընդոճին.
 Մաղղէն էրաւ — քիթը կախ ձգեց, տխրեց.
 Մաղկուլ — վեհանձն, երևելի.
 Մաչ — մէջ.
 Մառախուն — մառախուղ, մէգ.
 Մատ տ. մա.
 Մատակ — էգ ձի.
 Մատքիր — մատներ.
 — Մօր կաթ մատքիր վէ խուտիւս, — մօրկաթը մատներից դուրս տուեց.
 Մարսալ — վահան.
 Մե — մեղ (դերանուն).
 Մեհվան — հիւր.
 Մեղան — հրապարակ.
 Մէչ — մէջ,
 — Մէչ վէ էրթալ — միջով գնալ.
 Մէրան — մակարդումն.
 — Մարդ մէկ պղինձ կաթ կ'լթի էնու մէրան չըլըցի մէչ, չըլընը մաճուն.
 Միւր — մեր.
 Մհա — տես (հրամայական).
 Մհինք — տեսնենք.
 Մհուր — կնիք.
 Մաղաղաւ, մրդաղար — ժամանակ, նախասահմանութիւն.
 Միաթ (մուննաթ) — պարտաւորուել մէկի առաջ, երեխտապաշտ մնալ.
 Մնէն — նորան, նորանից.
 Մուրու — խորթ մայր.
 Մրազ — իզ, նպատակ.
 Մօ, տ. մա, տ. մատ — մօտ.
 Մօտխասցաւ — մօտեցաւ.
 Յ.
 Յարով — արով — պատճառով.

Յախպիւր-նիր - աղբիւր-ներ.
 Յերբ'ը - երեկուան.
 Յեողէն - սենեակ, օդաց.
 Յիւր, ջիւրի - ուր, ուր է.
 Յէշունց էտու - հացհոցեց.
 Յիբ - երբ.
 Յիլա էնել - կեղծել, խաբել.
 Յիւջիւ - առաջ.
 Յիտ'ւ - յետոյ, յետեւից.
 Յիւր - ուր, ինչու.
 Յ, ւրիշ - ուրիշ
 Յիւրիւր - լրար, միմիանց.
 - Իտու յիւրիւր - իրար ձգեց, հա-
 ւաքեց միասին.
 Յրեոխկիլ } ուղարկել
 Յրեողկել }
 ն.
 նալ - պաշտ.
 նալբանդ - պաշտառ.
 նամամիւրիւն - բանասարկութիւն,
 դաւաճանութիւն.
 նայիր, նայիւր-քիր - ծառայ.
 նեհիր - որս.
 ներիզ խամշար - դաշտչնի մի
 տեսակը.
 նիտ - նետ.
 նիտ անեղ - նետ և աղեղ
 նիւր - նոր.
 նոբար - հերթ, կարգ,
 նմուշ - զէմք, երես.
 զ.
 զախիլ - պահել, սնուցանել
 զանգառի, ժանգառի - կապոցտ.
 զանք տալ - ցոց տալ.
 - էնու պերան կուտրէր, ինչ քի
 շանք ի տուի
 զեփիլ - պատկեր, զէմք.
 զիկից - սարքեց կարգաւորեց
 զիւրիկ - բնակեր, մասնակից

- փրթիճիւ շիրիկ - հացի մաս-
 նակից, կին?
 Ջիփիլ } տ շէփ'ւ
 Ջիփիլար }
 Ջուսաբանդ - լուսամուտ ապակի-
 ներով.
 Ջիւր } հաղուստ.
 Ջուր }
 Ջիւտ - շուտ.
 Ո.
 Ումուդ - յոյս
 Ում - կեանք.
 Ունչ - ինչ.
 Ուր - ուր.
 Ուրդու - բանակ.
 Ոքիւր - ոտքեր.
 2.
 Չադր - վրան
 Չախ - ժամանակ.
 - չուր էն չախ մինչև ան ժա-
 մանակ.
 - էն չախից եխտ - ան ժամա-
 նակից յետոյ
 Չախու - դանակ, սուր.
 Չախի - մարգագետին.
 Չեփիդ - տեսակ, նման.
 Չիտոյ - ապա թէ ոչ.
 Չուր - մի, նչև.
 Չիլախ - մերկ.
 Չոլ - անբնակ գաշտ, անապատ
 Պ.
 Պագնից համբուրեց.
 Պախից պահեց.
 Պայա - հետիոտն.
 Պեախ - բահ, փորելու գործիք
 Պեան - բան, գործ.
 - պեան քենէ չի կեաց - քեզնից
 բան չի դուրս գալ, չես կա-
 րող գործ կատարել.

- վր պեանի՛մ կապել - մի հնար
 գտնել, մի գործով կապել,
 զբաղեցնել.
 Պգտիկ - փոքր.
 Պըւեռ պըւըւնիւր - բեռ, մեխ.
 Պի - բեր (բերել)
 Պիւլիւր - բողոք, շուրջ.
 Պիււ - բուռն, սրի կոթ, բռնե-
 լու տեղը.
 Պկեր - պէտք, հարկաւոր.
 - լսզմթին պկեր կ'կեաս - ծա-
 ուայութեան պէտք կգաս.
 Պրծաւ - աներեւութացաւ.
 Պոնաւուր - բանտարկեալ, բանտ.
 Ք.
 Քամ - ապակի.
 Քաւանիր - աղունք, գոհար.
 Քեք - գրպան.
 Քըւան - բուռակ.
 Քիւրկի - զոյգ, ջուխտ.
 Քնաք - լուր, պատասխան.
 - Քհաք չինք կէրի տայ - սա-
 տասխան չենք կարող տալ.
 Քոնաք, ջուրք տ ջհաք.
 Ռ.
 Ռաս էկան - հանդիպեցան
 Ռեանց - գոյն.
 Ռքեք - ասպանդակ.
 Ռոճի - սև.
 Ռուսպե - անառակ, անբարոյական
 Ս.
 Սաղադէն - կարողութիւն.
 Սահրանգե - մարգագետնի.
 Սամախոր - երկաթ, երկաթի ձող.
 Սայիսիս-փի - ձիապան.
 Սայա - շնորհ, հովանի.
 Սանդուղ - սնդուկ.
 Սարխոս - արբած, արբեցած.
 Սեախարկ - յաշմանդամ.

Սերտ - սիրտ.
 - Սերտ եռաց վերայ =
 սերտ էնու վերայ եռաց
 - սիրտը մորմոքեց.
 Սեհր եհիլ - զբօսնել
 Սեհիլ } կախարդութիւն անել.
 Սեյր }
 Սեյրանջի - զբօսանք
 Սիլախ կամ սիլահ - զէնք.
 Սիցի - մատուցարան, սկուտղ.
 Սլ - սև.
 Սնոր - սահման.
 Վ.
 Վարիար - ստացուածք.
 Վեար - վերայ.
 Վեար էնել - վարել, հերկել:
 Վեար - վաղը, առաւօտեան.
 Վերէնքտիր - վերայ
 Վգիւր - վեղիւր, նախարարապետ.
 Վիգ - պարանոց.
 Վիր - ում.
 Վիրու - վաշտենի.
 Վիրուց - վերցրեց.
 Վոսեար - կտակ.
 Վոճ - ով.
 Վուտ, քիր - ոտ, ներ.
 Վուր - որ (չարաք. դէր.)
 Վրէ - ինչու.
 Տարադէն - տակ, ծալք, աստիճան.
 - Եօթ տաբաղէն զետնի տակ
 մտնիս.
 Տ.
 Տալ - դեռ ևս.
 Տակ վիրիւ էնիլ } քանդել,
 Տակ տիրիւ էնիլ } կործանել.
 Տամահուրիւ - ազահութիւն.
 Տամահեար - ազահ
 Տապկից - տապակ արաւ, երկու
 մաս արաւ.

Տափալ, տրփըլ—երեխայ.

Տեռու, տիւռ—դուռ.

Տեղ—երկիր,

—Իրանայ տեղ—Իրանայ երկիր.

Տեսակով—գեղեցիկ կերպարանքով.

Տէմաց—դէմ, չանդիման.

—էն տէմով—այն մտքով, տեսակէտով

Տըսերկու—տասներկու.

Տը } պէտք է, «կը», ապառնի

Տի } մասնիկը

Տի—դրեց

Տիր ըմ—մի անգամ.

Տիրկեաւան—նետ անեղ.

Տիւ—դու. (դերանուն)

Տիւռ—դուռ

Տղէտներ—տղաներ.

Տօն—տուն.

Տփեց—խփեց, զարկեց, ճեճեց.

Փ.

Փալաւան } փալաւան, քաջ տը-

Փալիւան } դամարդ.

Փանջաբայ—լուսամուտ.

Փուխ—փոխ, փոխարէն.

Փունթ—ծալք.

Փուր—փոր.

—Փուր առից գետըն—փորը գետնին կպաւ.

Ք

Քաթըլայ—գրագիր, գիր անող.

Քեայիր ձի—նժույզ.

Քանց աստղ չերկնուց—երկնքի

աստղերի չափ.

Քե—քեզ.

Քեամակ—մէջք, թիկունք.

Քեամանդ—պարան, թուկ.

Քենէ—քեզնից,

—քենէ գիտիմ—քեզ տեսնեմ.

Քեոչ, քեոչիր—ճունկ, ճնկներ.

Քէֆ—զբօսանք, ուրախութիւն.

—ուրինց քէֆն է,—կամքն է.

Քի—քեզ.

Խատ քի—քեզ հետ.

Քիւ—քո.

Քիւս—քոս?.

Օ.

Օլուճաղ—կին, կանացի սեռը ընդհանրապէս.

Օմբ—կեանք.

Օրդում—բանակ.

Օրթախ—ընկեր.

Ֆ.

Ֆերիզ—հսկայ, քաջ մարդ

ՌՈՍՏԱՄ ԶԱԼ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊ¹⁾

(Մոկաց ըարքառով)

Գրի առաւ

ԳԱՐԵԳՐԵՆ ՎԱՐԴ. ՅՈՎԱԷՓԵՍԵՆ

ՌՈՍՏԱՄ ԶԱԼԻ ԺԱՂՈՎՐԴՆԵՐ ՈՒ ՆՇԱՆՆԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

1.

Ազգերի զրացիութիւնից բղխել է միշտ նոցա փոխադարձ, հոգեւոր ազդեցութիւնը: Հայերը զրացի լինելով Պարսից՝ կնթարկուել են նոցա քաղաքակրթութեան. զրազաշտական կրօնի հետքերը նկատելի են ոչ միայն հեթանոս հայերի զիցարանութեան, այլ և քրիստոնէական շրջանի մատենագրութեան մէջ: Պարսից լեզուի և զրականութեան ազդեցութիւնը տեսնում ենք նաև միջնադարեան ճաղարաններում: Այս փոխադարձ ազդեցութեան շըրջանի մէջ է մտնում և ժողովրդական բանահիւտութիւնը:

Պարսից ազգային զիւցազներգութիւնը սիրելի էր Հայերին գեռ ևս Խորենացու ժամանակներից. պատմութեան նախահայրն ստիպուած էր բաւականութիւն տալ իւր մեկնաս Սահակ Բագրատունու հետաքրքրութեան՝ առաջին գրքի վերջում բացատրելով Բիւրասոպ Աժգահակի (Զոհակի) առասպելը *): Հայերի ծանօթութիւնը Պարսից առասպելներին և զիւցազներգութեան հետ՝ պէտք է բացատրել երկու ժողովրդի փոխադարձ, կենդանի յա-

¹⁾ Տես Ազգ. Հանգէս VII—VIII գրքեր.

²⁾ Մովսէսի Խորենացու պատմութիւն Հայոց, Տփլիս, 1881, էր. 95—98.

ըստ բնութեամբ և միանգամայն անկախ գրաւոր յիշատակարաններէր: Որովհետեւ Սորենացին ո՛ր դարու հեղինակ էլ ընդունելու լինինք, աւելի վաղ էր ապրում, քան Ֆիրզուսին, իսկ Զ. և է. դարերում արդէն գրի առնուած Պարսից առասպելներէ յիշատակարաններէ և Սորենացու մէջ որևէ առնչութիւն դժուար է ընդունել: Կարիք չունէր պատմահայրը թագցնել իւր ազբիւրը, մանաւանդ որ նրա և պարսից յիշատակարաններէից հասած համապատասխան առասպելի մէջ տարբերութիւն կայ: Մեզ մնում է ընդունել, որ նոքա բերանացի պատմուած էին ժողովրդի մէջ և Սորենացին օգտուել է այնպէս, ինչպէս օգտուել է հայոց ժողովրդական առասպելներէից:

2.

Արդեօք Հայ ժողովրդի յիշողութիւնից իսպառ անհետացել է Պարսից առասպելների բովանդակութիւնը: Այս հարցին պատասխանելու համար, հարկաւոր է աւելի հիմնաւոր և մասնագիտական ծանօթութիւն Պարսից մատենագրութեան և նոյն իսկ հայ ժողովրդական բանահիւսութեան հետ, քան մենք ունինք: Ո՛րքան բազմաթիւ հէքիաթներ, վէպեր գեւ ևս անծանօթ են մեր բանասէրներին, գրի առնուած չ'լինելու պատճառով. մի քանի տարի առաջ անյայտ էր նոյն իսկ, թէ ժողովրդական հրաշալի վիպական երգեր ունինք, կամ պարսից դիւցազներգութեան այլ և այլ հատուածները տարբեր վարիանտներով և բարբառներով պատմում է մեր ժողովուրդը: Գուցէ նորաներ գիւտեր այս խնդիրը աւելի կ'պարզեն, յամենայն, դէպք ուշադրութեան արժանի է և հաւանօրէն հնութեան կնիք է կրում այն հանգամանքը, որ ժողովրդի հասկացողութեամբ Պարսից և Հայոց վէպերի հերոսները ցեղակից են դուրս գալիս: Գրաւոր յիշատակարաններից առնուած աւանդութիւններն ու առասպելները դժուար կ'արճ ժամանակում այն չափով կերպարանափոխ լինէին ժողովրդի յիշողութեան մէջ, որ հերոսների ծագման և հայրենիքի գաղափարներն իսպառ փոխուէին կամ շփոթուէին: Պարսից վէպի հերոսների և մեր Սասմայ ծոերի ցեղակցութեան մասին տեղեկացել էինք դեռ ևս 1890 թուին Ապարանի Թաքարու գիւղում ազգագրական նպատակով կատարած ճանապարհորդութեան ժամանակ և 1899 թ. «Արարատ»-ի փետրուարի տետրակում մի ծանօթութեան մէջ տեղեկութիւն յայտնել, բայց աւելի մանրամասնութիւններ իմացանք պ. Բագրատ Սալաթեանի «Իրանի հերոս-

ները հայ ժողովրդի մէջ» *) գրքի հրատարակութեամբ: «Բուրդէ» վերնագրով (եր. 24) վիպական հատուածի մէջ Զալը Սասում քաղաքի թագաւորն է, Դաւիթ Զալի եղբայրը, Բուրդէն Դաւիթ որդին. Բուրդէի հօրեղբայրն է Յովան, որ երբեմն նաև Չէնով-Յովան (եր. 56) է կոչոււմ, իսկ Ռոստամը Զալի եղբայրը (եր. 36): Սասման ծոերի և յատկապէս Չէնով-Յովանի բարձր ճայնով բոռալու յատկութիւնն ունին նաև պարսիկներից մեզ անցած վէպի հերոսները, Ռոստամ (եր. 37) և Բուրդէ (եր. 38): Զալը և Զմբութ-Ղուշը՝ որ դեր է կատարում ոչ միայն Պարսից վէպի, այլ և մեր հէքիաթների մէջ, երգում են մեր վէպի հերոսների երգման ձևով. «Իսպն ի գինին, աէր կենդանին» (եր. 37): Այս բոլոր հերոսների հայրենիքը Սասունն է, և նոքա այստեղ ևս, ինչպէս և մեր ազգային վէպի մէջ, օտարների աչքում կոչոււմ են «Սասման ծոեր (եր. 25): Մի ուրիշ հատուածի մէջ՝ «Ռոստամի Զալ» վերնագրով, որ պ. Սալաթեանը գրի է առել Ապարանի Զամբու գիւղում, Ռոստամի իրեն Սասունցի է (եր. 74) անուանում և Կարմիր Դեհից յափշտակած աւարը Սասուն տանում (եր. 76): Այսպիսով տեսնում ենք, որ պարսից վէպի հերոսները հայացած են և ազգակցական նեղ կապերով միացած մեր ազգային վէպի հերոսների հետ, մի երեւոյթ, որ ինչպէս վերև յիշեցինք արժանի է խորին ուշադրութեան և գուցէ հնութեամբ միայն կարելի լինի բացատրել:

3.

Փոքր ինչ տարբեր, բայց այլ տեսակէտով դարձեալ մի շատ կարևոր երևոյթ նկատում ենք Ռուսաց ժողովրդական բանահիւսութեան մէջ, որ իբրև լուսարանութիւն, հարկ ենք համարում համարում համոռօտ կերպով ծանօթացնել ընթերցողներին: Յեղակից ազգերի մէջ ժողովրդական բանահիւսութեան, յատկապէս վիպական ստեղծագործութիւնների, փոխառութիւնը բացատրիկ երևոյթ չէ. գերմանական ցեղերի վէպերը շատ մեծ կապ և նմանութիւն ունին միմեանց հետ: Այդ նմանութիւնը բացատրում է երեք տեսակէտով. առաջին՝ ցեղակից ազգերի մէջ որոշ տարբեր, մանաւանդ զիցարանական պատկերներ և կրօնական հաւատալիքներ, ընդհանուր են եղել բոլորի համար դեռ ևս սրանց բաժանումից առաջ և այդ տարբերն արտայայտուած ենք գտնում վէպի մէջ: Երկրորդ՝ նմանութիւնների մի մասը բացատրում է մարդկային հոգու մտածողութեան և զարգացման օրէնքների միա-

*) Պարիս, 1901 թ.

Այս ընդարձակ տրամախօսութեան հետևում է ձիու ընտրութեան նկարագրութիւնը: Ռոստամի առաջն են բերում Զարուլի և Քարուլի բոլոր երամակները. նա մէկ մէկ իւր ձեռքը զնում է ձիերի մէջքին, բայց բոլորն էլ ձկուում, փորերը գետնին են տալիս: Վերջապէս անցնում է մի մատակ և նրա յետևից մի քուռակ, որի յատկութիւնները նկարագրուած են ընդարձակ կերպով. Բախն է այդ քուռակը: Ռոստամը պարանը ձգում է նորա պարանոցը. մայրը վրայ է հասնում և կամենում է ատամներով պոկել Ռոստամի գլուխը, բայց գլխին բռունցք ստանալով, փուռում է գետին: Ռոստամը պինդ քաշում է քուռակին և ձեռքը նորա մէջքին սեղմում, բայց չի ձկուում ¹⁾:

Այս համեմատութիւնից ընթերցողն ինքնին տեսնում է, թէ ժողովրդական ինչպէս տարբեր է Շահ-Նամէից: Համեմատաբար աւելի նմանութիւն կարելի է գտնել ձիու ընտրութեան պատմութեան մէջ, բայց այդ նմանութիւնն էլ նորանով պէտք է բացատրել, որ Շահ-Նամէի այդ հատուածը բուն ժողովրդական առասպելի վրայ է հիմնուած: Հերոսների ձիու այդ տեսակ ընտրութեան հղանակը յատուկ է ժողովրդական վէպին. մեր Դաւիթն էլ նոյն ձևով է ընտրում իւր Քուռիկ-Չալալին ²⁾: Դեռ կարող ենք ասել, թէ Ռոստամ-Չալն այդ կողմից աւելի մօտ է Սասմայ Ծոբերին, քան Շահ-Նամէին: Վերջնիս մէջ պակասում է Բախի ծովային ծագում ունենալը, այն ինչ այդ գիծը բուն ժողովրդական է ³⁾. Պակասում է այնտեղ նաև ձին հրաշալի կերպով պայտելու պատմութիւնը (եր. 4—5):

Այնուհետև, եթէ առաջ տանենք մեր համեմատութիւնը, կը տեսնենք, որ Ռոստամ-Չալի մէջ փոխուած է նախ պատմութեան հետևողականութիւնը. Կաւ-Կոբագի երազն աւելի առաջ է պատմուած, քան Շահ-Նամէի մէջ, Կելունն ուղարկուած է Իրանցիների դէմ Ալբուրսից վերադառնալու ժամանակ: Անշուշտ ժողովրդական ըստ էութեան յիշեցնում է ազբիւրը, բայց պատմուած է տարբեր ձևով և կապակցութեամբ: Բացի դորանից Ռոստամ-Չալի մէջ մտել են մի քանի այնպիսի գծեր և մանրամասնութիւններ, որ յատուկ են ժողովրդական վէպին: Չալի ուրախութիւնն ու հերոս որդու սպառազինութիւնը նկարագրուած է հակիրճ, բայց

¹⁾ Համեմատութիւնը կատարում ենք ընդհանրապէս Չալի գերմաներէն թարգմանութեամբ, երբեմն օգտուելով նաև պ. Գիւրգաղեանի հատուածական թարգմանութիւնից:

²⁾ Սասմայ Ծոբեր եր. 105—106.

³⁾ Սասմայ Ծոբեր եր. 63—64. Буслаевъ. Исторические Очерки русской народ. словесности и Искусства. Т. I. ер. 409.

կենդանի և վիպական բանաստեղծութեան բոլոր կատարելութեամբ: Ռոստամի զէնքերն ևս, ինչպէս մեր Դաւիթինը, Չալ հանում է սնդուկից՝ հակառակ Շահ-Նամէի, ձիու զարգարանքը նման է Քուռիկ-Չալալու ¹⁾ կամ Ասլան աղի (Ռոզ-բէգաու ²⁾ զարգարանքներին, պատուիրակութիւնը իւր կրկնութիւններով բուն ժողովրդական է: Ռոստամ Աէյլունի հետ պատերազմելուց առաջ, որ հերոսի առաջին պատերազմն է, Չուր է խմում ազբիւրից և ապա քիչ յետոյ «ընցկուն լցուաւ, էնուր մաղիք զրեխէ շապիկն իտու տիւս», մի գիծ, որ նկատուած ենք նաև մեր Դաւիթի կեանքի մէջ ³⁾: Ռոստամի մենամարտութիւնը Աէյլունի և նորա զօրքերի հետ տարբեր է Շահ-Նամէից: Ռոստամ ևս, ինչպէս մեր Դաւիթ, կենդանի մնացած երկու թշնամիների ատամները քաշում և ձակատներին է շարում, որ թագաւորին լուր տանեն ⁴⁾, այն ինչ Շահ-Նամէում այդպիսի բան չկայ:

6.

Ռոստամ-Չալի Բ. գլուխը բաղկացած է երկու մասից. առաջին մասը եր. 10—12 առնուած է Շահ-Նամէի Զոհրաբ վէպից, իսկ մնացածը եր. 12—19 Բուրդոյ-Նամէից: Բայց ժողովուրդը երկու տարբեր զրքերից առնուած վէպերը միացրել և մի ամբողջութիւն է կազմել, հետևելով ծննդաբանական հետևողականութեան:

Զոհրաբի վէպը, որ Շահ-Նամէի ամենից գեղեցիկ և ընդարձակ մասերից մէկն է, շատ համառօտ է և ցամաք Ռոստամ-Չալի մէջ. պարզ պէտք է լինէր հաւանօրէն նաև Շահ-Նամէի հիւք կազմող պարսից ժողովրդական առասպելների և աւանդութիւնների մէջ: Ժողովրդական վէպին յատուկ մի գիծ է հօր և որդու մենամարտութիւնը, որ հանգէս է գալիս շատ ազգերի վէպերի մէջ այլ և այլ եղանակաւորութիւններով, բայց ոչ մի տեղ չենք տեսնում այն հոյակապ վեհութիւնն ու գրաւիչ գօմի տեղ չենք տեսնում այն հոյակապ վեհութիւնն ու գրաւիչ զօրութիւնը, ինչպէս Ֆիրդուսու երկի մէջ: Յիշենք Ռուսայ Իլիա Մուրոմցու և Սոկոլնիկի, կելտական Կլիգամորի և Կարտոնի, գերմանական Հիլդերբրանդի, Բիւզանդական Սնգրոնիկոնի և իւր որմանական Հիլդերբրանդի, Բիւզանդական Սնգրոնիկոնի և իւր որմանական Հիլդերբրանդի, Բիւզանդական Սնգրոնիկոնի և իւր որմանական Հիլդերբրանդի, Բիւզանդական Սնգրոնիկոնի և իւր որմանական Հիլդերբրանդի, Բիւզանդական Սնգրոնիկոնի և իւր որմանական Հիլդերբրանդի: Այս վերոյիշեալ վէպերից ոչ մէկը հօր և

¹⁾ Սասմայ Ծոբեր եր. 106.
²⁾ Փշրանքներ ժողովրդ. բանահիւսութիւնից եր. 8.
³⁾ Սասմայ Ծոբեր եր. 109.
⁴⁾ Սասմայ Ծոբեր եր. 102.

որդու մենամարտութեան տեսակէտով համաշխարհային մատենագրութեան մէջ այնպէս նշանաւոր չէ հանդիսացել, ինչպէս Չոհրաբի վէպը, և այդ շնորհիւ մեծ բանաստեղծի տաղանդի, որ կարողացել է ժողովրդական պարզ նիւթից այնպիսի հոյակապ, գեղարուեստական կատարելութեամբ հիւսուած, սղբերգական-ճակատագրական մի վէպ ստեղծել: Սորանով ի հարկէ չենք կամենում ժխտել, թէ հէնց Ֆիրզուսու աղբիւրի մէջ կարող էր լինել այն ճակատագրական-ողբերգական տարրը, որ եղբերգական վախճան է տալիս վէպին և այնպէս սրտաշարժ դարձնում: Այս գիծը նկատելի է նաև ուրիշ ազգերի վէպերի մէջ, թէև տարբեր եղանակաւորութիւններով, օրինակ կելտական Կլիզամոր և Կարտոն վէպի մէջ: Այստեղ ևս, ինչպէս Շահ-Նամէի մէջ, որդին գտնում է, որ հակառակորդը կարող է իւր հայրը լինել և աշխատում է իմանալ նորա անունը, բայց ի գուր: Հայրը նոյնպէս ազատ չէ այն նախազգացումից, թէ որդու հետ է մենամարտում: Այստեղ ևս հայրը մօտ է յաղթուելու, ջարդուել է նորա նիզակը, յախշտակուած է սուրը, որդին պատրաստուած է կապել հօրը, բայց վերջինս բաց տեղ նկատելով որդու կողքին, մահացու հարուած է տալիս: Մահուան վերջին րոպէին միայն որդին յայտնում է իւր ով լինելը: Վշտաբեկ հայրը խոնարհում է որդու դիակի վրայ. երեք օր իւրայինների հետ սուգ է պահում և վախճանուում չորրորդ օրը, անկարող լինելով տանել այդ վիշտը ¹⁾: Միթէ պակաս ճակատագրական տարր է կրում մեր Դաւիթ և Մհեր վէպը. թէպէտ հօր և որդու մենամարտութիւնը մահուամբ չէ վերջանում մեր վէպի մէջ, բայց ինչքան ճակատագրական-ողբերգական է Դաւիթի անէծքը. «անմախ ընխս, անժառանգ»: Բայց և այնպէս, կրկնում ենք, այս վէպերից ոչ մէկը չի համնում Շահ-Նամէի Չոհրաբին, որովհետև ժողովրդական պարզ նիւթը բանաստեղծի տաղանդի շնորհիւ գեղարուեստական այլ կերպարանք է ստացել:

Այս բացատրութիւնից յետոյ հասկանալի պէտք է լինի, թէ ինչո՞ւ Ռոստամ—Չալի մէջ այնքան պարզ ու համառօտ է Չոհրաբի վէպը: Ժողովուրդը Շահ-Նամէի արուեստական մասը չէ իւրացրել, այլ հաւատարիմ իւր վիպական աւանդութիւններին, վերարտադրել է այն շատ անպաճոյճ կերպով, յաճախ կրճատելով նոյն իսկ վիպական մասերը կամ շեղումներ կատարելով աղբիւրից: Ժողովրդականի մէջ չէ նկարագրուած Ռոստամի որսի գնալը

¹⁾ Илья Муромецъ и Богатырство Киевское Ореста Миллера С. П. 1869, էր. 7—11.

և մի ամբողջ ցիւ խորովել, ուտելը, քնելը, Թուրանցիների Բախըլ փախցընելը, Ռոստամի Սիմենկան գնալը, թագաւորի խնջոյքը: Շահ-Նամէից տարբեր են նոյնիսկ Ռոստամի ամուսնութեան, Չոհրաբի ծննդեան և մննդեան պարագաները: Չոհրաբի երեխայութեան չարութիւնները, յիշեցնում են մեր Դաւիթի չարութիւնները, որ Շահ-Նամէում չկայ, ինչպէս և Չոհրաբի ամուսնութիւնն ու հրաժեշտի ժամանակ կնոջը «բազբանդ» տալը: Այս վերջին երկու կէտերը գուցէ առնուած են Բուրզոյ-Նամէից: Ժողովրդականի մէջ հայր և որդի անմիջապէս իրրև ախոյեաններ կանգնում են իրար դիմաց, որովհետև չէ պատմուած ոչ Չոհրաբի ձի ձեռք բերելը, ոչ Ա.Քրասիաբի նամակը, ոչ Սպիդ բերդի պաշարելը ու Հէջիլին ունելը, ոչ Գուրգաֆրիդի հետ ունեցած մենամարտութիւնն ու սիրահարութիւնը, շահի նամակն Ռոստամին, գժտութիւնն ու հաշտութիւնը երկուսի մէջ, Ռոստամի ծպտեալ կերպով թշնամու բանակ մտնելը, Չոհրաբի հարց ու փորձը Հէջիլից Ռոստամի նշանների մասին և նորա նախատակաւոր սուտ պատասխանները, Չոհրաբի մէջ յառաջ եկած նախազգացումը, թէ ախոյեանը իւր հայրն է և Ռոստամի խուսափողական պատասխանը, որով վէպն հետզհետէ աւելի և աւելի ողբերգական-ճակատագրական է դառնում: Ռոստամի սուգն էլ ժողովրդականի մէջ միանգամայն տարբեր է Շահ-Նամէից, թէև դարձեալ հզօր կերպով արտայայտուած խոցուած հօր ցաւն ու վիշտը: Միակ նմանութիւնն անունների մէջ է և պատմութեան էութեան մէջ, այսինքն թէ որդին սպանուած է հօր ձեռքով:

Ռոստամ—Չալի Բ. գլխի մնացած մասը, այն է 12-19 էր., ինչպէս յիշեցինք, փոխառութիւն է Բուրզոյ-Նամէից:

Շահ-Նամէն Ֆիրզուսու տաղանդի շնորհիւ կարճ ժամանակի մէջ մեծ հեղինակութիւն է ստանում արևելքում, յատկապէս Պարսից և Տաճկաց մէջ, և ահագին գրականութեան առիթ դառնում: Պարսից շատ բանաստեղծներ ընդարձակ դիւցազներգութիւններ են գրում Ֆիրզուսու նմանողութեամբ, որոնց գործող անձինք առնուած են Շահ-Նամէից կամ ցեղակցութիւն ունին Շահ-Նամէի հերոսների հետ: Այդպիսի վէպերից են Բուրզոյ-Նամէ, Սամ-Նամէ, Ֆերամուրզ-Նամէ, Շահրիար-Նամէ, Զիհանգիր-Նամէ և այլն: Գիտնականներից ոմանք ¹⁾, մանաւանդ հները, հակուած են ընդունելու, թէ այս վէպերի նիւթը դարձեալ ժողովրդական է, հին աւանդութիւնների և զրոյցների վերայ հիմնուած, այն ինչ Նեոլդըբէն ²⁾, որ մեծ

¹⁾ Chack, Heldensagen von Firdusi, Berlin, 1865 Einleitung էր. 33:

²⁾ Das Iranische Nationalepos, Strassburg, 1896.

կաճներէ, Սիւլուշի մահուան և նորա որդու Կաւ Սոսրովի ազատութեան և թագաւորութեան, Շահ-Նամէի երեք մեծ վէպերի, ազդեցութեան արձագանքն է. արձագանք ենք անուանում, որովհետև ժողովրդական վերարտադրութիւնը միանգամայն տարբեր կազմութիւն ունի, քան Շահ-Նամէի համապատասխան մասերը: Սիւլուշի մօր (Սուզարէի) սիրահարութեան պայմանները, Սիւլուշի թուրանում բնակութիւն հաստատելու, ինչպէս և նորա սպանութեան պատմութիւնը, Գևի հանդիպումը Քեաւխարի (Կաւ-Սոսրովի) հետ ոչ մի նմանութիւն չունին Շահ-Նամէի հետ: Սիւլուշի բանասրկուն ըստ Շահ-Նամէի ոչ թէ Հմանն է, որ Ռոստամ-Չալի մէջ երևում է որպէս չարութեան տիպար, հակառակ բարի և իմաստուն Փիրանին, այլ Աֆրասիարի եղբայր Գիրսիվէս: Հըմանը Շահ-Նամէի մէջ մի համակրելի հերոս է և հանդէս է գալիս միայն Սիւլուշի վրէժը լուծելու համար ծագած պատերազմի մէջ, եթէ չ'յիշենք նորա ջնջին դերը Չոհրաբի վէպում:

Ինչ որ ասել ենք Չոհրաբի վէպի մասին, նոյնը կարող ենք կրկնել նաև Շահ-Նամէի այս երեք՝ բովանդակութեամբ միմեանց հետ կապուած և մի ամբողջութիւն կազմող՝ վէպերի մասին: Այստեղ ևս, ինչպէս և Չոհրաբի վէպի մէջ, բանաստեղծի տաղանդը կարողացել է ձեռքի տակ եղած պարզ նիւթից այնպիսի մի հրաշալի գործ ստեղծել, որի նմանը դժուար է գտնել ուրիշ ազգերի ժողովրդական, վիպական բանաստեղծութեան մէջ: Սիւլուշի բազմը կապուած է մի ճակատագրական օրհասի հետ դեռ ևս ծնունդուց առաջ. Գողարդ և թուս պատրաստ են իրար խողխողել նորա մօր համար, մանուկը անում է հայրենական տնից դուրս Ռոստամի խնամատարութեան տակ, հազիւ պատանեկութեան հասակին հասած՝ Սուզարէի՝ խորթ մօր, սիրոյ թակարդները լքուած են նորա դէմ: Բայց մաքրութիւնն ու առաքինութիւնը յաղթող են հանդիսանում յանձին Սիւլուշի: Չարմանալի վարպետութեամբ բանաստեղծը նկարագրել է սիրուց սոչորուող Սուզարէի մտորմունքներն ու զգացմունքները, հնարագիտութիւնն ու խորամանկութիւնները, միևնոյն ժամանակ բաւականութիւն չգտած զգայական կրքի չարութիւնը: Հազիւ ազատուած օրհասի բերած այս վտանգից, աւելի ծանր փորձութիւն է գալիս նորա գլխին. նա ստիպուած է թողնել փառք, հայրենիք, ծնող և բնակուիլ թուրանում, Աֆրասիարի հետ կապած ուխտին հաւատարիմ մնալով: Առ ժամանակ կարծես բազմը ժպտում է հերոսին. նա երջանիկ է իւր ամուսնութեամբ, կեանքի վայելքները շրջապատում են նորան, բայց օրհասի ամպերը աւելի և աւելի կուտակում են հերոսի գլխին և վտանգաւոր դառնում: Աֆրասիարի

եղբայրը՝ Գերսիվէս, որ չարութեան մի տիպ է, կարողանում է վերջ ի վերջոյ համոզել թագաւորին, որ Սիւլուշ սպանուի: Այս բոլոր դէպքերը նկարագրուած են վերին աստիճանի կենդանի և գրաւիչ կերպով. ընթերցողը իւր հոգու բոլոր զօրութեամբ հակուած է բարի, ազնիւ և առաքինի Սիւլուշի կողմը և թախժութեան զգացումը սրտին հետևում է հերոսի կեանքի ընթացքին, ակոստալով, որ օրհասն այնպէս անողոր կերպով հալածում է նորան:

Ռոստամ-Չալի մէջ այս կաշկանդող զօրութիւնը չենք տեսնում, և սխալ կ'լինէր սպասել, որ ժողովուրդը հոգեբանական այնպիսի մանրամասնութիւններ և զգացմունքների վերլուծութիւններ անէր, ինչպէս Ֆիրդուսին իւր վէպի մէջ: Ոչ Սիւլուշի, ոչ Սուզարէի, ոչ Գերսիվէսի և ոչ միւս անձանց դէմքերը ժողովրդականի մէջ չեն նկարուած այնպիսի նրբութիւններով, ինչպէս գովանի մէջ չեն նկարուած այնպիսի նրբութիւններով, ինչպէս արեւ է այդ բանաստեղծը: Ժողովրդական վէպին յատուկ չէ մանրազնին կերպով զբաղուել հերոսների հոգեկան աշխարհով, թէև հոգեբանական ճշդութիւնը միշտ պահպանուած ենք տեսնում նորա մէջ: Այնտեղ հերոսների բնոյթը որոշուած է միայն ընդհանուր գծերով, զուտ առարկայական կերպով, այսինքն նոցա գործողութիւններով: Բնականաբար ժողովուրդը շեղուել է աղբիւրից և հետևելով իւր բանաստեղծական—վիպական բնազդին՝ իւր հայեացքների համեմատ ձևակերպութիւն է տուել պատմութեան: Ամբողջ գլխի մէջ միայն առաջին և վերջին երկու հատուածներն են, որ յիշեցնում են փոքր ի շատէ բնագիրը, մնացած մասը՝ այն է Սիւլուշի մանկութեան նկարագրութիւնը, որսի մտալու տեսարանը, Սիւլուշի և անհաւատարիմ մօր մէջ պատահալու տեսարանը, Սիւլուշի և անհաւատարիմ մօր մէջ պատահալու գրգռելը որդու դէմ, թագաւորի պատուէրը որդուն սպաննուելու, Սիւլուշի հագուստը շատ արեան մէջ թաթախելը, միանգամայն անկախ պատմութիւններ են ժողովրդական հայեացքներով և վէպին յատուկ գծերով: Այս մասի մէջ փոխենք անունները, այլ ևս ոչ մի հետք չենք ունենայ, թէ որ և է անչութիւն կայ Շահ-Նամէի հետ: Ընդհակառակ կան տեսարաններ, որոնք կարծես փոխ են անուամբ մեր ազգային վէպից ¹⁾ և յատուկ են ոչ միայն մեր վէպին: Հոգեբանօրէն ևս անհաւատարիմ Սուզարէի (անունը մեր վէպին: խորամանկութիւնն ու գիմակաւորութիւնը նախ աչէ յիշուած) խորամանկութիւնն ու գիմակաւորութիւնը նախ աչէ մուսնուն խարելու և ապա որդու դէմ զրգոնելու մէջ, Սիւլուշի անմեղութիւնն ու մաքուր բնաւորութիւնը արտայայտուած է

¹⁾ Սամայ Ծակր. կր. 89.

միանգամայն ճիշդ: Սուղարէի դերը կատարող կնոջ բնոյթը օտար ազգերի վէպերի կամ աւանդութիւնների մէջ ևս նկարագրուած ենք տեսնում մօտաւոր նմանութեամբ:

9.

Հինգերորդ և վեցերորդ գլուխների առնչութիւնը Շահ-Նամէի հետ այնպէս որոշ չէ, ինչպէս նախընթաց գլուխներինը տեսանք: Նմանութիւնը հեռաւոր է, այն էլ որոշ դէպքերի վերաբերութեամբ միայն, ինչպէս օրինակ Ռոստամի Թուրան նուաճելը ու այնտեղ թագաւորելը: Սակայն հաւանական է, որ այս գլուխների բովանդակութիւնը Շահ-Նամէի ազգեցութեամբ յառաջ չի եկել: Հինգերորդ գլուխը, բացառութեամբ վերջաբանի, նման է պ. Բագրատ Սալաթեանի հրատարակած «Ռոստամ»²⁾ վերնագրով հատուածին, որ գրի է առել Վանայ նահանգի Չիրուխլու գիւղի բնակիչ Վարդան Գալուստեանից: Այս երևոյթը մի ապացոյց է, որ մեր հատուածը ծանօթ է ժողովրդին նաև Մոկաց շրջանից դուրս. բարբառին նայելով Չիրուխլուն Մոկաց երկրում չպէտք է գտնուի: Եթէ Շահ-Նամէն չէ այս գլուխների աղբիւրը, յամենայն դէպս ծագումով պարսկական են նորա, որովհետև գործող հերոսները Շահ-Նամէի յայտնի հերոսներն են և պայքարը դարձեալ Իրանի և Թուրանի շուրջն է պտտում: Բ. գլխի վերլուծութեան ժամանակ արդէն տեսանք, թէ ինչպէս Ֆիրգուսու հետեցութեամբ Պարսից մէջ մի ամբողջ դիւցազներգական զրականութիւն է ծագել և նոցանից մէկից՝ Բուրդոյ-Նամէից փոխ էր առնուած Ռոստամ-Չալի մի մեծ հատուած (եր. 12—19): Անհաւանական չէ, որ Ե. և Զ. գլուխները, ինչպէս և պ. Սալաթեանի հրատարակած հատուածներից մի քանիսը, փոխառութիւն լինին վերոյիշեալ դիւցազներգութիւններից, տարբարազարար հնարաւորութիւն չ'ունինք որոշելու, թէ ո՞րը որտեղից:

10.

Ռոստամ-Չալի և Շահ-Նամէի բովանդակութեան համեմատութիւնը պարզում է մի երևոյթ, որ շատ խրատական է ժողովրդական բանահիւսութեան ուսումնասիրութեան նկատմամբ: Ռոստամ-Չալի ծագման հիմքն է կազմում այն վէպը, որի սկզբնաւորութիւնը կապուած է արիական ազգերի ընդհանուր հայրենիքի հետ, հերոսներից մի քանիսը յիշուած են նաև Հնդկաց Բիգ-Վե-

²⁾ Իրանի հերոսները ա. եր. 45.

դայի մէջ, և որ գոյութիւն ունէր Պարսկաստանում 660—583 թ. Բ. ա. ծագած Զինդ-Աւեստայից էլ առաջ: Պարսից դիւցազներգութիւնը ամենատեքստ կերպով կապուած է եղել զրադաշտական կրօնի հետ և բազմակից նորա պատմութեան. Աքեմինեան հարստութեան աշխարհակալութեան հետ տարածուել է Սուջաւոր Ասիայում, կանգ առել Աղէքսանդր մեծի արշաւանքներով և մասամբ Պարթևաց տիրապետութեամբ, վերակենդանացել Սասանեան պետութեան և զրադաշտական կրօնի վերածնութեան հետ: Ապա գրի է առնուել Ե. Զ. և է. դարերում պահլաւիկ լեզուով արաբերէն թարգմանելուց յետոյ, որից քաղուածներ են մնացել արաբ պատմիչների մէջ, բանաստեղծական մշակութեան է ենթարկուել Ժ. դարում՝ մասամբ Գագիգի և ապա ամբողջութեամբ Ֆիրդուսի բանաստեղծների ձեռքով և ընդհանուր աշխարհին յայտնի դարձել Շահ-Նամէ անունով¹⁾: Ահա այս հազարաւոր տարիների պատմութիւն ունեցող վէպը այսօր հայ ժողովրդի անգիր բանահիւսութեան մասն է կազմում և նորա մտաւոր պաշարի մի օղակը: Ռոստամ-Չալը բազմազան վարիանսներով և բարբառներով տարածուած է մեր ժողովրդի մէջ, որոնց գրի առնելն ու բանասէր հասարակութեան մտաշելի դարձնելը կարևոր ծառայութիւն կը լինէր մեր բանահիւսութեան ուսումնասիրութեան համար և գուցէ կ'լուսաւորէր նորա պատմութեան շատ մութ էջեր: Ահա փոխառութեան մի դէպք, որի պատմութեան մենք հետեւել կարող ենք, բայց սրբան հէքիաթներ, երգեր, առակներ և բանահիւսութեան միւս տեսակներին պատկանող երևոյթներ ունինք, որոնք փոխառութիւն են կամ փոխադարձ ազգեցութեամբ յառաջ եկած, բայց գեւ բացատրուած կամ համեմատութեան ենթարկուած չեն:

11.

Ռոստամ-Չալի, Շահ-Նամէի և նման դիւցազներգութիւնների առնչութիւնը պարզելուց յետոյ, մեզ կ'մնայ չորրորդ պրակում արած տեսութիւնը փոքր ինչ աւելի մանրամասնել և ցոյց տալ այս վէպի արժէքը մեր բանահիւսութեան պատմութեան համար, ակնարկելով նաև համեմատութեան ժամանակ արած նկատողութիւնները:

¹⁾ Nöldecke. Das Jranische Nationalepos. Strassb. 1896
Chack. Heldensagen von Firdusi, Berlin. Einleitung.
A. V. Williams Jackson. Die Jranische Religion. Grundriss der iranischen Philologie, herausg. v. Wilh. Geiger u. Ernst Kuhn, 1901 Strassb.
Коршу. Всеобщая История Литературы I. часть I.

ժողովրդական վէպն ընդհանրապէս սկսուած է կազմուել ժողովրդի գիտակցութեան ծագման հետ. նորա հիմքն են գտնուած կրօնական զիցարանական բնաւորութիւն կրող աւանդութիւնները, բնութեան ուժերի աստուածացումը, որ վէպի մէջ հանդէս է գալիս անձնաւորեալ պատկերներով: Սակայն զիցարանական տարրերն ազատանում են ժամանակի ընթացքում և տեղի տալիս պատմականին. զիցարանական պատկերները մարդկային կերպարանք ե բնաւորութիւն են ստանում: Վէպի ծագման պատմութեան մէջ այսպիսի փոփոխութեան հիմք և կեղծոն են կազմում պատմական այնպիսի ծանրակշիռ զէպքեր, որոնք յեղափոխական նշանակութիւն են ունեցել ազգերի կեանքի համար և անջնջելի դրոշմ թողել նոցա յիշողութեան մէջ: Վէպն ի հարկէ պատմութիւն չէ, բայց նա պատմական է այն տեսակէտով, որ նրա մէջ արտացոլուած ենք տեսնում ժողովրդի պատմական և առօրեայ կեանքը, նիստ ու կացը, հայեացքները: Իցարանական և պատմական այս երկու տարրերի հետ միանալով բանաստեղծական գաղափարը, կազմուած է վէպը: Ինքնին հասկանալի է, որ սոցա վերայ պէտք է աւելացնել և լեզուն, որ ոչ միայն անհրաժեշտ միջոցն է այս բոլորը արտայայտելու և թանձրացիալ ձև տալու, այլև վէպի ծագման և զարգացման հետ ինքն էլ ստեղծուած, զարգանում և ենթարկուած է ժամանակի փոփոխութեան:

Այս համառոտ տեսութիւնից յետոյ հասկանալի է, որ իւրաքանչիւր վէպ պիտի գնահատուի զիցարանական, պատմական, գեղասիրական և լեզուաբանական տեսակէտներով: Ոչ առաջին և ոչ երկրորդ տեսակէտներով այս վէպը առանձին նշանակութիւն չունի մեր ժողովրդական բանահիւտութեան պատմութեան համար. այստեղ չեն արտայայտուած ոչ հայ ժողովրդի կրօնական-զիցարանական գաղափարները և ոչ սորա հիմք են կազմել նորա անցեալ կեանքը յեղաշրջող պատմական զէպքեր: Նոյն իսկ հերոսները դեռ չեն հայացած, ինչպէս պ. Սալաթեանի հրատարակած «Բուրգէ» վերնագրով հատուածի մէջ տեսանք. ժողովուրդը գիտակցում է, որ այս վէպը ծագումով հայրենի չէ, այլ Իրանցիք և թուրանցիք են, որ մրցում են իրար հետ, և այս բոլորը լաւագոյն ապացոյց է, որ փոխառութիւնը համեմատաբար նոր պէտք է լինի կատարուած: Նա պատմական նշանակութիւն ունի մեզ համար միայն այն չափով, որ չափով ժողովրդական հաւատալիքներ եւ հայեացքներ է բովանդակում իւր մէջ: Այս վէպը իւր ծագմամբ կապուած է Պարսից հետ, ուրեմն և նոյն ազգի զիցարանական պատկերներ և պատմական իրողութիւններ պիտի որոնենք նորա մէջ: Եւ յիրաւի գիտնականներն արդէն պարզել

են, որ Շահ-Նամէի անուններից շատերը զիցարանական են, Բիգ-Վեդայի և Զենդ-Աւեստայի մէջ յիշուած, իսկ ոմանք պատմական անցքերի կամ անձնաւորութիւնների յիշողութիւններ: Մի կողմը թողնելով մանրամասնութիւնները, որ մեզ զբաղեցնել չեն կարող, յիշենք միայն Ռոստամ-Չալի մէջ կրկնուած Կաւ-Կաւուս, Կաւ-Սուրով, Սիւալուշ անունները, որոնք զիցարանական են, և արդէն յայտնի Զենդ-Աւեստայի մէջ. Զալ և Ռոստամ անունները թէև զարձեալ զիցարանական, բայց Զենդ-Աւեստայի մէջ չեն յիշուած: Այս հիման վերայ Նեոլըզկէ կարծոյթ է, որ Ռոստամ-Չալի զիցարանութիւնը ծագել է Աւեստայի հայրենիքից ¹⁾ դուրս՝ Սիւստան և Զարուկ երկրներում, եթէ Սաղերն իրենց հետ չեն բերել հիւսիսային հայրենիքից ²⁾: Պատմական անուններից պէտք է յիշել Գե, Գողարդ, Միլադ, Բէժան, Բահրամ, որոնք Արշակունեաց տիրապետութեան ազգեցութեան հետքեր են:

12.

Վերոյիշեալ գիտողութիւններից ինքնըստինքեան հետեւում է, որ այս վէպի նշանակութիւնը սահմանափակում է մեր բանահիւտութեան համար: Եթէ ըստ ամենայնի ազգային ստեղծագործութիւն լինէր կամ շատ հինաւորաց ժառանգութիւն, որով փոխառութեան հետքերը շատ մեղմացած և ազգային բնաւորութիւն ստացած լինէին, ի հարկէ ուրիշ արժէք և նշանակութիւն կ'ունենար, քան այժմ: Բայց հէնց այս վիճակի մէջ էլ անշտան արժէք չունի մեր աչքում: Համեմատութիւնից տեսանք, որ բարեբազմաբար ստրկական վերարտադրութիւն չէ Շահ-Նամէից, այլ մասամբ տարրեր արտայայտութիւն է նոյն նիւթի և մասամբ բոլորովին անկախ ստեղծագործութիւն: Մեր քաղաքակրթութեան մի բեկորն է Ռոստամ-Չալի իւրացման պատմութիւնը. ինչպէս բիւզանդական կամ արաբական քաղաքակրթութիւնը իւրացրել, բայց ազգային կերպարանք և հոգի ենք տուել, նոյնն ենք տեսնում և գային կերպարանք և հոգի ենք տուել, նոյնն ենք տեսնում և այստեղ փոքր չափով: Ռոստամ-Չալի նիւթն ըստ էութեան փոխառութիւն է, բայց նիւթի արտայայտութեան և զէպքերի կա-

¹⁾ Աւեստայի և նորա հետ սերտ կապուած Պարսից զիցարանութեան ծագման տեղի մասին գիտնականների մէջ տարաձայնութիւն կայ. Զալ, Նեոլըզկէ, հիւսիս արևելքն են համարում Աւեստայի ծագման հայրենիքը, իսկ Williams Jackson իւր վերոյիշեալ երկի մէջ, ինչպէս և ուրիշները՝ Ասորդատական կամ Ուրմիւ լճի, Գուր և Երասխ գետերի և ապա հիւսիսային Մարտտանի և Գըմրա-Ուրմիւ լճի, Գուր և Երասխ գետերի մէջ ընկած երկիրը: Տես նաև Geldner. Avestali tteratur եր. 38. Grundriss der iranischen Philologie.
²⁾ Das Iranische Nationalepos եր. 9—10.

Ասլան Աղէն, Մուկայ Միրզէն, Նարեկացին, Կարոս Սաչը¹⁾: Գեո
ով գիտէ ինչ թանգագին գոհարներ անյայտ են բանասիրութեան:

Գ. Երբորդ մասով սկսում է թշնամիներէ ընդհարումը:

Մի գեղեցիկ միջնադէպ է յառաջապահ Գեո գիմադրութիւնը. թագաւորը փորձում է խոստումներով քաջին իւր կողմը դրաւել, բայց Գեո բանաստեղծական պատկերաւորութեամբ և ծագրով տուած պատասխանը՝ «է՛, քիւ աչքիւր յիտ պեաց. եիս իմ մէկ չիմ խաայ մէկ պեո կուրիկ», հիացում է յառաջ բերում թշնամի հակառակորդի մէջ: Թագաւորի հիացմունք արտայայտող կօսքերը պատմողի շփոթութեամբ աւելի յետոյ են դրուած, որ դարձեալ իսկոյն նկատելի է դառնում պատմութեան ընթացքից:

Մինչ Գեո պատերազմում է թշնամու դէմ, Ռոստամ քնած է: Զաւարէն վարթեցնում է նորան՝ Գեոն օգնութեան հասնելու համար: Բայց նա մատակարարին է դառնում, «է, ըսաց, մէկ թաս գինի տուէք ձի, Գիւու ձէն անիւշ կ'կեայ կուու մէջ, քեանի Գիւ սաղ ի, ախշար մազի փարէմ չ'էնի» Դարձեալ քնեց:

Այս երկու միջնադէպն էլ Շահ-Նամէի մէջ տարբեր կերպով են պատմուած. երբ Աֆրասիաբ զօրքով մօտենում է Իրանցիներին, Գուրագէն (ու Չաւարէն) լուր է հասցնում Ռոստամին: Իւրայինների հետ այդ ժամանակ Ռոստամ կեր ու խումի էր նստած. նա ուրախանում է, մատակարարին հրամայում է գինի բաշխել, և խմում է Կաւ-Կաւուսի և հերոսներից ոմանց կենացը: Սորանից յետոյ միայն Գե իրաւունք է խնդրում կամուրջը պաշտպանելու: Նորան հետեւում է Ռոստամ իւր քաջերով:

Համեմատութիւնից տեսնում ենք, որ ժողովուրդն ինքնուրոյն կերպով ստեղծել է թագաւորի և Գեո խօսակցութիւնը, որ այնքան կենդանութիւն և գեղեցկութիւն է տալիս վէպին և աւելի է զօրացրել հերոսի բնաւորութեան ինքնավստահութեան գիծը: Ժողովրդական վէպերին և հէքիաթներին յատուկ մի գիծ է այս, որ նկատում ենք և այստեղ: Հերոսը վստահ իւր զօրութեան վերայ, արհամարհում է թշնամուն: Մինչ երկու կողմից փախուանները տաք կուու են բռնուած, Ռոստամ երկու անգամ անուշապիւր է թողնում Զաւարէի կոչը, խմում է և քնում: Երբորդ անգամ միայն, երբ Զաւարէն դարձեալ գոռում է մահուան վտանգի մէջ, վեր է կենում և դանդաղաբար պատերազմի պատրաստում:

Ռոստամի սպառազինութեան և ձիու պատրաստութեան նը-

¹⁾ Փշրանքներ ժող. բանահիւսութիւնից, եր. 3. 12. 16-19. Կարոս Սաչի ուրիշ վարիանների «Վանայ սաղ», Ջերնեց 1885 թ. Թիֆլիս, եր. 73. «Քնար Մշեցուց և Վանեցուց», Սեղրակեան, Վաղարշապատ, 1874 թ. եր. 9.

կարագրութիւնը այնքան գեղեցիկ է և վիպական, որ բառ առ բառ պէտք է մէջ բերենք ընթերցողին ճաշակ տալու համար: «Ռոստամ կանգնաւ, լահ ուր թուր կապից, նէրիզ խանջար էզար մէշք, էնու պիւու զթիւ ընցաւ, գտիրկեաւան կախից, գրեամար կապից, զզրի- խէ շապիկ խագեաւ, գրիւբ էթըլ վըր թիւին, աչքիւր շուու աուից, հըմէն մէ քեան չինու կթխէ. էնու բեղիւր օլիւրից, զականջ ընցաւ, էնու մաղիւր կանգնան, զրեխէ շապիկ տիւս էտու: Կանչից սայիս- քիրուն, գձին թիմրիցին, զսատաֆէ գին խաի քեամակ, ալտուզ- լամայ ուրքեր կախից, ձեո էթըլ զգեորդ վիրուց, իրիք խարիւր բաթ- ման, տիրըմ կանչից վերան, էրկու աուին յիրուր: Ըցկուն գեորդ կ'գեարկին յիրարու, անցկուն ինչ կարկուտ կեայ»: Աւելորդ ենք համարում մեր կողմից որ և է բացատրութիւն աւելացնել, հատուածի գեղեցկութիւնն ու բանաստեղծական արժէքը պարզելու համար, միայն յիշենք, որ ամբողջութեամբ ինքնուրոյն է և ժողովրդական, որովհետեւ Շահ-Նամէում չկայ: Ռոստամ սպանում է ձիւրաւմին (Ալիուսին ըստ Շահ-Նամէի), երկու կողմի զօրքերը խառնուում են իրար. «էնքան իրար ջեարտիցին, էրուն էզաւ գիտ, զջամգաբաիւր կըտանը»: Թուրանցիք յաղթում են և փախչում:

15.

Այս փոքրիկ գլխի կամ ձիւրի մէջ, ինչպէս պատմողն էր ասում, տեսանք ժողովրդական վէպի այն բոլոր յատկութիւնները, որ արդէն թրեցինք ԺԲ. և ԺԳ. պրակում: Պատմութեան ընթացքը հանդիստ է, խաղաղ և սպաւորիչ, ինչպէս յամբարայլ խոր գետի հոսանքը: Գարնան սկզբնաւորութիւնն է նկարագրուած, թէ զօր- քերի բանակին ու զրօշակներին ծածանումը կանաչ մարգագետին- ներում, Ռոստամի կեր ու խումն է, թէ զօրքերի որսորդութիւնը և թշնամու երկրի «թող մատախուն» զարձակը, Աֆրասիաբի գիւ- ւանն է նկարագրուած խորհրդակցութեան տեսարանով, թէ հե- ւանն է նկնամարտութիւնն ու ընդհանուր պատերազմը, այս բոսների մենամարտութիւնն ու ընդհանուր պատերազմը, առաբ- բոլորը պատմուած է սրտի միակերպ հանգստութեամբ, առաբ- կայական, ազատ անհատական զգացմունքների արտայայտութիւն- ներից: Սակայն վէպի այս խաղաղ ընթացքը չենք կարող ասել, թէ պակաս սպաւորութիւն է գործում մեր հոգու վերայ, թէ և յախուուն զգացումներ չի յառաջ բերում, ինչպէս անհատական բանաստեղծութեան միւս տեսակները, քնարերգութիւնն ու ող- բերգութիւնը: Մեր երևակայութեան առաջ յաջորդաբար նկար- ւում են այն տեսարանները, որ տալիս է մեզ վէպը, հոգեով վե- րանում ենք գէպի անցեալը, ապրում հերոսների հետ, գիտում

նոցա նիստ ու կացը, գործողութիւնները, մասնակից դասնում նոյն իսկ նոցա հայեացքներին և մտածողութեան եղանակին:

Ժողովրդական վէպի և առհասարակ գեղարուեստական երկի յատկութիւններից մէկն է հերոսների գործողութեան և խօսքերի հոգեբանօրէն ճիշդ և բնական նկարագրութիւնը: Տեսականօրէն արդէն կարող ենք ասել, որ հոգեբանական անճշգրտութիւն չի կարող լինել այնտեղ, ուր արուեստ և անհատական հոգու պրոշմ չըկայ: Ժողովրդական հերոսների պատկերներն էլ ստեղծուած են անդիտակցաբար, ժողովրդի հոգու և ներքին աշխարհի, հայեացքների համեմատ: Մանրամասնութիւնների մէջ մտնել չենք կարող, բայց հէնց Ռոստամի պատկերը միայն բաւական է տեսնելու, թէ ճրջափ արժանիք ունի ժողովրդական վէպն այդ կողմից (տես նաև 8. և 13. պրակները): Նորա խօսքերն ու գործողութիւնները միանգամայն համապատասխան են գլխաւոր հերոսի անձնաւորութեան: Ռոստամ արդէն իբրև տասն ու չորսամեայ պատանի ունի դիւցազնական յատկութիւններ, նորա ոյժը գերբնական է և գերբնական զօրութեան հովանաւորութիւնն է վայելում: Գերբնական է նորա ձիւն ծագումը և պայտուած է ոչ սովորական ձիերի նման (եր. 5—6): Տասնուչորս տարեկան հասակում անագին ծանրութեամբ գուրզը հեշտութեամբ ձգել կարող էր (եր. 4), ձին բռնելու ժամանակ նորա ոտները գետնի մէջ են մտնում և «ընցկուն ինչ գիւթան թալին խող ճղին, ընցկուն զխող կճղի» (եր. 5). բոլոր պատերազմները յաջողութեամբ են պսակում, որովհետև մասնակից է Ռոստամը. նա անընկճելի է, բայց նեղում է միայն իւր սերնդի ճետերից (եր. 12, 13): Բայց նրա մարդկային բնաւորութիւնը չի եղծուած այս չափազանցութիւններով. նա հնազանդ որդի է (եր. 5, 6, 25) և քնքոյշ հայր (եր. 4, 12, 13, 15), հայրենասէր է և հաւատարիմ պաշտպան իւր թագաւորին (եր. 7, 11, 15, 25), թէպէտ պատուասէր (եր. 32, 33, 37), անձնուէր բարեկամ և պատրաստ օգնութեան հասնելու վտանգի ժամանակ (եր. 17, 18, 23), բնաւորութեամբ ազնիւ և անխարդախ: Նա վէպի գլխաւոր հերոսն է, հոգին և ամենայն ինչ նորա շուրջն է պտտում, եթէ նոյն իսկ զէպքերի մէջ մասնակցութիւն չ'ունենայ: Հրաշալի կերպով է նկարուած նորա անփութութիւնն ու արհամարհանքը զէպի թշնամու ուժերը. նա խմում է և քնում, մինչ նորա շուրջը կատաղի պատերազմ է մղում. երբորդ ազգարարութիւնը լսելուց և զինակցի կեանքի վտանգը տեսնելուց յետոյ միայն՝ գործի մէջ է մտնում: Նորա հանգիստ, վեհապետական ծանրութեամբ պատրաստութիւնը պատերազմի համար, զէմքի նկարագրութիւնը, զէնքերը, ձին, յատկապէս

գուրզը իւր «իբիք խարիր բաթման» ծանրութեամբ, պատշաճ են միանգամայն հերոսի նկարագրին և գործողութիւններին: Նկատուած չափազանցութիւնները ոչ միայն չեն խանգարում ամբողջութեան գեղեցկութիւնը, այլ և ապացոյց են հոգեբանական ճշգրտութեան և ժողովրդական ծագման: Ժողովրդի մէջ է ստեղծուած վէպը, ժողովուրդն է նորա հեղինակը, ուրեմն և ժողովրդի հայեացքների համեմատ պէտք է կշռենք նորա գեղարուեստական ճշմարտութիւնը: Վէպի մէջ նկատուած չափազանցութիւններն ու մեզ համար սնտոի երեացող հայատալիքները ժողովրդի հոգու, համոզումների անմիջական արտայայտութիւններն են: Վէպի հերոսները դիւցազններ են և ոչ մեզ նման հասարակ մարդիկ: Ռոստամ գերբնական զօրութեան հովանաւորութիւնն է վայելում (եր. 4, 5, 23), ուրեմն և անբնական չէ, որ նա գերբնական ոյժ և քաջութիւն ցոյց տայ իւր գործողութիւնների մէջ: Վէպը իւր ամբողջութեամբ, հերոսների մէջ մարմնացած գաղափարներով, գեղեցիկ է, ճշմարիտ և բնական:

Ռոստամ-Չալի գեղարուեստական արժանաւորութիւններից մէկն էլ նորա կտրուկ, կենդանի և պատկերաւոր արտայայտութեան եղանակն է: Մեր ազգային բանահիւստութեան մէջ հեշտ չէ այնպիսի հակիրճ, բայց բանաստեղծական պատկերներով և տեսարաններով նկարագրութիւններ գտնել, այն էլ տրամբանական գեղեցիկ յաջողականութեամբ, ինչպէս այստեղ: Կարճ նախագեղեցիկ յաջողականութեամբ, կարողանալ շատ բան ասել, դասութիւններով կամ պատկերներով կարողանալ շատ բան ասել, զատութիւններով կարողանալ լրացնել այն, ինչ որ չի նոյն իսկ ստիպել երեւակայութեամբ լրացնել այն, ինչ որ չի ստուած, բանաստեղծական կերտուածների ամենամեծ արժանաւորութիւնն է: Եւ Ռոստամ-Չալը ունի այդ արժանաւորութիւնը. բաւական է յիշենք մեր քննութեան նիւթ եղած Գ. Գլուխը, յատկապէս առաջին մասը: Ընդամենը մի երեսի մէջ այնքան գեղեցիկ և բազմազան տեսարաններով բանաստեղծական պատկերաւոր նկարագրութիւններ և այն էլ այնպիսի երաժշտական ներդաշնակութեամբ, որ կարծես տաղաչափական գրուածք էր կարգում, ապացոյց են մեր տեսութեան: Ահա այդպիսի օրինակներ:

եր. 19. Կինա սահրանգէն,
Տըսի չայիբքիւր շինուլը, թի չէ,
Ծաղկալիւր եղլըրի, թի չէ
Մհինք ախպուբքիւր եղլըրի,
Մհա վիրու օչխար կայ մէջ,
Խաղալ կայ ինի,
Մինք տ'երթանք սէհրանգէն սէհր անիլիւ:

- եր. 20. Զչայրքեր բերադի արըծացին,
 Զծաղկըտնիր պիւլիւր կոխըցին,
 Զյաղպըրքեր բերադի աւբիցին,
 Թող մառախուն էտու վեար սէհրանդին:
- եր. 21. Տաւ'երկու խէյվաթ մեաչ քիւ սէհրանդին տրած ի,
 Խէւաթ ըմ քիւ խէւաթի տեղն ի զարկած,
 Խէւաթ ըմ Ղարամանը խէւաթը տեղն ի զարկած,
 Խէւաթ ըմ Հըմանը խէւաթի տեղն ի զարկած,
 Խէւաթ ըմ Փիրանի խէւաթը տեղն ի զարկած,
 Փալաւանքտիրու տեղ բիրադի խէւաթքեր զարկած ի,
 Զայրքեր էրըծացած ի,
 Զծաղկըտնիր կոխած ի,
 Զվէրու օշխար սպանած ի,
 Զյաղպըրքեր բերադի աւբած ի,
 Սէհրանդին ըսկուն էրած, թճղ ու մառախուն,
 Ալ տէր չ ճանչնայ:

16.

Սօսելով Ռոստամ-Ջալի պատկերաւոր արտայայտութիւնների մասին, շոշափում ենք նաև նորա լեզուի հարցը վիպական տեսակէտով: Լեզուն ինքնըստինքեան ժողովրդի ամենամեծ ստեղծագործութիւնն է, բայց վիպական լեզուն աւելի օժտուած է բանաստեղծական յատկութիւններով, քան առօրեայ խօսակցութեան լեզուն: Գորա պատճառը վէպի նիւթն է: Վէպը որչափ և առօրեայ կեանքի, նիստ ու կացի հետ կապուած, բայց մի և նոյն ժամանակ ժողովրդի գաղափարական աշխարհի նկարագրութիւնն է. ինչպէս վսեմ է գաղափարական կեանքը առօրեայ նիստ ու կացից, այնպէս և վսեմ է գաղափարական կեանքը նկարագրող լեզուն սովորականից: Վէպի ստեղծագործութեան հետ, պէտք է ստեղծուէր և նորա արտայայտութեան համար յատուկ լեզու, ընդունակ պատկերացնելու հերոսների կեանքը, գործողութիւններն ու պատերազմները: Վէպը ժողովրդի բանաստեղծական պատմութիւնն է, դորանով էլ պայմանաւորուած է նորա լեզուն, արտայայտութեան եղանակը: Ժողովրդական վէպի լեզուն պատմական, նկարագրական է, պարզ, անարուեստ, առանց մտքերի խրթնութեան կամ կուտակութեան, կենդանացած բանաստեղծական ոճերով, դարձուածներով, նմանութիւններով, հարց ու պատասխաններով, բացականչութիւններով: Այս

կողմից Ռոստամ-Ջալի լեզուն օրինակելի է և ոչ պակաս նշանակութիւն պիտի ունենայ հայ ժողովրդական բանահիւսութեան վիպական լեզուն ուսումնասիրելու համար, քան Սասնայ Ծռերը իւր վարիաններով: Ռոստամ-Ջալի վիպական լեզուի գեղեցիկ նմուշներ կարող են լինել մանաւանդ այն հատուածները, ուր նկարագրուած են հերոսների սպառազինութիւնը, նոցա մենամարտութիւնները կամ ընդհանուր զօրքերի պատերազմը: Այդպիսի մի հատուածի հետ ծանօթացանք արդէն Գ. գլխի գեղարուեստական վերլուծութեան Ժամանակ (եր. 23), ուր նկարագրուած էր Ռոստամի սպառազինութիւնն ու պատրաստութիւնը պատերազմի դուրս գալուց առաջ: Նոյն հերոսի նման նկարագրութիւններ ունինք, միայն քիչ համառօտ, 5, 9, 11, 38, 41 երեաներում. հերոսներից ոչ ոք, բացի Գեղից, այն էլ մի անգամ (եր. 40), չէ արժանացել այդպիսի նկարագրութեան: Ամեն տեղ միանման կարգաւորութիւն է նկատուում չնչին տարբերութիւններով. նախ հերոսը կանգնուած է, կապուած գէնքերը, կախում «ալմաս թուրը», հագնում «զրեխէ շապիկը», գլխին դնում «քըմ զրեխը», վերան ձգում «բիւրքը». ապա նկարագրուում են զէմքի երկու բնորոշ մասերը՝ աչքերն ու ընչացքը. «աչքեր շուռ առից, հըմէն մէ քեան չինու կթխէ», «բեղիբ օլիբից, զականջ ընցաւ»: Մենամարտութիւնից առաջ հերոսի վերայ մի գայրոյթ, բարկութիւն է գալիս և ի նշան այդ բարկութեան «մաղլը կանգնան, զրեխէ շապիկ իտու տիւս» եր. 23, 36, կամ բողոք է նա սարսափ ազդելու համար. «տիր ըմ բեռիւց մնէն կինաց, ձէն ընկաւ քեաղաք, շիւշարանդիբ բիրադի կուտարան էնու ձէնից եր. 39, 40: Հերոսի նկարագրութեան հետ կապուած է ձիու զարդերի նկարագրութիւնը. ապա հերոսը նստում է և վերցնում իւր ծանր գուրզը, Աստուծոյ անունը տալիս և սկսում իւր կռիւը: Հերոսի և նորա ձիու նկարագրութիւնը շատ նման է Դաւթի և Քուռիկ-Ջալալու նկարագրութեան:

Հերոսները կուում են գուրզերով, որոնց ծանրութիւնը սովորաբար «իբիբ խարիբ բաթման» է (եր. 13, 23), գուրզերի հարուածների զէմ պաշտպանում են «մարտալծներով՝ վահաններով (եր. 11, 14, 23), իսկ թշնամուն ձիուց ցած ձգելուց կամ յաղթելուց յետոյ, վիզը կտրում են թրով (եր. 9, 15, 23, 31) կամ դանակով (եր. 7): Թշնամուն բռնելու համար պարան են ձգում «զամաքեարբանդ» (եր. 15): Որպէս զէնք յիշուած են նաև «Նիտ անեղ» կամ «տիրկեաւան», «նէրիլ իանջար», բայց քիչ գործածուած:

Մենամարտութեան բռնուելուց առաջ միմեանց սպառնալիքներ, հայհոյանքներ կամ ծաղրական խօսքեր են ուղղում, կտրուկ և զուտ ժողովրդական զարձուածներով. Գեի պատասխանը թուրանի թագաւորին տեսանք արդէն (եր. 22): Ռոստամի և Չոհրարի մենամարտութեան ժամանակ հայրը հայհոյում է որդուն և առում. «Տիւ իմացիր իս եխ մեռի՞ր իմ, տիւ կեաս Իրանայ թալան քի խամար տանիս»: Չոհրար պատասխանում է սառը և սպանիչ ծաղրով. «Տիւ մեռուկ իս, պա ի՞նչ իս» (եր. 11): Բրգոյի և Ֆէրամազի մենամարտութեան ժամանակ առաջինը դիմում է երկրորդին. «Քա՛Քր (հայհոյանք), յերկը շուրիքն ի...» և այլն, որին Ֆէրամազ պատասխանում է. «Եխ եկի՞ր իմ, քիւ խոկին անկիրող տ'առնիմ» (եր. 14): Ռոստամ ընկով Չաւարէի ձայնը և տեսնելով, որ Ֆիրասը՝ թուրը քաշած պէտք է նորա վիզը կտրի, սպանում է. «տիւ թուր տնիս էսու վիզ կտրիս, եխ տ'ընիմ մէկ գիւրդ գեարկիմ քի, եօթ տապաղէն գեանու տակ մտնիս»:

Հերոսների մենամարտութիւնները նկարագրուած են համառօտ, բայց բանաստեղծական հրաշալի պատկերաւորութեամբ և նմանութիւններով. «Էրկուս առին յիրար, կուտան. էրկինք, գետինք խառնուաւ. էնքան թող էղաւ գեանուց, էրկնուց իրիս պըռնից, էնուց գիւրդի ձէն ընկաւ ախշարք» (եր. 17):

«Փալիւան էկաւ յիռջիւ անուր (Ռոստամի), գեարկիցին գիւրդիւր մէ մէկու. էնքան գեորդ կ'գեարկին մէ մէկու. մէկ ըսաց «ախշարք աւրաւ էնուց գիւրդը ձնըրուց», մէկ ըսաց. «չէ, էրկու փալէան ընկեած մէյգան, կուի կէնին» (եր. 7):

«Ըցկուն գեորդ կ'կեայ վըր Բրգօ գլխուն, ընցկուն կարկուտ կեայ էրկնուց» (եր. 18):

«Էնքան գեորդ կ'գեարկին Գիւուն, ըսկուն ինչ տարպին կըռանքտիր կ'գեարկի» (եր. 22):

«Ըցկուն գեորդ կ'գեարկին յիրարու, անցկուն ինչ կարկուտ կեայ (եր. 23):

Գուրդի կամ հերոսի ձայնի քաղցրութիւնը յաջողութեան նշան է. «Թի տիւ տեսար իմ գիւրդի ձէն չ'էկաւ, տիւ էլ փախի, մտի բիրդ ինի» (եր. 7): «Գիւու ձէն անիւշ կ'կեայ կըուու մէջ, քեանի Գիւ սագ ի, ախշար մաղի փարէմ չէնի» (եր. 22):

Մենամարտութիւնից զատ փալիւանները կուում են խմբերով, մի ցեղը միւսի գէմ, ինչպէս Տիւսի և Գոգարդի տները մի-

մեանց գէմ (եր. 16—17) կամ Գոգարդի ցեղը Հըմանի ցեղի գէմ (եր. 35), կամ Իրանի և Թուրանի զօրքերը միմեանց գէմ: Զօրքերի թիւը երբեմն յիշուած է թուերով, «քեառսուն թաբիւր», «տասւերկու խազար», «երկու խարիր թաբիւր», բայց աւելի յաճախ վրաններով, որոնց քանակութիւնը աստղերի բազմութեան հետ է համեմատուած, օրինակ. «կտեսնան էնքան չադր ի զարկած վեար ճամբխին, քանց աստղ յերկնուց» (եր. 7): «Ուրեհնց չադրքեր գեարկիցին գեառն, քեանց աստղ երկնուց. աստղին հաշիւ կ'ըլնը, չադրին չ'ըլնը» (եր. 37): «Ի՞նչ կ'իրիշին. էնքան սօքեար տիմաց քեադքին տրիր ի, քեանց աստղ էրկնուց» (եր. 39):

Զօրքերի ընդհարումներն ու պատերազմներ նոյնպէս նկարագրուած են պատկերաւոր, բանաստեղծական: Պատերազմ սկսում է երաժշտութեամբ և սովորաբար երեք օր, երեք գիշեր է տևում. միշտ յաղթում են Իրանցիք:

«Ռոստամն էլ մօտացաւ, մէկ գեորդ մ'էգար: Սաղիր զարկըցին, թրիր քեշըցին, էրկու թագաւոր առան յիրուր. էնքան մարտ յիրարուց ջեարտիցին, էրուն էղաւ գիտ, զջանգաքտիր տարաւ: Իրեք օր իրեք գիշիր գիւրարու գեարկիցին: Թիւրանայ թագաւոր կուտրաւ, փախաւ» (եր. 10):

«Ինչ Ռոստամ կինաց, սաղիր գեարկիցին, էրկու որդուն կայնան, խասան յիւրուր. էնքան մարտ յիրարուց կ'ջեարտին, ընցկուն քեամին գեարկի ծառիբու թաւիր շուռ տայ գեառն: էրուն էղաւ զջանգաքտիր կ'տանը» (եր. 19):

«Էլան չուրս կուշում, յըմէն մէկ եանէն կեացին. անցկուն ինչ գեարնան ամպիր կ'գրգրան, ձէն երկնուց կ'ըլնի, էնուց նոնուց գեանուց կըլնը: Զալ մէկ եանէն էգար, էնքան մարտ մէ մէկից ջեարտիցին, էրուն էլաւ լէշիր կ'տանը: . . . կ'երիշին կըլին, էրկինք գետինք խառնուաւ. . . էլան, պիրին սաղիր գեարկիցին, էրկու կուշում առից յիրիւր, ախշարք էլաւ թուզ, թուզ էլաւ էրկնուց իրիս պընից. իրեք օր իրեք գիշիր իրարու գեարկիցին, անախում իրարուց ջեարտիցին» (եր. 43):

Այս նկարագրութիւններից անկախ Ռոստամ-Զալը հարուստ է ոճերով, զարձուածներով, պատկերաւոր արտայայտութիւններով կամ նմանութիւններով, առածներով, որոնք լեզուին և կենդանութիւն և՛ բանաստեղծական գեղեցկութիւն են տալիս: Յիշենք մի քանիսը:

«Մարտ մէկ պղինձ կաթ կթի, էնու մէրան չըցի մէշ, չ'ըլնը մածուն» (եր. 6):

- «Մէկ խաշք վեար օտաց չըն թորկի» (եր. 13):
- «Սերտ էսու վերայ եռաց» (եր. 13):
- «Էնի փրթիճիւ շիրիկ ի չիւր զիամաթին» (եր. 15):
- «Էնքան ճխտից, էսու մօր կաթ մատքիւր վէ խուռ տիւս» (եր. 15):
- «Փիրան անիւշ կենայ (եր. 16):
- «Սաղ ձի խամա պի, որ ձեռ տամ ինէ, խազար ձէն մօտէն ընը (եր. 16):
- «Քեանի ճիւր իմ աչքիւր կայ» (եր. 35):
- «Քիւ հեող, քեար էրա (եր. 38):
- «Եիս ձե քաղաք տակ տիրիւ տ'էնիմ (եր. 38):
- «Անցկուն ինչ սըրմոր ? խաւք դաւ էնի դեախ ճնձղկտիր, անցկուն դաւ էրաւ մեանչ զեիրուն (եր. 40):

17.

Մեր թուցիկ տեսութիւնը Ռոստամ-Չալի նշանակութեան մասին ամփոփելու համար, անհրաժեշտ էր ցոյց տալ նաև նորա նշանակութիւնը լեզուաբանական տեսակէտով: Ժողովրդական բանահիւսութեան ամենայն մի նշխար նշանակութիւն ունի գրական լեզուի հարստացման, մշակութեան և գիտնական ուսումնասիրութեան համար: Բանահիւսութեան պատկերաւոր արտայայտութիւնները, զեղեցիկ դարձուածներն ու ոճերը, բառերը պիտի փոխանցուին հետզհետէ մեր գրական լեզուի մէջ նորան աւելի կենսունակութիւն և ինքնուրոյնութիւն տալու համար: Հայ բանաստեղծներն այնտեղից նիւթ և արտայայտութեան եղանակներ պիտի իւրացնեն, անհատական բանաստեղծութիւնն աւելի ազգային և ժողովրդական դարձնելու համար: Ռոստամ-Չալն ևս իբրև ժողովրդական բանահիւսութեան մի երևոյթ իւր նշանակութիւնն ունի:

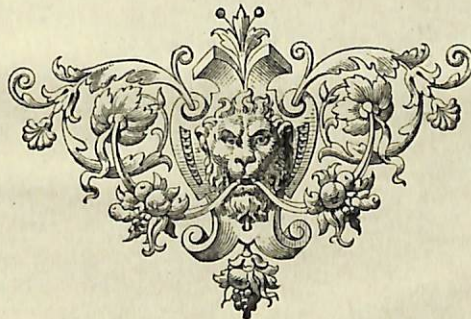
Բայց այս վէպն ուսումնասիրելի է յատկապէս լեզուաբանական գիտութեան տեսակէտով: Հայոց լեզուի հնչիւնարանութեան և քերականութեան օրէնքների ուսումնասիրութեան համար Մոկաց բարբառը շատ թանգագին նիւթեր է տալիս, որովհետև հարուստ է ժողովրդական բանահիւսութեան այլ և այլ տեսակներով, և մինչև այժմ մաքուր մնացած օտար ազդեցութիւնից, մանաւանդ որ լեզուաբանական քննութեան չի ենթարկուել դեռ: Այս խընդրով յոյս ունինք մի այլ անգամ զբաղուել, երբ հրատարակութեան կ'տանք մեր ձեռքի տակ եղած մնացած նիւթերը:

18.

Ռոստամ-Չալը գրի ենք առել 1890 թուին Մայր աթոռի ձեմարանում: Այդ տարին ձեմարանում գիշերապահութեան պաշտօն էր կատարում Մոկաց Նորաւանց գիւղացի Ուստենց Յեովանը, ժողովրդական բանահիւսութեան մի կենդանի շեմարան: «Փշրանք-նեբի» նիւթի մի մասը՝ «Ասլան աղի» առաջին վարիանսը (եր. 3), «Մոկաց Միրզէն» (եր. 19), «Մեռաւ էն ինչ շատ մալ ունէր» (եր. 21), «Յնձացէք, ուրախացէք» (եր. 23) և ապա մնացած երկերն ու առակները մինչև 31 երես: Նորանից ենք գրի առել նաև Ռոստամ-Չալը: Յեովանը զարմանալի ընդունակութիւն ունէր պատմելու համար. հեռու աւելորդարանութիւնից, համառօտ և կենդանի լեզուով: Նա կլինէր մօտաւորապէս յիսուն տարեկան. կաղ էր, այդ պատճառով էլ շատերի կողմից «կաղ Յեովան» կոչուած, բայց սրտոտ և կտրիճ: Կարգալ և գրել չ'գիտէր, բայց իւր պանդուխտ հայրենակիցների շրջանում համարուում էր որպէս բանիմաց մարդ: Մի քանի տարուց ի վեր վախճանուած է արդէն իւր հայրենի գիւղում:

5 Նոյեմբ. 1904

Երևան

Գ. Վ. ՅՈՎԱԷՓԵԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. ՍԱՍՄԱՅ ԾՈՒԵՐ, ժողովրդական վեպի երկու վա-
րիանտներ, Թիֆլիս, 1892 թ. . . . . 50 կ.
2. ՓՇՐԱՆՔՆԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԻՒ-
ՆԻՑ, Թիֆլիս, 1893 թ. . . . . 50 կ.
3. Die Entstehungsgeschichte des Monotheletismus
nach ihren Quellen geprüft u. dargestellt,
Leipzig, 1897 թ. . . . . 50 կ.
4. ՄԽԻԹԱՐ ՍԱՄՆԵՑԻ (Կերմանեցի), 1260?—1337,
Վաղարշապատ, 1899 թ. . . . . 15 կ.
5. ԽՈՍՐՈՎԻԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ և Երկասերութիւնը նո-
րին, Վաղարշապատ, 1903 թ. . . . . 1 ը. 20 կ.

ԳԻՆՆ Է 50 ԿՈՊ.

«Ազգային գրադարան»

NL0235918

56784

398.5
2-87